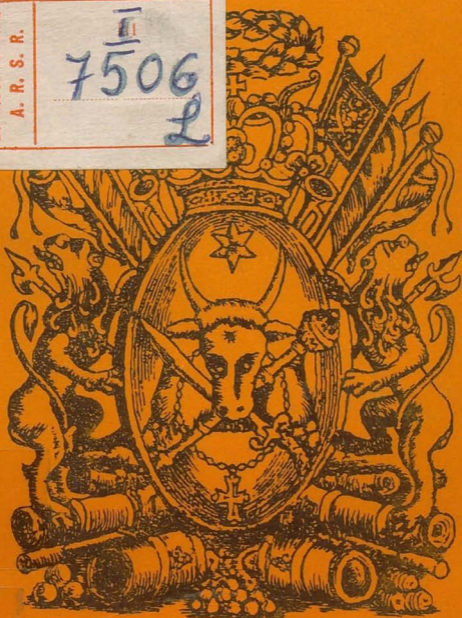

DIMITRIE CANTEMIR
DESCRIEREA
MOLDOVEI

B. INST. ISTORIE
A. R. S. R.

I
7506
L

I 7506 L .

DIMITRIE CANTÈMIR

DESCRIEREA MOLDOVEI

Textul de față reproduce ediția: Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere de Petre Pandrea, E.S.P.L.A., Biblioteca pentru toți, București, 1956. Notele de subsol, aparținând lui Dimitrie Cantemir, sînt marcate cu *, iar cele numerotate cu cifre arabe au fost reproduse după ediția *Descrierea Moldovei*, colecția *Lycceum*, Editura Tineretului, București, 1967 și aparțin lui Constantin Măciucă.

DIMITRIE CANTEMIR

DESCRIEREA MOLDOVEI

Postfață și bibliografie
de
MAGDALENA POPESCU

PARTEA GEOGRAFICĂ

EDITURA MINERVA

București — 1973

I

PARTEA GEOGRAFICĂ

CAPITOLUL I

Despre numele cel vechi și cel de acum al Moldovei

Toată țara pe care o numim astăzi Moldova, precum și ținuturile învecinate dinspre asfințit, au fost stăpânite la început de sciți¹, care euceriseră aproape trei părți ale lumii, cu toate că, după obiceiul lor strămoșesc, ei nu aveau așezări statornice. Pe lângă feluritele numiri date de hoardele care s-au perindat în cursul vremii, grecii i-au numit pe locuitorii acestor ținuturi când *geți*, când *daci*. Sub stăpânirea românilor s-a statornicit numirea de *daci*.

După ce acest popor pierdu pe regele *Decebal*, biruit de viteazul *Nerva Traian*, și a fost parte nimicit², parte risipit încoace și încolo, întreaga țară pe care o locuia a fost prefăcută în provin-

¹ Este o confuzie: geto-dacii nu pot fi identificați cu sciții.

² Ideea va fi reluată și în *Ironicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*. Teza descendenței pur romane a poporului român, prin exterminarea populației băstinașe, este eronată. Etnogeneza poporului nostru se bazează atât pe populațiile băstinașe, cât și pe coloniștii romani aduși în aceste locuri. Romanizarea Daciei nu a însemnat nimicirea localnicilor, ci asimilarea lor.

cie romană, pământul fiind împărțit cetățenilor romani, după care s-a deosebit în trei părți: marginașă, de mijloc și muntoasă.

În cea dintâi se cuprindea o parte din Ungaria de astăzi și Valahia, în a doua Transilvania, iar în cea de pe urmă, cea mai mare parte a Moldovei noastre, așezată între Dunăre și Prut, împreună cu ținuturile de la hotar ale Valahiei. În epoca următoare, când Imperiul roman a început să decadă, barbarii — și anume sarmații, hunii și goții — au pustiit Moldova de mai multe ori și au silit pe coloniștii romani să fugă în munți, ca să caute loc de adăpost împotriva cruzimii lor, în partea muntoasă a *Maramureșului*.¹ După ce au viețuit acolo câteva sute de ani, apărați ca într-o cetate naturală, cu voievozii și legile lor, deoarece populația s-a înmulțit peste măsură, *Dragoș*, un fiu al voievodului lor *Bogdan*, se hotărî în cele din urmă către anul ()² să cuteze un marș peste munți, spre răsărit, însoțit la început numai de trei sute de oameni, ca și cum ar pleca la vânătoare. Pe drum dădu din întâmplare peste un bou sălbatic, numit de moldoveni zimbru, și, tot gonindu-l, ajunse la poalele munților.

¹ În timpul migrațiilor, daco-romanii nu s-au retras definitiv în munți trăind izolat, ci au conviețuit cu populațiile migratoare. Cu slavii, de pildă, conviețuirea a fost atât de puternică, încît romanii și slavii au devenit bilingvi — vorbeau ambele limbi. Numai în felul acesta se pot explica numeroasele elemente lexicale slave din limba noastră.

² Cronicile stabilesc anul 1359.

Cînd cățeaua lui de vînătoare, cărcia-i zicea *Molda* și pe care o iubea foarte mult, se repezi întăritată asupra fiarei, bourul se azvîrli într-un rîu, unde săgețile îl uciseră; dar și cățeaua, care sărise în apă după fiara fugărită, fu luată de undele repezi.

Întru pomenirea acestei întîmplări, *Dragoș* fu cel dintîi care numi acest rîu *Moldova*, iar locului unde se petrecuseră acestea îi dădu numele de *Roman*, după numele seminției sale și luă ca stemă a noului său principat capul bourului. După aceea, cînd cercetă ținuturile învecinate și găsi cîmpuri roditoare cu ape îmbelșugate, tîrguri, cetăți întărite, dar părăsite de locuitori, povesti alor săi despre ceea ce descoperise, îndemnîndu-i să pună stăpînire pe pămîntul acesta atît de roditor. Oamenii tineri din neamul lui *Roman* își urmară domnul de bunăvoie și, cu bucurie, trecură munții împreună cu el, în cete mari, așezîndu-se după aceea în ținuturile aflate într-un chip atît de minunat, iar pe *Dragoș*, cel care le aflase, îl numiră cel dintîi domn al țării noi. Întoarsă în acest chip stăpînitorilor ei de odinioară, țara își pierdu, odată cu legile trase din dreptul civil roman, și numele dacic și latinesc și atît străinii, cît și locuitorii ei înșiși îi ziseră *Moldova*, după apa *Moldei*.

Dar nici această numire n-a rămas peste tot, căci turcii, care pătrundeau adesea cu oaste prin *Moldova*, către țările vecine ocupate de dînșii în Europa, au dat moldovenilor mai întîi numele

le ak-vlach*. Apoi, cînd *Bogdan*, după voia cea din urmă a tatălui său *Ștefan cel Mare*, le-a închinat țara, turcii, obișnuiți să numească țările supuse după numele domnitorilor, au început să-i zică *Bogdan*; totuși vechiul nume s-a păstrat în limba tătarască, vecinii din partea cealaltă, leșii și rușii numindu-i pe moldoveni *valahi*, adică valși sau italieni, iar valahilor care locuiesc în munți zicîndu-le munteni, adică oameni de peste munte.

* Măi bine *ak-iflak*, adică valahi albi, spre deosebire de *kara-iflak* (vlach), valahi negri, care sînt locuitorii Valahiei.

CAPITOLUL AL II-LEA

Despre așezarea Moldovei, despre hotarele ei cele mai vechi și cele noi și despre climă

Moldova se întinde în lățime de la $44^{\circ} 54'$ pînă la 48° și $51'$. Lungimea ei este nehotărîtă, dar cei mai mulți geografi așază marginea ei apuseană, care atinge Transilvania, la $45^{\circ} 39'$; capătul ei dinspre răsărit, care face un unghi ascuțit la *Akerman*, numită de locuitori *Cetatea Albă*, îl socotesc la $53^{\circ} 22'$.

Fiindcă o parte a țării este muntoasă, și anume cea dinspre Transilvania, iar cealaltă este șes, anume cea dinspre Ucraina leșească, Basarabia și Dunăre, clima nu este la fel peste tot. Partea muntoasă are vînturi reci, dar cu atît mai sănătoase; cea de la șes, mai călduroasă, dar mai puțin prielnică sănătății.

Cu toate acestea, față de alte țări mai călduroase, nu se prea cunosc molime în *Moldova*. Din cînd în cînd, ararorii însă izbuenesc ciurma și frigurile rele. Experiența a arătat că ciurma nu se stîrnește din aer stricat; s-a băgat de seamă că ea pătrunde pe aceste meleaguri uneori din țara leșească, unde este mult mai iute, alteori din Egipt ori Tarigrad, adusă de corăbiile care aruncă ancora la Galați.

Frigurile rele sînt aici cu totul de alt fel decît în celelalte țări europene. Îndeobște sînt foarte aprige și aproape ca ciuma, încît cei care sînt loviți de ele mor, cea mai mare parte, pînă în a treia zi, puțini trăiesc pînă în a șaptea zi și foarte puțini își dobîndesc iarăși sănătatea.

Această boală este atît de molipsitoare, încît oamenii se tem de ea mai mult decît de ciumă și se feresc pînă și de cel mai bun prieten, dacă a fost lovit de boală.

Că locuitorii nu ajung la o vîrstă prea înaintată e de vină, ori clima nesănătoasă, ori felul de trai, ori chiar vreo slăbiciune firească a puterilor lor. Rareori găsești pe cineva de șaptezeci de ani și aproape deloc de optzeci de ani. În schimb sînt sănătoși cea mai mare parte a vieții și puținatatea acestora le este răsplătită de lipsa bolilor (care ne răpesc în bună parte fericirea vieții), iar timpul pe care îl au de trăit, îl petrec în plină putere. S-a băgat de seamă că țărani ajung la o vîrstă mai înaintată decît boierii sau decît cei ce trăiesc în desfătare și în viață ușoară.

Rareori se simt acele cutremure de pămînt care tulbură bucuriile vieții în mai toate țările călduroase, și încă nu s-a pomenit ca vreun munte sau tîrg să fi fost pustiit de cutremur.

Moldova n-a avut aceleași hotare în toate vremurile, căci întinderea ei este cînd mai mare, cînd mai mică, după starea de înălțare sau de cădere a țării. Voievodul Ștefan, zis *cel Mare*, a pus-o în hotarele pe care le avem astăzi.

Spre miazăzi s-a întins în toate vremurile pînă la *Dunăre*, cea mai mare apă din Europa și, mai departe, pînă la gura acesteia, prin care se varsă în Marca Neagră lîngă *Chilia*, numită în vechime *Lycostom*. Spre răsărit se întindea din vremuri străvechi pînă la Marea Neagră; iar în vremile mai noi, cînd turcii au cucerit cu armele Basarabia și Benderul, s-a strîmtat în această parte. Și, după cum se vede limpede din hartă, astăzi hotarul Moldovei este pe Prut, de la gura lui pînă la satul Traian, iar de acolo pînă la valul lui Traian, peste rîul Botna, și, în linie dreaptă, pînă la gura rîului Bîcul, care se varsă în Nistru.

Spre miazănoapte Nistrul, numit de turci *Turla*, desparte Moldova de Lehia și de tătarii din Ociacov. Malul acestuia se află sub stăpînirea Moldovei numai pînă la Hotin, de acolo o linie dreaptă, pe Prut și Ceremuș, făcea hotarul acestui ținut; apoi, prin vitejia lui *Ștefan cel Mare*, a fost luată și provincia de lîngă Podolia pînă la gura rîului Serafinet, trecînd în stăpînirea Moldovenească; și așa apele Nistrului, Serafinetului, Colacinului și Ceremușului adunate laolaltă fac astăzi hotarul de miazănoapte al Moldovei unde se află Cîmpulungul Rusesc* (*Campus longus ruthenus*).

Și spre apus Moldova este, în zilele noastre, cu mult mai întinsă decît odinioară. Căci înainte de *Ștefan cel Mare* munții care o înconjoară ți-

* Acesta a fost numit astfel, fiindcă acolo s-au așezat rușii, care se aflau sub stăpînire leșească.

neau de Transilvania și țara era mai îngustă în partea aceasta. Însă pentru că, prin vitejia acestui voievod, Matei, regele Ungarici, a fost biruit de mai multe ori, iar transilvănenii au fost alungați îndărăt, aceștia au fost nevoiți astfel să-și cete în învoieli scăparea de pagube și mai grele. După condițiile de pace scrise în învoieli, ungurii au dat toți munții prin care sînt despărțite cele două provincii și au poruncit acestor ținuturi, așezate între râurile ce se varsă în apa Moldovei, să se supună stăpînirii moldovenești. De aceea s-a tras o linie de la izvoarele Ceremușului spre izvoarele Sucevei, Moldovei, Bistriței și Trotușului pînă la râul Milcov și s-a pus ca hotar între cele două țări. Înainte de aceasta, Siretul și Trotușul erau socotite drept hotar către Valahia, după aceea însă, tocmai prin vitejia lui Ștefan cel Mare, ținutul Putnei a fost adăugat Moldovei, așa încît astăzi râurile Milcov și Siret despart cele două țări, iar partea de la miazăzi este închisă de Dunăre.

Înlăuntrul acestor hotare, Moldova are o întindere de 237 ceasuri de mers sau 711 mile italienești. Înainte de ocuparea Basarabiei de către oastea turcească și tătarască, avea o întindere de 247 ceasuri de mers sau 822 mile italienești.

Vecinii Moldovei sînt: spre apus, transilvănenii și valahii, spre miazănoapte leșii, iar spre răsărit și miazăzi, turcii.

Cu toți aceștia, moldovenii au avut mult de furcă, apărîndu-și libertatea, lucru despre care

un scriitor leah, vrednic de crezare, scrie (*Orichovius, Annal, 5 ad annum 1552*):

„Aceștia (moldovenii) nu sînt cu mult deosebiți de italieni, prin firea lor, prin limbă și obiceiuri; sînt oameni sălbatici și foarte viteji și, cu toate că stăpînesc o țară foarte mică, nu se află alt neam care să arate atîta vitejie și cinste în războaie, să înfrunte și să bată mai mulți vrăjmași dimprejur sau să se apere mai bine cînd este atacat” și el spune mai departe:

„Sînt atît de viteji, încît s-au rîzboit și au învins dușmani din toate părțile, care îi atacau în același timp. Căci Ștefan care a domnit în Dacia în vremea strămoșilor noștri, a biruit aproape în aceeași vară, într-un război greu, pe Baiazid al turcilor, pe Matei al ungarilor și pe Ioan Albert al leșilor”.

În cele din urmă, cînd țara căzu sub puterea turcilor, n-a mai avut de purtat alte războaie, în afară de acelea începute dimpreună cu turcii, deoarece aveau acum acciași prieteni și dușmani ca și aceștia.

Numai tătarii din Stepa Nogaică, pe care turcii îi așezaseră în Basarabia, au tulburat Moldova, chiar în vremuri de pace, cudescele lor năvăliri și au adus-o la sărăciea în care o vedem și astăzi.

CAPITOLUL AL III-LEA

Despre apele Moldovei

Nu se poate afla nicăieri în vreo altă țară, cît Moldova de mică, atîtea ape și natura împodobită cu asemenea locuri minunate ca aici. O străbat patru mari ape navigabile: *Dunărea*, *Nistrul*, *Prutul* și *Siretul*.

Cu toate că Dunărea udă numai o fișie a țării, aflată astăzi sub stăpînirea voievodului moldovean, ea aduce țării cele mai mari foloase. Căci pe de o parte îngăduie corăbiilor neguțătorești ale feluritelor neamuri să arunce ancora la Galați, iar pe de altă parte dă putință moldovenilor să-și aducă mărfurile pe Prut spre Constantinopol și spre alte cetăți de la Marea Neagră, aducîndu-le un cîștig însemnat.

Despre apele și bogățiile ascunse în apa aceasta nu vom vorbi, deoarece alții înaintea noastră, descriind Germania și Ungaria, au spus tot ce era de spus.

În Dunăre se varsă *Prutul*, numit mai înainte *Hierasus*, de Ptolemeu *Gerasus*, de Ammianus *Parota*, iar de vechii greci *Pyretus*, care izvorăște din munții Transilvanei, numiți de cei vechi Carpați, ce sînt hotar între această țară și Lehia

și străbate întreaga Moldovă. Are apa cea mai ușoară și mai sănătoasă, cu toate că este cam tulbure din pricina nisipului pe care îl duce cu ea; numai cînd o lași să stea într-un pahar, nisipul cade la fund și atunci ai apa cea mai limpede. Pe cînd ședeam în Moldova am făcut o încercare și am găsit că o cantitate de o sută de dramuri este mai ușoară cu treizeci de dramuri decît aceeași cantitate de apă luată din alte rîuri.

Și *Siretul* este un rîu al Moldovei, venind dinspre hotarul ei de sus, dinspre Lehia, curge către miazăzi și se varsă în Dunăre prin două guri. E un rîu lat și adînc, însă, fiind înconjurat din toate părțile de păduri și munți, iar pe alocuri împiedicat de vaduri, pînă acum nu s-a putut încă deschide pretutindeni o cale pentru corăbii.

Nistrul numit odinioară *Tyras*, de către scriitorii greci mai noi *Dinastris*, iar de către turci *Turla*, udă o mare parte a Moldovei spre miazăzi și apus; este prea cunoscut și nu socot de trebuință să spun mai mult despre el. Vreau să amintesc numai că turcii își duc toate proviziile de război de la Constantinopol pe Marea Neagră, pe același fluviu pînă la Bender, mai înainte vreme chiar pînă la Camenița, iar astăzi pînă la Hotin. De altfel, are a apă foarte limpede, dar grea și foarte vătămătoare sănătății omului. Se varsă în Marea Neagră la Bielgorod sau Cetatea Albă.

Alături de acestea, Moldova mai este udată și de alte ape mai mici. În *Siret* se varsă *Bîrladul*, care curge prin ținutul Tecuciului, de la

răsărit spre apus și se unește cu Siretul mai jos de satul Șerbănești; *Succava*, care a dat numele scaunului de odinioară al țării; *Moldova*, despre al cărei nume am vorbit în primul capitol; *Bistrița*, care izvorește din munții transilvăneni și are un curs atît de repede încît smulge și tîrăște cu ea bolovani grei din munți; *Trotușul* este un rîu tot atît de repede, ale cărui izvoare se află nu departe de ale Bistriței.

În *Prut* se varsă *Cercmușul*, care face hotarul dintre Lehia și Moldova, iar mai jos *Jijia*.

În *Nistru* se varsă *Răutul*, care face o baltă la Orhei și, în mijlocul acesteia, un ostrov foarte plăcut; *Botna*, pe jumătate în stăpînirea tătarilor din Bugeac.

Moldova are nenumărate pîraie; vrem să pomenim aici pe cele mai însemnate ale căror nume le-am putut afla.

În *Siret* se varsă *Bănila*, *Molnița*, *Șonuzul mic și mare*, *Valca Neagră*, *Faraon*, *Răcătău*, *Gerul Șohului*, *Milcov* și *Putna*, care se unesc amîndouă și li se zice *Sirețel*, adică Siretul cel mic.

Suceava își sporește apele cu *Sucevița*, *Solca* și *Soloneț*.

În *Moldova* se varsă *Humorul*, *Slatina*, *Neamțul*, *Rîșca*, *Topolița* și *Valca albă*.

Cu *Bistrița* se unește *Cracăul*.

Trotușul primește *Tazlăul Sărat* și celălalt *Tazlău*, *Oituzul*, *Cașinul*, *Valca Seacă* și *Valca Rea*.

Bîrladul sporește cu pîraiele *Bîrlădețul*, *Socovăț*, *Vilna*, *Rebricea*, *Vashui*, *Vashuiet*, *Racova*, *Crasna*, *Lohan*, *Decolina*, *Hobalna*, *Horiata*, *Smila*, *Tutova*, *Berhoci*, *Zeletin*, *Corad*.

Ceremușul se naște din *Ceremușul Alb*, *Ceremușul Negru* și *Putila*.

În *Jijia* se varsă *Șubana*, *Sitna*, *Miletin*, *Bahlui*, *Bahluiet*, *Sirca*.

Prutul duce cu el apele: *Colacin*, *Cosman*, *Cuciur*, *Ciuhur*, *Bașeu*, *Corovia*, *Caminca*, *Căldărușa*, *Jijia*, *Gîrla Mare*, *Delea*, *Valea Mare*, *Valca Brătuleni*, *Mojna*, *Nirnova*, *Călmățui*, *Lăpușna*, *Strîmba*, *Sărata de Apus* și *Sărata de Răsărit*, *Ghigieci*, *Larga* și *Ilan*.

În *Nistru* se varsă rîurile moldovenesti *Serafinetul*, a cărui gură formează colțul de miazănoapte al Moldovei, *Ciorna*, *Ichiel*, *Bicovăț*, *Isnovăț*, *Bîcul*.

Răutul primește *Solonetul*, *Ciuliucul Mare*, *Ciuliucul Mic* și *Ciuliucul Mijlociu*, *Dobrușa*, *Cula* și *Cogîlnic*, *Calutul*, *Salcia* și *Ialpuțul*, care se află în Moldova și Basarabia, sporesc *Dumărea*. Dintre cele trei din urmă, numai *Ialpuțul* curge fără conținere, celelalte sînt mai mult stătătoare decît curgătoare. *Cogîlnicul* nu are nici măcar un izvor al lui și nu poate fi socotit rîn decît abia după ce cad ploile de toamnă; în vremea verii seacă și arată ca o groapă, din care pricină vitele tătariilor din Bugeac pier foarte adesea de sete.

Moldova nu duce lipsă de lacuri, cum nu duce lipsă de rîuri.

Dintre numeroasele lacuri, pe care natura sau îndemânarea omului le-au scos la iveală, cinci se cuvine îndeosebi să fie pomenite.

I. *Brateșul*, aflat între Prut și Siret, lângă târgul Galați, are o milă italiencască și jumătate în lățime și două mile în lungime. Nu are izvoare, ci numai o gîrlă mică și nu prea adîncă, numită Pruteț și căreia apa îi vine din Prut, dar numai cînd acesta crește din ploile mai mari sau mai mici; în vremea cealaltă, gîrla rămîne uscată și uneori aduce lacului putreziciune. Dar, la începutul primăverii, cînd Dunărea crește din pricina zăpezilor topite, nu numai că împinge Prutul, îndărăt, ci umple peste măsură tot lacul cu apă proaspătă și cu pește, pe care locuitorii îl pescuiesc fără osteneală, atunci cînd apele se trag îndărăt*.

II. *Lacul Orheiului*, care se formează din rîurile *Răut* și *Cula* lângă târgul cu același nume, este lung de șase mile și lat de două mile. Lungimea și lățimea i le sporește o iezătură pe care voievodul Vasile Lupu Albanezul a poruncit să se facă acolo ca să oprească apele și să ridice mori folositoare. În mijlocul lui se află un ostrov nu prea mare, dar unde s-a sădit viță de vie, de soi foarte bun și pomi cu roadă de tot felul.

III. *Lacul Dorohoiului* și-a luat numele de la târgul de alături; se află nu departe de izvorul rîului Jijia și trebuie să fie pomenit pentru belșugul de pește.

* Se pare că lacul *Brateș* este însemnat cu numele cel vechi *Brytolagi*, care este pomenit de *Bonfinius*.

IV. *Lacul Colașin*, la granița Poloniei, trebuie pomenit mai cu seamă fiindcă din partea sa dinspre miazănoapte și apus izvorăsc două râuri, Colașinul și Serafinețul, care fac hotarul dintre Moldova și țara leșească între Nistru și Prut.

V. Cel din urmă și cel mai vestit dintre toate este *Lacul lui Ovidiu*, numit de locuitori *Lacul Ovidiului*, așezat lângă *Akerman* — *Alba Iulia* — în Basarabia, cunoscut mai cu seamă din pricina numelui său, fiindcă se zice că acolo a fost surghiunit în sărăcie vestitul poet roman Ovidius. Se varsă în Nistru, nu departe de gura acestuia, printr-o albie destul de îngustă, dar care este împresurată de mlaștini atît de numeroase și întinse, încît nu poți ajunge la maluri cu piciorul cale de două mile italienești. Peste acestea duce un pod care, socotind după felul zidirii lui, trebuie să fie foarte vechi: căci însăși trăinicia lucrării, cît și mărimea pietrelor din care este alcătuit dovedesc aceasta cu prisosință.

Toate aceste ape curgătoare și stătătoare pe care le-am pomenit mai sus sînt pline de pești de soi: cu osebite pîraiele care coboară de la munte au peștii cei mai gustoși (cărora locuitorii le zic păstrăvi, loștrițe și lipani), pe care călăreții îi aduc vii pentru masa voievodului în zilele de post.

Izvoare minerale sărate, de leac, Moldova nu are deloc sau nu s-au aflat pînă acum poate fiindcă se crede că în apele Prutului sînt destule leacuri împotriva tuturor bolilor*.

* Nu numai moldovenii zic că *Lacul Ovidiului* a fost numit după poet, ci și vecinii lor, leșii, și mai cu seamă *Sarnicius*, în a sa *Descriere a Poloniei* pare să aibă aceeași părere ca și ei. El spune că gura Nistrului se află în apropierea Lacului Ovidiu, între Hypanis (la alții Axiacum) și Nistru. Se vede pe acolo un zid, încheiat cu scoabe de plumb, care merge în mare jumătate de milă. Vezi cap. IV.

Că Ovidiu a fost azvîrlit în sărăcie în Sarmacia, în cetatea Tomoss, o spune el însuși:

Ne mea Sarmaticum contegat ossa solum¹.

Înr în satul Isacceea se află o piatră de mormînt ridicată cu siguranță de către un leah:

*Ilic situs est vates, quem dixi Caesaris ira
Augusti patria cedere iussit humo.*

*Saepe miser voluit patriis occumbere terris
Sed frustra; hunc illi fata dedere locum².*

Sarnicius, Annal, lib. 2.c.4 et vlt.

¹ Pămîntul sarmatic să nu acopere oasele mele.

² Aici zace poetul căruia mînia lui Cezar August i-a poruncit să plice din patrie. Sărmanul, adesea a voit să moară pe pămîntul strămoșilor,

Dar zadarnic; destinele i-au hărăzit poetului locul acesta.

CAPITOLUL AL IV-LEA

Despre ținuturile și târgurile de astăzi din Moldova

În vremurile de demult *Moldova* era împărțită în trei părți: *cea de jos*, *cea de sus* și *Basarabia*, în care se numărau, luate la un loc 23 de ținuturi mai mici.

Dar în vremurile care au trecut, când Basarabia căzu sub stăpânirea turcilor și, prin trădarea voievodului *Hero* sau *Aron*, Benderul cu patru ținuturi le fură date în mână, voievozilor Moldovei nu le-au mai rămas decât 19 ținuturi și încă nici acestea întregi.

Moldova de Jos, numită de către locuitori *Țara de Jos*, cuprinde 12 ținuturi mai mici, care se numesc județe sau ținuturi. La mijloc se află:

1. *Ținutul Iașilor*; în el se află Iași, pe râul Bahlui, la 4 mile mai sus de vărsarea lui în Prut. Acesta este scaunul țării. Ștefan cel Mare l-a mutat de la Suceava la Iași, pentru ca astfel să-și poată apăra țara mai bine chiar din mijlocul ei împotriva atacurilor turcilor și tătarilor, fiindcă vedea bine că nu-i era lesne s-o facă din Suceava, care se afla mult mai departe de hotarul dinspre turci. Mai înainte târgul

fusese doar un sat de rînd, unde se așezaseră abia trei sau patru familii, și care avea o moară stăpînită de un morar bătrîn, Ioan, sau cum i se zicea cu un *diminutiv*, *Iașii*¹.

Voievodul a vroit să dea numele acestui om tîrgului pe care îl clădea și mai întîi a poruncit să se zidească o biserică închinată sfîntului Nicolae și care este astăzi biserica cea mare; după aceea a poruncit să se clădească și palate pentru dînsul și pentru boieri. Voievodul *Radu* a poruncit să fie împrejmuit cu ziduri; urmașii săi l-au înfrumusețat cu alte podoabe și cu clădiri publice, așa fel că astăzi numără mai mult de patruzeci de biserici, durate parte din piatră, parte din lemn, cele mai multe destul de frumoase.

Cu cincizeci de ani mai înainte, cînd s-a făcut o numărătoare, s-au aflat în el 12.000 de case, dar în vremile care urmară a fost atît de pustiit de pîrjoluri dese și de năvăliri ale tătarilor și leșilor, încît abia a treia parte a scăpat nevătămată. În afară de curtea domnească, care adună bogății din întreaga țară, se mai află totdeauna aici și mitropolitul Moldovei, cu toate că nu poartă numele de mitropolit al acestui oraș,

¹ În realitate, capitala Moldovei a fost mutată de la Succava la Iași de Alexandru Lăpușneanu. Cercetările mai noi derivă numirea toponimică Iași de la Jasi, termen slav prin care erau desemnați „alanii”, cf. Iorgu Iordan: *Nume de locuri românești în Republica Populară Română*, Buc., 1952, pp. 130, 232

ci al Sucevei, scaunul de odinioară. În Iași nu se află, ce e drept, decît un protopop, despre care vom vorbi pe larg mai jos.

2. Spre apus, acest ținut se învecinează cu *Tirgul Frumos al Cîrligăturii*, după cum spune numele, un târg frumos. Se află la opt ceasuri de drum de la Iași spre Suceava și tot pe rîul Bahlui. Nu este nimic vrednic de luat în seamă decît că este un târgușor destul de frumos, cu un palat domnesc de piatră, peste care este pus un pîrcălab, cum i se zice în limba țării.

Mai departe, spre apus se întinde în lung:

3. *Ținutul Romanului*, cel dintîi pe care cetele din neamul lui Roman, întoarse din Transilvania, l-au luat în stăpînire după năvălirea lui Batie, dîndu-i iarăși numele cel vechi.

În acest ținut, acolo unde se întîlnește Siretul cu Moldova, se află Romanul*, peste care domnul a pus doi pîrcălabi.

Mulți cred, dar nu toți, că aici trebuie să fi descălecat la început pămîntenii noștri, după ce s-au întors. Căci nu departe de aici, pe malul de răsărit al Siretului, se arată un alt loc, numit și astăzi de către locuitori *Smedorova* și se zice că aici ar fi fost cea dintîi și cea mai mare cetate. Este sigur că, multă vreme după aceea, *Ștefan cel Mare* a înnoit și adus iarăși această cetate la vechea ei faimă, dar după mulți ani *Petru*,

* La *Bonfinius, Forum romanorum*, un târgușor scaun al unei arhiepiscopii.

poreclit Rareș, nu știu din ce pricini, a nimicit-o și a dat poruncă locuitorilor să se tragă în târgul Roman.

Cu acesta, în josul ținutului Iașilor și al Cîrligăturii, se învecinează:

4. *Ținutul Vasluiului*, în care se află: *Vaslui*, la 12 ceasuri de drum de Iași, pe drumul spre Dunăre. Târgul se află la gura râului Vaslui, unde acesta se varsă în Bîrlad și a fost în răstimpuri scaunul voievozilor, ale căror palate dăinuie pînă astăzi. Oblăduirea acestuia s-a dat unui pîrcălab de Vaslui, după ce Iașii a fost ales scaun.

5. *Ținutul Tutova*, numit așa după râul *Tutova*, care pare să-l taie în două prin mijloc. Scaunul lui este *Bîrladul*, așezat pe râul cu același nume. Odinioară Bîrladul era foarte mare; acum însă este pustii și i s-au răpit toate frumusețile. El este scaunul vornicului de Țara de Jos, care poruncește în Moldova de Jos, dar slujba lui o împlinesc doi vornici mai mici, fiindcă el trebuie să urmeze necontenit curtea. La depărtare de o milă italienească în jos, pe malul râului, se văd rămășițele unei cetăți foarte vechi, numită astăzi *Cetatea de Pămînt*, adică oraș de pămînt. Nu s-au găsit nici temeliele vreunei case, nici vreun izvod din care să se poată afla cu siguranță de cine a fost zidită. N-au mai rămas în picioare decît ziduri din pămînt; bănuiesc că au fost ridicate odinioară de către locuitorii țării pentru a stăvili năvălirile tătarăști.

6. *Ținutul Tecuciului* se învecinează la apus cu Bîrladul. Este destul de întins, dar nu are nimic deosebit, în afară de târgușorul *Tecuci*, așezat pe apa Bîrladului, la opt ceasuri de drum de la Bîrlad spre Galați și care nu are ziduri. Este scaunul sărac a doi pîrcălabi, cărora le este dată în seamă oblăduirea acestui ținut.

Spre apus, pe malul Siretului, se află:

7. *Ținutul Putnei*, care, pare-se, își trage numele de la râul *Putna** în el se află târgușorul *Focșani*, așezat pe *Milcov*, la hotarul cu *Valahia*, al cărui staroste cîrmuiește ținutul. *Adjud*, un târgușor neînsemnat, se află mai sus, pe Siret.

La poalele munților *Vranca*, în apropiere de *Mira*, o mănăstire care este o dovadă a cvlaviei răposatului voievod *Constantin Cantemir*, se găsește ruinele unei cetăți străvechi; totuși nu se mai poate afla nici o mărturie nici despre vremea cînd a fost zidită, nici despre cel ce a înălțat-o. Locului însuși locuitorii îi zic *Crăciuna*.

Pe celălalt mal al Siretului, între *Dunăre* și *Pрут*, se află:

8. *Ținutul Covurluiului*. Și-a luat numele de la *Valea Covurluiului*, care, deși se întinde cale de opt ceasuri de mers, e totuși mereu seacă și numai arareori se umple cu apă. Aici se cade să pomenim *Galații*, un târg care nu bate la ochi

* În vechime a mai fost o cetate cu același nume, din care s-au mai păstrat ruine, aflate acolo unde în vechea *Dacie* era cetatea *Poloda*.

printr-o arhitectură frumoasă sau prin mărime, dar este târgul cel mai vestit al întregii Dunări. De două-trei ori pe an sosesc aci nu numai corăbii din porturile Mării Negre, din Crimeia, din Trapezunt, Sinope, Țarigrad, ci și din Egipt și chiar corăbii din Barbaria¹, care pleacă de aici încărcate cu lemn din Moldova, cu stejar, corn, brad, precum și cu miere, ceară, sare, unt, silitră și grâu, din care toți locuitorii Moldovei trag mari foloase.

Nu departe de aici, la gura dinspre răsărit a Siretului, se văd ruinele unei cetăți foarte vechi, numită astăzi de locuitori *Gherghina*. Că această cetate a fost zidită pe vremea lui Traian se poate dovedi cu monezile dezgropate din dărîmături, ca și cu o lespede de marmură în care stă săpat:

IMP. CAESARI DIV. FILIO NERVAE. TRAIANO. AVGVSTO. GERM. DACICO. PONT. MAX. FEL. B. DICT. XVI. IMP. VI. CONS. VII. P. P. CALPVRNIO PVBLIO. MARCO. C. AVRELIO. RVFO.

Mai sus de aceasta, pe Prut se află:

9. *Ținutul Fălciu*, în care *Fălciu* este un târgușor destul de frumos, așezat pe Prut. Că aici a fost cîndva scaunul taifalilor m-au încredințat urmele unei cetăți foarte vechi, care se află nu departe de acolo și pe care le-am descoperit eu însumi. Am citit odată într-un manuscris al istoricului lui *Herodot* că pe Prut, cale de trei zile de la Dunăre, locuia neamul războinic al taifalilor, care își zidise o cetate foarte mare. Fiindcă

¹ Numele ce se dădea, pe atunci, Africii de nord.

n-am găsit nicăieri în acele locuri vreo ruină, am trimis câțiva oameni, care cunoșteau bine locurile. în codrii de pe Prut, să caute de nu găsesc cumva semne din care s-ar putea cunoaște ceva sigur despre așezarea acestei cetăți. Când s-au întors îndărăt, mi-au povestit că au văzut în codrii de nepătruns care se află spre apus, pe o întindere de cinci mile italienești, de-a lungul râului, temeliiile unor ziduri și turnuri clădite din piatră arsă, care, deși pe câmpul din jur nu se află nici o ruină, au înfățișarea unui cerc alungit.

În afară de acestea, părerea mea este întărită și de numirea de astăzi a acestui ținut, fiindcă asemănarea numelui ne face să credem că *Fălciul* se trage din *Taifalia*.

Departe, înlăuntrul țării, se află *Huși*, un târgușor, dar scaun al unui episcop, altfel prin nimic deosebit, în afară de bătălia în care *Petru cel Mare*, stăpîn al întregii Rusii, cu oaste puțină, a ținut piept vitejește, timp de patru zile, atacurilor des înnoite ale turcilor, în 1711.

În apropiere de acest loc se vede o movilă mare, ridicată de mînă omencască, numită de tătari *Han Tepeși*, adică movila hanului, iar de către locuitori *Movila Rîbii*. Asupra ivirii ei sînt mai multe păreri. Unii zic că un han tătărăsc a fost nimicit cu întreaga lui oaste de către moldoveni și întru pomenire s-ar fi ridicat această movilă; alții povestesc că o regină scită, numită *Rabie*, a fost ucisă în acest loc, pe cînd ieșise cu oastea

împotriva sciților așezați în Moldova și a fost îngropată aici de oamenii ei. Ce e adevărat sau minciună în aceasta nu cutez să scot din întunericul atât de adânc al acestei legende.

Spre miazănoapte, cu ținutul *Fălciului* se mărginește:

10. *Ținutul Lăpușnei*. De acesta ținea pe vremuri *Fighina*, numită de către turci *Bender*, o cetate foarte întărită odinioară și pe care turcii au întărit-o și mai mult acum. Se află pe Nistru, iar în vremea noastră este locul de scăpare al regelui suedez, fugăr după bătălia de la Poltava.

Turcii au împresurat adesea, zadarnic, cetatea înainte de a o supune; și ceea ce n-au putut atinge prin forță, au dobândit numai prin viclenie și prin trădarea voievodului *Hero*, numit de către moldoveni *Despotul*. Căci, după ce acesta fu gonit din țara sa de către boieri din pricina tiraniei și a cruzimilor săvârșite împotriva moldovenilor, a fugit la sultanul turcesc, căruia i-a făgăduit că, dacă îl va ajuta să se întoarcă în țară, va da în mîna oștirilor sale *Benderul* atât de mult năzuit, împreună cu douăsprezece sate, dăruindu-i-le spre stăpînire veșnică. Sultanul, căruia acest plocon îi fu pe plac, l-a așezat din nou în scaun, iar pentru oștencala sa și-a luat cetatea cea mai întărită a întregii țări și pavăza cea mai puternică împotriva leșilor și tătarilor.

Din această pricină scaunul ținutului este astăzi târgușorul *Lăpușna*, așezat pe râul cu același nume, unde se află doi pîrcălabi, puși acolo de voievod și care se îngrijesc de treburile ținutului.

În afară de acestea se mai află aici *Chișinăul*, un târgușor de mai mică însemnătate, așezat pe râul *Bîcul*.

La mică depărtare se zărește un șir de pietre foarte mari, așezate în linie dreaptă în așa chip, de parcă ar fi fost puse înadins acolo de mîna omului; numai că atît mărimea însuși a pietrelor, cît și lungimea șirului lor nu ne îngăduie să credem așa ceva. Căci unele dintre ele sînt în patru colțuri, lungi de trei pînă la patru coți, iar șirul lor se întinde peste Nistru pînă în Crimeia. În graiul țării, acestea poartă numele de Cheile Bîcului și norodul de jos le socoate ca o izvodire a dulurilor necurate, care s-au înțeles între ele să astupe drumul Bîcului.

Sigur este că unii voievozi s-au ostenit să astupe albia acestui rîu, care curge în bună parte printre munți, pentru a preface într-un iaz locurile din jur, ce nu foloseau decît ca fîneață, dar lucrul n-a putut fi dus niciodată pînă la capăt.

Mai sus de acesta, pe Nistru, se află:

II. *Ținutul Orheiului*. Numele îi vine de la cetatea *Orhei*, așezată pe râul Răut, care nu e prea mare, dar cu toate acestea e frumoasă și are cu prisosință tot ce este trebuitor vieții omului.

Lacul Orheiului, care e așezat în apropiere de acesta spre răsărit, și ostrovul minunat din acest lac, despre care am mai vorbit în capitolul al III-lea, îi dă hrană din belșug. Pe malul dinspre apus al lacului, în mijlocul codrilor deși, se văd urmele unei cetăți vechi, numită de locuitori *Orheiul vechi*. Judecînd după așezarea ei, pare să fie cetatea *Petrodava* din Dacia veche.

Cel din urmă ținut care se întinde ca o fișie de-a lungul malului Nistrului este:

12. *Ținutul Soroca*. Scaunul său este *Soroca*, numită mai înainte *Alchionia*, așezată în cîmp, lângă coline, pe Nistru, destul de mică, dar foarte întărită, dacă ținem seama de vremea în care a fost clădită. Are un zid în patru colțuri, foarte tare, apărat de turnuri înalte și este clădit din piatră de cremene ce se găsește din belșug pe colinele dimprejur.

Fiindcă după pierderea Benderului, *Soroca* a ajuns cetatea cea mai de seamă împotriva Leheii, voievodul a așezat aici două căpetenii de oaste, ca s-o apere.

Lipsa de lemne și de apă nu îngăduie ca partea de sus a acestui ținut să fie lucrată; de aceea ea este singura parte din Moldova rămasă pustie, cu toate acestea nu e prea mare, așa cum se și înfățișează acest ținut — ca o pustie — în hărțile geografice cele mai bune.

*Moldova de Sus, numită de locuitori
Țara de Sus, cuprinde șapte ținuturi mai
mici:*

1. *Ținutul Hotinului* care se întinde în sus de ținutul Sorocci, la miazănoapte pe Nistru. Aici se află *Hocin* sau *Hotin*, o cetate pe Nistru, față în față cu Camenița. Se numără printre cele mai vechi cetăți ale Moldovei. Înainte vreme era întărită spre apus cu ziduri foarte înalte și cu șanțuri adânci, iar în partea dinspre răsărit era întărită pe malul abrupt al Nistrului și de stînci ascuțite, dar în războiul din urmă cu rușii, turcii au luat cetatea în 1712, i-au dărâmat zidurile cele vechi dintr-o parte, iar în cealaltă parte au împrejmuit-o cu lucrări de întărire noi și au lărgit-o mai mult de jumătate, încît azi i se poate spune pe bună dreptate cea mai frumoasă și cea mai tare dintre cetățile Moldovei.

Pe cînd se afla încă în stăpînirea voievodului Moldovei, cîrmuirea acesteia era în seama unui oblăduitor pus anume; acu, cînd se află sub puterea turcească, este cîrmuită de un pașă turcesc, lucru ce este potrivit tractatelor și învoielilor cu leșii, în care se arată lămurit că în cetățile Moldovei nu va putea fi așezată oaste turcească.

Spre apus urmează:

2. *Ținutul Dorohoiului*, în care se află *Dorohoi*, un târgușor puțin cunoscut, în apropiere de izvoarele rîului Jijia. Acesta este scaunul vornicului Țării de Sus, cîrmuitorul Moldovei de Sus, dar în locul lui sînt puși doi vornici mai mici, fiindcă

el, din pricina treburilor la curte, n-ar putea să se îngrijească de cele ale ținutului.

Ștefăneștii, un târgușor pe Prut, în care acum (1713) turcii, după ce au curățat râul, ar fi ridicat un atelier de corăbii și hambare cu hrană pentru oștile care se află la Hotin.

3. Mai departe, în jos, este așezat ținutul *Hîrlăului*, în care se află *Hîrlău*, un târg neînsemnat, peste care e pus un pîrcălab.

Cotnari, un târgușor vestit numai prin viile lui neîntrecute, ce stau în fruntea celorlalte. Cîrmuirea acestuia este dată în seamă *marelui paharnic*, cel care toarnă în pahar domnului. În acest târgușor papistașii au biserici de piatră lucrate foarte frumos.

Boloșanii, un târgușor din care, ca și din împrejurimi, doamna voievodului își trage veniturile, adunate de un cămăraș rînduit anume pentru această slujbă.

Aceste ținuturi sînt înconjurate ca o cunună de:

4. *Ținutul Cernăuților*, care se întinde de-a lungul hotarului dinspre Polonia. Cel mai de seamă târg din acest ținut este *Cernăuți*, așezat pe malul de miazănoapte al Prutului, iar cîrmuirea lui este dată marelui spătar.

În apropiere de satul *Cozmin*, pe râul Cuciur, lingă vărsarea acestuia în Prut, se văd ruinele unei cetăți foarte vechi. N-am putut afla cine a zidit-o, cu toate cercetările pe care le-am făcut adeseori, cu băgare de seamă.

Pe malul dinspre miazăzi al Siretului urmează:

5. *Ținutul Sucevei*, în care sînt vrednice de pomenit: *Succava*, odinioară scaunul întregii Moldove, unde se afla curtea domnească și scaunul mitropoliților; acum este aproape pe de-a-ntregul pustie. E așezată pe apa Sucevei, care se vede că i-a dat numele, pe o colină netedă, fiind înconjurată cu ziduri foarte înalte și cu șanțuri. La poalele colinei, marginile ei se întindeau destul de mult. În afară de palatele voievodului și ale boierilor, număra patruzeci de biserici de piatră și altele felurite de lemn și 16.000 de case; toate însă s-au năruit după strămutarea curții domnești. Succava este cîrmuită astăzi de hatman adică de căpetenia cea mare a oastei.

Rădăuți, un târgușor și scaun al unui episcop, este și el așezat pe riul Succava și pe Siret, unde acesta cotește spre miazăzi.

6. *Ținutul Neamțului* se află mai jos și se întinde destul de mult între rîurile Moldova și Bistrița. În lăuntru lui se află:

Neamțul, cetate așezată pe riul cu același nume, care este zidită pe un munte foarte înalt și e atît de întărit din fire, încît pare să înfrunte orice atac vrăjmaș. A fost de multe ori atacată, dar n-a fost cucerită decît de două ori: o dată de turci, sub domnia lui *Soliman*, și o dată în vremurile noastre de *Ioan Sobieski*, craiul *Lehiei*. Dar ea n-*ar* fi fost luată, dacă foamea nu i-ar fi silit pe cei

cîțiva moldoveni aflați înlăuntru ca s-o apere, s-o dea în mîinile leșilor, după o împresurare de mai multe zile. Odinioară cetatea avea un zid îndoit și numai o poartă, după aceea însă, cînd turcii au stricat zidul dinafară, moldovenilor nu le-a mai rămas decît cel dinlăuntru. Înainte ca Moldova să fi fost închinată turcilor, la izbucnirea războaielor, voievozii își trimiteau copiii și averile în această cetate, aproape de nebiruit; și astăzi încă ea este locul de scăpare foarte sigur pentru locuitori, cînd sînt atacați de vecinii lor. Din această pricină și înainte vreme voievozii și-au clădit aici palate destul de mari, care se văd încă și acum; însă nu li se poartă de grijă așa cum s-ar cuveni. În față se află tîrgușorul *Piatra*.

7. *Ținutul Bacăului*, care își are vornicul său anume, al cărui scaun este:

Bacăul, un tîrgușor așezat pe un ostrov din rîul Bistrița, vestit pentru belșugul în mere și alte poame. Are și un episcop al bisericii papistășești, numit episcop al Bacăului. În ținuturile de sub munți se găsesc mulți supuși moldoveni, numiți papistași atît după neamul, cît și după credința lor, pe care *Ștefan cel Mare* i-a așezat acolo, dîndu-i în seama boierilor săi după ce a bătut pe *Matci*, craiul Ungariei. Îndeosebi cel mai de seamă sat cantemiresc din părțile Romanului, numit *Faraoni*, are mai mult de o sută de

familii, care toate mărturisesc legea papistășească și au o biserică de piatră foarte veche.

Ocna și Trotușul, pe râul *Trotuș*, două târgușoare care nu sînt vrednice de pomenit decît pentru ocnele de sare bogate ce se află în apropierea lor. Pe aici trece drumul cel mai larg din Moldova spre Transilvania.

*Basarabia, odinioară cea de a treia parte
de frunte a Moldovei*

Pămîntul ei este pe de-a-ntregul un cîmp deschis, nu are nici munți, nici păduri și numai un singur rîu, care curge toată vremea, numit *Ialpuh*; din această pricină, locuitorii, ca să scape de uscăciune, trebuie să sape fîntîni foarte adînci. În locul lemnului, ei folosesc bălegarul vitelor, pe care-l usucă la soare și-și încălzesc cu el colibe. Această parte de țară a fost luată de turci mai înainte ca țara întregă să le fie închinată și, din această pricină, nu se mai află sub stăpînire moldovenească, cu toate că și astăzi târgușoarele și satele așezate pe malurile Dunării sînt pline de moldoveni, care țin legea creștinească și rabdă stăpînirea cea silnică a turcilor și tătarilor. Țara, împărțită în patru părți și anume: *Bugeac*, *Akerman*, *Chilia* și *Ismail*, este însă locuită o parte de tătari și altă parte de turci, peste care este pus un seraschier.

1. În cea dintii, aşezată în mijlocul ţării, se află Bugeacul*.

Bugeacul s-a dat ca loc de aşezare tătarilor nogaici, dintre care unii se numesc tătari din Bugeac, ceilalţi tătari din Bielgorod. Căci pe la anul 976 al Hegirei, iar de la naşterea lui Cristos 1568, la porunca lui *Selim al II-lea*, când hanul tătarilor încerca să lege Donul cu Volga mai mult de treizeci de familii de tătari nogaici, pînă atunci supuşi ruşilor, s-au lepădat de aceştia şi s-au dus în Crimeia împreună cu toţi ai lor. Dar fiind aceasta prea mică pentru a-i cuprinde pe toţi, li s-au dat alte locuri de aşezare în cîmpia Bugeacului. De atunci încoace, neamul acesta, primind din cînd în cînd familii noi din Stepa Nogaică, s-a înmulţit într-atîta, încît aproape că nu stă mai prejos ca număr faţă de nici o altă hoardă tătarască.

* *Bugeac* înseamnă în limba tătarilor „colţ” şi este numit așa fiindcă pămîntul ce se întinde între Dunăre şi Nistru spre Marca Neagră face un colţ ascuţit; se mai pare că acest nume vine de la numele vechi *bessi*, dat acestei ţări de geografii şi istoricii din vechime. Tot de aici se vede că se trage şi numele *Basarabia*, după cum s-ar putea înţelege din *Ovidius* care spune cu jale: „*vivere quam viscum est inter Bessosque Getasque*”. *Ptolomeu* scrie: „Mai sus de Dacia locuiesc *pencinii* şi *bastarnii*”.

Că *bastarnii* ar fi tot una cu *bessi* o crede şi *Mithras Praetor* (L. II. C. 7).

„*Sînt cîţiva*, zice el, *care cred că bastarnii sînt acelaşi popor care se numea odinioară besi, iar astăzi se numesc basarabeni, adică aceia care vieţuiesc în Basarabia*”.

! Ce nenorocire este să trăieşti între *bessi* şi geţi.

Se împart în două ramuri: *Orac Uglî* și *Orumbet Uglî* și fiecare păzește cu multă grijă seminția. Își petrec viața după pilda înaintașilor, în câmp deschis; nu au târguri în afara de *Căușani*, pe râul *Botna*, apă care abia atinge acest ținut.

Că această regiune trebuie să fi avut pe vremuri târguri destul de frumoase, stau mărturie ruinele vechilor zidiri, care se mai găsesc ici și colo; printre altele, zidurile păraginite ale unei cetăți foarte vechi de pe malul Nistrului, numită azi *Tatar-Pınar*, adică fântâna tătarilor. Aceasta se află pe o stîncă înaltă, de la poalele căreia țîșnește un izvor cu apă foarte limpede. Nu s-a putut însă găsi nimica săpat în piatră sau vreun semn din care să putem afla de cine a fost înălțată.

Pe râul *Ialpuh*, în apropiere de gura lui, se mai găsesc urmele unei cetăți și mai vechi, numită îndecobște *Tint*. *Ștefan cel Mare* a înălțat-o iar din ruine; dar turcii au făcut-o una cu pămîntul, încît acum abia de i se mai cunoaște locul. Din dărîmăturile ei s-a zidit deasupra cetății vechi un alt târgușor, care înflorește încă și azi, numit îndecobște *Tobac*. Este așezat la Marea Neagră¹, poate chiar pe locul unde se ridica vechea *Aepolium*.

2. *Cîmpia Cetății Albe*, în lăuntrul căreia se află *Akerman*, numită de locuitori *Cetatea Albă*,

¹ Aici este probabil o greșală de tipar, deoarece pe hartă locul se află pe Dunăre (n. ed. germ.).

de romani, odinioară, *Alba Iulia*, de greci $\mu\omicron\beta\text{-}\zeta\alpha\epsilon\phi\omicron\rho$, de leși *Bielograd*, pe țărmul Mării Negre; e o cetate destul de mare și întărită. Când era încă a Moldovei, era cîrmuită de marele logofăt, acum ea are în frunte un agă de ieniceri.

În vremurile mai noi, Cetatea Albă a ajuns vestită prin sfîntul *Ioan de la Succava*, care, cînd stăpînea sultanul, a suferit aici moarte de mucenic. Moaștele lui făcătoare de minuni, alături de odoarele dăruite cu smerenie de voievozii Moldovei, au fost răpite Moldovei de Ioan Sobieski, craiul Lehiei, în anul 1686; el se lăuda că se războiește pentru legea creștinească și pentru biserică și că papa i-ar fi dat bani pentru aceasta.

3. Mai în josul acesteia se întinde pe malul Dunării cîmpia *Chiliei*; scaunul acesteia este *Chilia**, numită odinioară *Lycostomon*, așezată la gura dinspre miazănoapte a Dunării, căreia corăbierii greci obișnuiau să-i dea chiar acest nume, fiindcă pare că-și aruncă valurile ca într-un gît de lup.

Cetatea nu este mare, dar e un tîrg de negoț, cu faimă, unde se opresc toate corăbiile sosite nu

* *Chilia* se numea la moldoveni, la turci *Chili*, la grecii de astăzi *Lycostomon* (alții scriu rău, cred eu, *Lyrostomon* și *Lythostroton*, cum se află în *Leunclavii Pandect* 146). *Bonfinius*, cu încă vreo cîțiva, o socoate drept *Achillea*; *Stanislaus Sarnicius* pre pune că ar fi *Tomos*, cetatea care ar fi ajuns vestită prin surghiunirea lui *Ovidius Naso*. Care dintre aceste păreri o fi cea adevărată, nu pot să spun.

numai din porturile dimprejur ale Mării Negre, ci și din îndepărtatele porturi egiptene, venețiene și ragusane, care încarcă de aici ceară și piei de vite netăbăcite. În cetate locuiesc nu numai turci, ci și evrei, creștini, armeni și alții de felurite neamuri, peste care se află un nazir, adică un oblăduitor, cum i se zice îndobește.

În vremea domniei lui Sulciman, ca a fost arsă de moldoveni și de atunci nu a mai ajuns la vechea faimă.

Pe malul dinlăuntru al Dunării se află:

4. *Ținutul Ismailului*, din care e vrednică de pomenit *Ismail*, în vechime numită de moldoveni *Smil*, o cetate care nu trebuie lăsată de o parte, cu oaste turcească și cîrmuită de un *muteveli*.

Cartal, așezat pe Dunăre, la vărsarea Ialpuhului, față în față cu *Isacceca*, o cetate fără însemnătate. Aici turcii bătură pod peste Dunăre, cînd a purtat război cu rușii în 1711. Pentru apărarea cetății au pus o căpetenie cu numele de *disdar*.

Reni, cum era numit de moldoveni, dar căruia turcii îi zic astăzi *Timarova*, este o cetate de același fel, în apropiere de vărsarea Prutului în Dunăre. În ea nu se află nici un turc, deși este în stăpînire turcească. Oștenii sînt cu toții creștini, moldoveni cu toții, a căror căpetenie este de aceeași lege; acesta este numit îndeobște *beșliagasi* și se află la porunca pașei din Silistra, care trebuie să fie totdeauna un seraschier.

Cam acestea ar fi toate cetățile și târgurile Moldovei, pe care libertatea le-a dus la înflorire dar pe care le-a apăsât iarăși în tirania nedreaptă, deosebit de păgubitoare a ținuturilor înfloritoare. Nici istoricii cei vechi, nici cei mai noi nu ne arată numele întemeietorilor lor, care nu s-au putut afla pînă astăzi nici din inscripții, nici din izvoade. Nici unul dintre acestea nu poartă vreun semn despre vremea cînd au fost ridicate sau despre neamul care le-a ridicat, pe ziduri nu se găsește nimic săpat, afară numai dacă au fost înălțate din nou de vreun voievod.

Numai cetatea *Succava* are în zidurile ei o piatră mare, pe care sînt săpate șapte turnuri, acoperite de o coroană domnească ținută de doi lei. În afară de aceasta la temelia turnurilor se vede o piatră cu doi pești solzoși, ce stau cu capul în jos și cozile în sus, iar sub aceștia capul unui zimbru, între coarnele căruia se află o stea cu șase raze. Cum însă capul de zimbru a devenit stema Moldovei abia după al doilea descălecat al celor din neamul lui Roman în Moldova, așa cum am arătat în capitolul I, pare că această piatră mărturisește mai degrabă refacerea zidurilor Sucevei, decît întemeierea ei.

Pe lîngă aceasta, istoricii neamului nostru zic cu toții că moldovenii, după ce s-au întors din Maramureș în patria lor cea veche, au găsit cetăți și castele pustii și astfel se poate spune fără șovăială că întemcierea lor trebuie așezată în vremuri mult mai îndepărtate. Această părere

este întărită, în afară de alte temeiuri, și de felul clădirii zidurilor celor mai multe din cetăți care, cu siguranță, nu pot fi decât romane, în afară de câteva, așa cum am mai arătat sus, ce par a fi înălțate în vremuri mai noi împotriva năvălirii tătarilor.

Toate acestea sînt întărite de mărturiile celor mai de seamă istorici latini, prin care se arată că împăratul roman *Traian* a adus în *Dacia* colonii puternice de cetățeni romani, și că urmașul său *Adrian*, după ce a lăsat barbarilor unele ținuturi din răsărit, n-a părăsit *Dacia*, numai de teamă ca acestea să nu fie pustiite.

Se mai adaugă un monument veșnic al acestui lucru, anume *Valul împăratului Traian*. Acesta a păstrat pînă astăzi numele întemeietorului său și mă mir că nici unul dintre istoricii vechi sau mai noi n-a scris nimic despre el.

Valul lui *Traian* începe, cum am văzut cu ochii mei, cu două valuri la *Petrivaradin* în Ungaria, merge spre muntele *Demarcapu* (Poarta de fier), iar de aici, numai cu un val, prin *Valahia* și *Moldova*, taie *Prutul* lîngă satul *Traian*. Botna lîngă tîrgușorul *Căușani* și, după ce străbate întreaga țară a tătarilor, se sfîrșește la apa *Donului*. Are încă pînă astăzi peste doisprezece coți adîncime. De aici se vede neîndoios că, atunci cînd s-a făcut, valul trebuie să fi fost încă o dată pe atîta de lat și de adînc, fiind astfel o foarte bună lucrare de apărare împotriva năvălirilor vrăjmașe.

Dacă așa stau lucrurile, nu se va mai putea spune niciodată ceea ce au vrut să zică unii* că cetățile din Moldova ar fi fost ridicate de genezezi.

Căci oștenii romani aflați acolo, întotdeauna în număr foarte mare, nu puteau locui fără a avea cetăți și case; de asemenea nu este de crezut că genezezii, care încercau să pună piciorul la *Pont* numai pentru a face negoț, ar fi pătruns înăuntrul Moldovei și, în locuri potrivite mai degrabă pentru plugărit decât pentru negoț, ar fi ridicat cetăți.

Mai curînd s-ar putea zice că aceste cetăți au fost ridicate de dacii cei vechi pe cînd erau încă în înflorire, pe vremea domniei lui Decebal, iar după aceea, ocupate de către romani, ele au ajuns locuri de așezare pentru coloniile acestora. Acestei păreri nu cutezăm să ne împotrivim.

* *Bielski*, p. 239, zice: „că neamurile pecinicilor și polovților erau lituanieni care, după ce ieșiră din părțile strîmtorii cimeriene, au legat mai întîi prietenie cu genezezii, care stăpîneau peninsula, și că aceștia, împreună cu moldovenii și basarabenii, au ridicat cetățile Mangop, Cherci, Crim, Azov, Caffa, Chilia sau Achillea, Moncastrum și Tîrgoviște“.

CAPITOLUL AL V-LEA

Despre munții și mineralele Moldovei

Spre apus, la hotarul dintre Ardeal și Valahia, Moldova este împresurată aproape din toate părțile de munți foarte înalți; de aceea a și fost numită de către romani Dacia muntoasă; cealaltă parte a ei, dinspre răsărit, are câmpii foarte mănoase.

Înălțimile sînt aici acoperite cu copaci și alți pomi cu roade, care cresc peste tot de la sine, și care, în alte țări, trebuie sădiți de mîna omului; printre înălțimi curg pîraiele cele mai limpezi, ce se rostogolesc ici și colo din vârful munților cu un murmur plăcut. Aceste locuri par niște grădini dintre cele mai frumoase; câmpiile dau din belșug roade, pe care aerul răcoros de munte nu le lasă să crească în partea muntoasă.

Cel mai înalt dintre munți este Ceahlăul, care, dacă ar fi intrat în basmele celor vechi, ar fi fost tot atît de vestit ca și *Olimpul*, *Pindul* sau *Pelias*. Este așezat în părțile *Neamțului*, nu departe de izvorul *Tazlăului*, iar mijlocul lui e acoperit de zăpezi veșnice; pe vârful lui însă nu

se găsește pic de nea, fiindcă pare să fie deasupra norilor de zăpadă. Din vârful său, care se înalță ca un turn, se prăvale un pîrîu foarte limpede, cesenăpustește cu mare larmă peste stînci abrupte și se varsă în *Taslău*. Drept în vîrf se vede o statuie străveche, înaltă de cinci coți, înfățișînd, de nu mă înșel, o bătrînă cu douăzeci de mioare, din a cărei parte firească curge într-una un izvor.

Este anevoie de spus dacă natura a vrut să-și arate aici jocul sau dacă statuia a fost lucrată astfel de mîna unui artist dibaci. Căci statuia nu stă pe nici o temelie, ci este crescută și legată strîns de celelalte stînci, dar cu pîntecele și spatele slobode; și chiar dacă ai vrea să crezi că încheieturile au fost umplute cu un var făcut cu multă iscusință — și noi bucuros am spune-o asemenea descoperiri ale celor din vechime s-au pierdut cu vremea, totuși nu-ți poți închipui lesne în ce fel a fost adusă apa prin picior în *partea firească*, fiindcă nicăieri împrejur nu se văd urmele vreunui izvor sau ale vreunei albiu.

Pesemne că de aceasta s-au folosit păgînii pentru slujba lor religioasă, căci preoții lor aveau obicei să se slujească de mijloace firești sau viclesuguri vrăjitoarești prin care să poată aduce mulțimea lesne crezătoare la uimire sau la înălțare religioasă.

Înălțimea cea mare a muntelui se poate vedea mai cu seamă atunci cînd, pe timp senin, la asfin-

titul soarelui, el poate fi zărit de la Cetatea Albă¹, cetate ce se află la șaizeci de ceasuri de drum depărtare, în întregime și atât de limpede, ca și când s-ar afla în apropiere, lucru care cu greu s-ar putea spune, după cum cred eu, chiar despre piscurile cele mai vestite.

Pe măgurile învecinate se găsește ici și colo, întipărite în piatră, urme de cai, câini și păsări, ca și cum odinioară ar fi trecut pe acolo multă oaste călare.

Despre ele locuitorii povestesc multe basme; cercetătorii de azi ai naturii ar trebui să caute a afla care este părerea cea mai apropiată de adevăr.

Se mai găsește spre miazănoapte pe apa Cere-mușului, în colțul unde se întâlnesc hotarele Moldovei, Lehiei și Transilvaniei, un alt șir de munți, numit de către locuitori *Ineul*, care nu se poate asemăna ca înălțime cu Ceahlăul², dar este tot așa de mirare printr-un joc ciudat care nu se mai vede nicăieri în altă parte. Locuitorii adună roua ce cade de pe frunzele ierburilor înainte de răsăritul soarelui și, după ce-au strîns-o într-o oală, ei găsesc plutind deasupra apei un unt foarte bun, cu nimic deosebit de untul obișnuit, nici la miros, nici la culoare, nici la gust. Lucrul acesta nu se petrece însă tot anul,

¹ Afirmația este exagerată. De la această distanță Ceahlăul nu este vizibil.

² În realitate, Ineul depășește ca înălțime Ceahlăul.

ci numai în trei luni — martie, aprilie și mai; în celelalte ori prea umde, ori prea uscate, nu se mai întîmplă¹.

În untul acesta se află atîta putere de hrană, încît dacă turmele de oi sînt duse la păscut la munte în această vreme a anului, după puține zile se sufocă de prea multă grăsime; de aceea ciobanii, care știu aceasta din faptă, își lasă turmele în acele luni la poalele muntelui.

Munților noștri nu le lipsește nici bogăția obișnuită a munților, adică mineralele. Numai din pricina cumpătării domnilor și a lipsei de săpători în munte nu s-au putut face săpături mai înainte. În vremea noastră lucrul îl împiedică cunoscuta lăcomie a turcilor și teama ca nu cumva, săpînd după bogății, să-și piardă odată cu țara și truda și roadele ei. Că munții noștri nu sînt săraci în asemenea comori subpămîntene, o arată pîraiele ieșite din măruntaiele lor.

Căci aceste pîraie, avînd albia îngustă, descori umplută peste măsură de apa zăpezilor topite sau a ploilor, se varsă peste maluri iar după aceea, cînd se trag iarăși în matca lor, lasă, pe locul unde și-au vărsat apele, nisip în care se găsesc numeroase grăunțe de aur din cel mai curat. Țiganiii îl adună, îl curăță și scot atîta aur, încît

¹ Dimitrie Cantemir dă crezare unor plăsmuiri de factură folclorică. Nereale sînt și afirmațiile că ar exista oi cu o coastă în plus pe care o pierd prin schimbarea regiunii, sau porci cu copite aldoma cailor.

pot aduce doamnei, în loc de tribut, 1600 drahme pe an.

Pe malul Nistrului, în ținutul Hotinului, chiar lângă cetate, se găsesc bulgări de fier, făcuți de la natură și care sînt așa de rotunzi, că ar putea fi folosiți, fără să fie lucrați, la tunuri, dar fierul acesta este atît de prost, că, dacă nu este topit în foc, nu poate fi folositor la nici o altă treabă.

Pe cînd Hotinul nu fusese încă luat, bulgării de fier se trimiteau la Camenița; astăzi însă, cred că turcii cu greu ar mai îngădui ca leșii să le folosească drept material de război în paguba lor,

În ținutul Bacăului, lângă târgul *Trotuș*, se găsesc saline foarte bogate, numite în țară *ocene*. Nu e nevoie de vreun meșteșug deosebit ca să alegi sarea; dacă sapi în pămînt pînă la unul sau doi coți adîncime, găsești sarea cea mai curată și limpede ca porfirul sau cristalul, fără să fie amestecată cu cea mai mică părticică de pămînt. Ocenele acestea sînt nescate, cu toate că în ele lucrează zi de zi sute de oameni.

După ce scot bolovanii de sare, ei lasă în tot locul din aceeași sare cum e cristalul, ca să sprijine pămîntul și săpăturile și pentru ca noile drumuri săpate să aibă loc de întindere, iar vreme de douăzeci de ani aceste drumuri să se umple într-atît cu sare, încît să nu mai recunoști că au fost cîndva deșertate. Din cînd în cînd se găsesc pești încremenți în sare, care nu se deo-

sebesc de aceia care se pescuiesc prin apele din împrejurimi.

Și în alte locuri se găsesc multe ocne de sare de acest fel; voievozii însă n-au îngăduit ca ele să fie deschise, ca nu cumva, din pricina belșugului, să scadă prețul sării și fiindcă acelea în care se lucrează astăzi îndeestulează nevoile și chiar prisosesc.

În Moldova se află munți întregi care, dacă dai la o parte scoarța de pământ de deasupra se dovedesc a fi cu totul de sare. Voievodul și întreaga țară trag mari foloase de pe urma sării, căci, în afară de locuitorii țării, locuitorii din Bugeac și Crimeia, ca și din alte țări îndepărtate își iau sarea de aici cu corăbiile. Silitră este peste tot, fiindcă toate câmpiile Moldovei au pământ negru și plin de nitru.

În *Tazlăul Sărat*, aproape de satul Moinești, în ținutul Bacăului, țîșnește dintr-un izvor păcură amestecată cu apă, pe care țărani noștri au obicei de o folosesc la unsul osiilor de la căruțe; ei zic că este mult mai bună pentru nevoile casei decât rășina pe care o scot din copaci dar numai dacă este deosebită de apă.

CAPITOLUL AL VI-LEA

Despre cîmpiile și pădurile Moldovei

Cîmpiile Moldovei, lăudate pentru rodnicia lor atît de scriitorii vechi, cît și de cei mai noi, întrec cu mult bogăția munților despre care am vorbit pînă acum.

Cele așezate în mijlocul ținuturilor despărțite prin munții și rîurile Moldovei dau hrană tuturor, minunînd pe oricine.

Semințe care nu încolțesc în munți din pricina aerului rece, rodesc atît de frumos pe cîmpii, încît în anii bogați grîul dă locuitorilor de douăzeci și patru de ori sîmînța semănată, secara de treizeci de ori, orzul de șaiszeci de ori, meiul dă de trei sute de ori, lucru de necrezut pentru cel ce nu vede cu ochii lui.

Pentru ovăz Moldova nu este un pîntec tot atît de roditor ca pentru alte semințe; el nici nu este prea răspîndit, fiindcă în locul lui se dă cailor să mănînce orz.

Meiul crește în Moldova de Jos cum nu se poate mai frumos (de aceea oamenii din țara mea au o zicală: meiul din Moldova de Jos și merele din Moldova de Sus n-au coajă).

Ei îl cojesc și îl macină, îl fac pită și o mănîncă pînă nu se răcește, adeseori cu unt.

Nu se găsesc grădini cu pomi roditori, ci păduri întregi de pomi cu roadă. În părțile muntoase pomii cresc de la sine; pe cîmpie însă trebuie sădiți și din această pricină dau roade cu atît mai gustoase.

Prisosul de poame este atît de mare, încît leșii, cînd năvăleau pe vremuri în Moldova, soțoteau că nu e nevoie să-și aducă merinde, fiindcă poamele de care țara are din belșug, îndestulau toată oastea. Numai că în mai multe rînduri s-au îmbolnăvit mîncînd peste măsură și au fost bătuți greu, fără să mai fie nevoie de armele dușmanului; au învățat astfel să fie mai cu băgare de seamă.

Toate celelalte bogății ale pămîntului le întrec *viile* alese, înșiruite pe o lungă fișie între Cotnari și Dunăre; sînt așa de rodnice încît un singur pogon, care e o suprafață pătrată de 24 de stîjneni, dă adesea patru pînă la cinci sute de măsuri de vin, socotită la patruzeci de litri.

Vinul cel mai ales este cel de Cotnari, un tîrgușor în părțile Hîrlăului. Dincolo de hotarele țării nu este cunoscut, fiindcă își pierde tăria cînd este dus într-un loc dintr-altul în butoaie — pe apă sau pe pămînt — fără osebite îngrijiri.

Cutez să susțin că este mai ales și mai bun decît alte vinuri evropenești și chiar decît vinul de Tokay.

Cînd este păstrat în pivnițe adînci și boltite, cum se obișnuiește la noi în țară, și este ținut trei ani, în cel de-al patrulea capătă o asemenea tărie, încît arde ca vinul fierbinte.

Cel mai vîrtos băutor abia este în stare să bea trei pahare fără să se îmbete; cu toate acestea la urmă nici măcar nu-l doare capul.

Vinul de Cotnari are o culoare cu totul deosebită, pe care n-o găsești la alte vinuri și anume este verzui și, cu cît îmbătrînește, cu atît culoarea lui se face mai verde.

De la aceste locuri, mai încolo, spre miazănoapte, nu se mai găsesc vii în stare să dea vin bun, și chiar în partea dinspre miazănoapte a dealului de la Cotnari, nici măcar un strugure n-a ajuns să se coacă bine, cu toate că s-a încercat adeseori. Parcă firea, care nu îngăduie celorlalte ținuturi așezate spre miazănoapte rodira viței de vie, a vrut să-și arate toate puterile în acest singur loc.

Îndată după acesta, vinul de la Huși, în părțile Fălciului, e socotit cel mai bun; în al treilea rînd vine vinul de Odobești, din ținutul Putnei, pe rîul Milcov; în al patrulea rînd, Nicoreștii, în ținutul Tecuciului, pe Siret; în al cincilea rînd Grecești, în ținutul Tutovei, pe rîul Berheci; în al șaselea rînd, cel pe care îl dau viile Costeștilor din același ținut. Multe alte locuri mai sărace le trec sub tăcere.

Aceste vii nu sînt de folos numai locuitorilor țării, pentru nevoile lor, căci prețul scăzut al vinului trage aici neguțători ruși, leși, cazaci,

ardeleni și chiar unguri, care duc la ei în țară, an de an, mult vin, chiar dacă acesta nu-l întrece pe al lor.

Și Basarabia, înainte vreme când era a Moldovei, avea vii destul de bune, dar acestea s-au părăginit de când turcii, care se scîrbesc de vin, au început să se așeze în țară. Totuși, creștinii care locuiesc în părțile Chilie și Ismailului au mai păstrat cîteva vii și scot numai atîta vin cît le trebuie ca să-și stîmpere setea.

Cu *păduri* Moldova este dăruită din belșug atît cu lemn de lucru, cît și cu lemn de foc și pomi cu roadă.

Lucrătorii de corăbii caută mai cu seamă stejarul moldovenesc și-l laudă ca fiind cel mai bun pentru nave și cel mai tare împotriva carilor.

Între altele, au băgat de seamă că, dacă nu se dă la o parte toată scoarța albă dinlăuntrul și dacă rămîne cît de puțină, în scurtă vreme lemnul este mîncat de cari; dacă dimpotrivă este bine curățat, lemnul nu va fi vătămat de vînt, aer și apă vreme de o sută de ani.

Doi codri de stejar mai ales sînt vestiți în Moldova: codrul Cotnarilor și al Tigheciului.

Pe al Cotnarilor (codrul), de lîngă tîrgul cu același nume, nu l-a înălțat firea, ci hărnicia locuitorilor țării.

Pe vremea lui Ștefan cel Mare acolo se afla un cîmp larg deschis. Cînd leșii au tăbărît aici cu multă oaste, au fost loviți și bătuți de *Ștefan cel Mare*, care le-a luat tabăra, i-a pus pe fugă, a

ucis pe cei mai mulți dintre ei și a luat peste douăzeci de mii de ostatici, în cea mai mare parte nobili.

După aceea, cînd craiul Lehiei a vrut să-i dea bani mulți în schimbul slobozeniei lor, Ștefan n-a primit, fiindcă nu era lacom de bani, ci vroia să-și înalte o astfel de mărturie a izbînzii care s-o vestească și în veacurile viitoare.

La sfîrșit, a înjugat la plug pe toți leșii și i-a pus să are tot cîmpul unde s-a dat bătălia, lung de două mile și lat de una, și a sădit stejari anume orînduiți, care acum au ajuns o pădure frumoasă și destul de întinsă. Moldovenii îi zic azi *Dumbrăvile Roșii*¹, adică codri de stejari roșii, fiindcă au fost udate cu sînge leșesc; leșii îi zic *Bucovina* și nu pomenesc niciodată locul acesta fără să verse lacrimi.

Un alt codru de dincolo de Prut, care se află la hotarul Basarabiei și se numește Tigheci, se întinde pe aproape treizeci de mile italienești în părțile sale dinlăuntru. Pentru moldoveni a fost cea mai puternică pavăză împotriva sciților, care au atacat deseori, dar n-au putut-o lua niciodată. Copacii sînt foarte înalți și atît de deși, încît un drumeț nu-l poate străbate cu piciorul decît pe poteci cunoscute numai de locuitorii țării.

¹ În „*O samă de cuvinte*”, Neculce semnaleză trei asemenea Dumbrăvi: „*Dumbrava Roșie la Botoșani și Dumbrava Roșie la Cotnar și Dumbrava Roșie mai gîios de Roman*”. Dumbrava Roșie de la Botoșani fusese menționată și în *Lctopisețul* lui Grigore Ureche.

Înainte vreme se numărau aici peste douăsprezece mii de locuitori, care erau cei mai viteji oșteni din toată Moldova; azi, după atâtea lupte și înfringeri și de o parte și de alta, n-au mai rămas decât vreo două mii.

Acești locuitori au cu tătarii din Bugeac, vecinii lor, o învoială prin care se obligă să le dea în fiecare an un număr de legături de lemne, fiindcă Basarabia suferă mai cu seamă de lipsa lemnului.

Această învoială o țin întru totul pînă azi; însă atunci cînd tătarii trec peste învoială și au de gînd să ceară mai mult, lucru care se întîmplă adesea, locuitorii Tigheciului se apără cu arma în mînă și cîștigă descori izbînda.

CAPITOLUL AL VII-LEA

Despre animalele sălbaticе și domestice

Nu e treaba noastră să facem o lungă descriere a animalelor care sînt aceleași în Moldova ca și în țările învecinate, fiindcă nu ne este aminte să vorbim despre turmele de cerbi, căprioare, capre negre, vulpi, urși și lupi, care rătăcesc de colo pînă colo prin păduri, ci să vorbim numai despre ceea ce aflăm deosebit la aceste animale ale Moldovei.

Îmi aduc aminte, ce e drept, că la noi sînt trei feluri de oi: oile de munte, oile de Soroca și oile sălbaticе de pădure.

E greu de spus cîte și cît de mari sînt turmele de oi de pe munte. Căci dacă părțile Moldovei ce se află spre apus nu prea sînt prielnice semănăturilor, creșterea oilor, cu care se îndeletnicesc cel mai mult locuitorii din părțile acestea, este singura care le dă hrana de fiecare zi.

Neguțătorii de vite greci duc de aceea, an de an, peste șaiszeci de mii din aceste oi (numite turcește *chivirgic*) pentru culnia sultanului de la Țarigrad, carnea lor fiind pe placul turcilor mai mult decît oricare alta, atît pentru că are un gust bun, cît și pentru că se mistuie ușor.

În trei locuri însă se găsesc pășuni deosebit de bune; în Cîmpulung Rusesc, pe râul Putila, în Cîmpulungul Moldovenesc, pe râul Moldova și în munții Vrancei, în ținutul Putnei.

La șes, oile sînt mult mai mari, dar nu atît de multe ca la munte și printre acestea sînt de luat în seamă cu deosebire cele ce cresc în ținutul Sorocci. Toate au o coastă mai mult decît celelalte și pe care nu o pierd cît trăiesc. Duse însă în alt ținut, abia în al treilea an oaia fată un miel cu coastele obișnuite. De asemenea dacă o oaie din altă parte este adusă în ținutul Sorocci, mielul care se naște va avea o coastă mai mult decît mama lui.

De acestea se deosebesc foarte mult oile sălbatice de pădure, care cu greu se mai găsesc în alte părți. Buza de sus atîrnă în jos de două degete mari; de aceea, cînd pasc, sînt silite să-și caute hrana mergînd de-a-ndaratele. Grunazul le este țepăn și nu-și pot întoarce capul nici la dreapta, nici la stînga. Au picioarele destul de scurte, încît cîinii care le fugăresc abia sînt în stare să le prindă. Pe deasupra au mirosul foarte ascuțit, încît adulmecă de la depărtare de o milă nemțească vîntorul sau fiara care vin spre ele în bătaia vîntului și o iau la goană. Dacă însă aceștia se apropie de ele împotriva vîntului, nu-i simt decît abia atunci cînd sînt inhățate.

Locuitorii munților au de asemenea boi mici, dar cei de la șes au cirezi mari cu boi frumoși și zdraveni, din care sînt trimiși în fiecare an peste

patruzoci de mii prin țara leșcască spre Dantzig, iar de acolo sînt vînduți iarăși în țările învecinate ca boi leșești.

În Moldova poți cumpăra o pereche de boi cu 5 sau, iarna, chiar cu 3 taleri nemțești, iar la Dantzig se vînd cu 40 pînă la 50 de taleri nemțești.

Boii cei mai grași se găsesc la Pîrăul Sûrat din Fălciu și pe pîrăul Bașoului din ținutul Cernăuților, fiindcă acolo pășunile sînt foarte sărate și cu iarbă grasă.

Aici se găsesc atît de mulți bui de soiul acesta, încît ei sînt îndestulători nu numai pentru hrana locuitorilor, dar și pentru plata grelelor tributuri pe care turcii au obiceiul să le ceară de la aceștia.

Pe amîndouă malurile Nistrului se văd uneori bivoli sălbatici: se pare însă că nu sînt din partea locului, ci că vin din Podolia și țara tătărească peste Nistru, cînd acesta este acoperit de gheață din pricina vînturilor de la miazănoapte, care bîntuie iarna prin aceste ținuturi.

În naunții dinspre apus trăiește o altă fiară sălbatică, despre care aproape că nș zice că este numai a țării noastre. Moldovenii îi zic *zimbru*; la mărime se aseamănă cu boul domestic, însă are capul mai mic, gîtul mai lung și pînțelele mai supt, picioarele mai lungi, coarne subțiri și creșute drept în sus, cu vîrfuri foarte ascuțite, numai o feacă întoarsă în afară. E o fiară sălbatică și iute de picioar, și poate să se cațere ca o capră pe stînci abrupte. De aceea aproape că nu poate fi prins decît dacă e rănit sau ucis cu pușca.

Aceasta este fiara al cărei cap a fost ales ca stemă a țării lui *Dragoș* cel dintâi voievod moldovean.

În ținutul Orheiului, în satul Tohatin, între apele râurilor Răut și Ichil, porcii nu au copita despiciată, ci întregă și aproape la fel ca a cailor. Scroafele aduse aici din alte părți fată după al treilea an godaci cu copite întregi. Lucrul acesta se întâmplă nu numai la porcii de pe lângă casă, ci și la cei care trăiesc în pădure și din care se găsesc foarte mulți prin stufărișul de pe lângă Nistru.

În partea muntoasă a Moldovei trăiește un cal destul de micuț, asemănător la trup cu cel rusesc, dar foarte puternic și răbduriu la muncă, cu o copită atît de tare, încît nu e nevoie să fie potcovită, chiar dacă merge pe drumurile cele mai aspre.

La șes cail cresc mai mari și mai arătoși la înfățișare, cu picioare bine legate, iuți și tari și sînt foarte căutați nu numai de leși și unguri, ci și de turci, care au o zicală răspîndită: „*Adzem, dilberi, Bogdan barghiri, messhurdir*“, adică: „*Un tînăr persan și un cal moldovenesc sînt mai de laudă decît oricare alții*“.

Pe lângă hotarele Moldovei se găsesc de asemenea mari herghelii de cai sălbatici, care nu se deosebesc cu nimic de cei domestici, doar că sînt ceva mai mici și au copitele late de o palmă și mai bine, altfel vîrtoase și rotunde. Pe aceștia îi cumpără de obicei sciții¹ din Buccag

¹ *Sciți* -- tătari.

și îi cresc pentru oște sau pentru trebuințele casei. Toamna, cînd toată partea aceasta este udată de ploii neconținute și se preface în mocirlă, ei hotărîsc ziua și locul unde să se adune; atunci umplu toate cîmpiile din jur cu chiote și răcnete. Căi, la auzul răcnetelor ce răsună din toate părțile de pe cîmpii, aleargă zăbăuci încoace și încolo și, negăsind nicăieri vreun loc liniștit, sînt mînați în acest fel în mijlocul vreunui pășuni mlăștinoase, cărora ei le zic ghioluri. Cum din pricina copitelor late nu mai pot fugi de aici și rămîn înglodați, tătarii azvîrl în ei cu săgeți și sulite. O parte dintre cai sînt prinși vii, altă parte sînt uciși; după aceea și-i împart între ei după cum socot.

Nu vreau să pomenesc acum alte fiare sălbatice de care sînt pline pădurile noastre, ca de pildă: rîșii, jderii (nu aceia numiți de obicei zibolină) și vulpile, ale căror blănuri slujesc mai cu seamă că aperse de frig.

Voi spune ceva cît de cît despre albine, fiindcă eu am băgat de seamă că îndeletnicirea albinăritului nu este neplăcută și poate că nici nu o știe toată lumea.

Locuitorii țării trag foarte mari foloase de pe urma lor; toate cîmpurile sînt pline de flori dintre cele mai frumoase și cele mai plăcute, iar pădurile le dau neconținut hrană îndestulătoare ca să-și strîngă ceara și mierca. Aceștia ar avea foloase și mai mari de pe urma lor, dacă li s-ar îngădui să păstreze toate roiurile

care roiesc în fiecare an. Dar pravila țării îi oprește să aibă stupi mai mulți decît îngăduie pămîntul fiecăruia, pentru ca înmulțirea albinelor la unul să nu-i păgubească pe vecini.

În afară de faguri de miere și ceară obișnuită, albinele din Moldova mai fac și o anumită ceară, cu un miros foarte puternic și de o culoare negricioasă, nu pentru păstrarea mierii înlăuntru, ci împotriva luminii soarelui. De aceea prisăcarii cînd prind un roi nou cu regina lui, îl așază într-un stup în care fac găuri și creștături în locuri felurite. Albinele, mai înainte de a se apuca de altceva, astupă găurile și creștăturile cu ceara neagră de care am pomenit mai sus, fiindcă ele nu pot lucra decît în întuneric, și abia după aceea se apucă de lucru.

Ceara aceasta, împreună cu mierea, o scot prisăcarii la vremea hotărîtă; fiindcă are un miros aproape ca de ambră și ține la razele soarelui, ei o vînd cu atît mai scump.

S-a băgat de seamă că roiurile de albine care se află prea aproape unele de altele, cînd se întîlnesc în văzduh, încep o bătălie aprigă, care nu încetează pînă cînd una sau alta din părți nu o ia la goană, înfrîntă. Partea biruitoare nu mai adună de aci înainte mierea florilor, ci se duce în fiecare zi la fagurii învinșilor și ia mierea adunată, pe care aceștia nu o pot apăra.

Cînd prisăcarii bagă de seamă că albinele lor lucrează fără spor, le stropesc pe cîte le gă-

sesc în stupi cu var stins în apă. A doua zi se duc la vecinul pe albinele căruia au prepus, îi arată petele albe și-l pun să le împlinească paguba cășunată.

Se mai află în Moldova, și la hotarul dinspre Pocuița, o pasăre căreia locuitorii țării îi zic ieruncă, iar leșii *glușca*, adică surda; seamănă cu un cocoș sălbatic, este însă mai mică, și proastă și surdă din firea ei. Dacă un vânător găsește o sută într-un singur copac, poate să le împuște pe toate rînd pe rînd, iar celelalte se uită cum se prăbușesc una după alta.

Și ierunca mai are o carne foarte gîngășă și albă, și la gust întrece potîrnichile și chiar fazanii.

II

PARTEA POLITICĂ DESPRE ORÎNDUIREA DE STAT

CAPITOLUL I

Despre felul de cîrmuire a Țării Moldovei

Cine vrea să dea o descriere politică a Moldovei trebuie, după socotința mea, să cerceteze înainte de toate chipul în care este cîrmuită, fiindcă noi socotim că în descrierea acestuia au dat greș chiar și bărbații cei mai învățați.

Mărturiile cele mai limpezi ale istoricilor vechi și vrednici de crezare nu ne îngăduie să avem îndoială că în vremile mai de demult, pe cînd era o provincie romană, toată Dacia¹ era cîrmuită nu numai de stăpînitoresi romani, dar și după legile Romei.

Numai după căderea imperiului, cînd n-au mai trimis nici oști, nici cîrmuitori ai provinciei, iar coloniile italice n-au mai fost în stare să țină piept deselor năvăliri barbare, nemaia-vînd nici oști, nici căpetenii, se vede că romanii au dat cîrmuirea, după pilda vecinilor, unuia dintr-înșii.

Cu toate acestea nu se poate ști cu siguranță în ce chip s-a ajuns la aceasta, fiindcă istoria

¹ Moldova nu făcea parte din Dacia romană.

tuturor neamurilor din această vreme este învăluită în întuneric. Atîta se știe bine însă că ocuitorii Moldovei, care se trag din Italia și care au căutat să-și scape viața trăgîndu-se în munți din fața năvălirii sciților și barbarilor, au avut regii și voievozii lor.

Din aceștia se trage *Ioan*, acel domn atît de vestit al valahilor, pomenit de *Nicetas Choniates*, din care s-a născut *Bogdan*, al cărui fiu, *Dragoș*, a fost întîiul care i-a sfătuit pe strămoșii noștri să se întoarcă în țara lor cea veche și primind și domnia de la cei care îl urmaseră în Moldova.

Urmașii săi, care, în parte, au dobîndit domnia prin alegerea boierilor, au cîrmuit cu atîta chibzuință, încît, deși au fost nevoiți să se închine unor principii creștini mai puternici și cu țări mai întinse, totuși nu au îngăduit nici unuia dintre aceștia să stăpînească asupra supușilor lor.

Din drepturile domnești cu care se laudă principii cei mari nu le-a lipsit nici unul.

În țara lor nu aveau pe nimeni asupra-le, numai pe Dumnezeu și legea.

Nu erau nici supuși vreunui domn străin și nici închinați¹. Războiul, pacea, viața, moartea

¹ *Dragoș* (1352—1354) era vasal al regelui Ungariei. Moldova rămîne vasală și sub urmașul acestuia, *Sas*. Independența este dobîndită de *Bogdan* (1359—1365), voievod de Maramureș, care trece în Moldova și se proclamă voievod independent al Moldovei. Expedițiile întreprinse de regele Ludovic în 1359 și 1365 (?) împotriva lui *Bogdan* sînt respinse de acesta.

și averea tuturor supușilor lor atârnavau numai și numai de vrea lor și ei porunceau tuturora fără să li se împotrivescă cineva, după cum le plăcea, fie că aveau sau nu dreptate¹.

În vremea sinodului de la Florența, împăratul bizantin Ioan Paleologul a recunoscut lui Alexandru I cel Bun titlul de despot și coroana de rege.

Dacă vreo lovire a dușmanului îl mînia pe domnitor, tot norodul trebuia să ia arma în mîna la porunca sa.

Cu chipul acesta Moldova a fost străjuită și apărată nu numai împotriva lovirilor din partea vecinilor, ci și împotriva mîniei turcilor; sub domnia lui Ștefan al V-lea cel Mare* hotarele ei s-au întins mult chiar înlăuntru țărilor dușmane.

¹ Situația este înfățișată în mod tendențios. În Moldova nu se poate vorbi despre o domnie absolută nici sub Alexandru cel Bun, nici mai târziu. Treburile statului feudal erau controlate de marii boieri.

* Despre acest voievod istoricul leah *Dlugos* a lăsat mărturia ce urmează:

„O prea minunat voievod, tot pe atît de mare ca și vitezele căpetenii de oști pe care le slăvim atîta, care în vremile noastre este întîiul dintre voievozii lumii, care a dobîndit o biruință atît de strălucită asupra turcilor; socot că el este cel mai vrednic să i se dea domnia și cîrmuirea lumii întregi și mai cu seamă să fie pus în fruntea oștilor ce purced împotriva turcilor, cu tot sfatul, încuviințarea și hotărîrea creștinătății, căci ceilalți crai sau voievozi papistași sînt dezbinași prin certuri, poște de stăpînire sau războaie lăuntrice (vol. 13, pag. 513 la anul 1474). Și la pag. 531 el îl numește

Însă domnia lui Ștefan cel Mare a fost o epocă hotărâtoare pentru Moldova, când a încetat să se mai înalțe, iar după aceea, dimpotrivă a început să scadă încetul cu încetul, pînă cînd a căzut în starea jalnică în care o vedem acuma.

Sub fiul său *Bogdan*, după ce acest domnitor a jurat credință sultanului și a făgăduit să plătească în fiecare an un tribut de 4000 ducați, s-a stins dintr-o dată raza cea mai de frunte a strălucirii moldovenești, puterea fără margini a domnului și dreptul său, legal strîns de aceasta, de a face război și pace¹.

Cîtva timp a mai rămas totuși o umbră din vechea măreție și parcă Moldova mai degrabă se pusese sub paza turcilor decît li se închinase; pesemne fiindcă turcii n-au vrut să întărite inimile noilor supuși, care nu li se supuseseră de tot și se temeau că, dacă i-ar fi socotit supuși, aceștia ar fi putut ajunge dușmanii lor pe față și s-ar fi răscolat.

pe Ștefan un luptător și un domn treaz, prea bun și mare. Se mai găsesc la acest scriitor și alte multe cuvinte de laudă.

¹ *Bogdan al III-lea* (1504—1517) nu face decît să continue plățirea tributului, care fusese acceptat chiar de către Ștefan cel Mare în ultimii ani ai domniei. În 1503, tributul plătit de Ștefan, deși pe jumătate cît cel plătit de domnul muntean, se ridică totuși la 4000 de ducați. Pentru prima dată în istoria Moldovei, tributul a fost plătit turcilor de *Petru Aron*, înaintașul lui Ștefan cel Mare.

Dar după ce neamul cel vechi al *Drăgoșeștilor* s-a stins cu *Ștefan al VIII-lea*¹, fiul lui *Petru Rareș*, ambiția celor mari, învrăjbiți pentru stăpânire a dat prilej turcilor să sporească tributul Moldovei, ca s-o lipsească de slobozenia pe care o mai avea pînă atunci. ,

În vremurile ce au urmat, ei au luat cu totul boierilor dreptul de a-și alege domn și au așezat în acest voievodat domni străini care le erau pe plac, pe care îi scoteau și-i puneau iar în scaun, încurcînd toate în așa chip, că pînă la urmă cele mai multe din drepturile domnești, pe care le avea mai înainte domnul, căzură în mîna turcilor.

Nu putem tăgădui că pricina cea mai de seamă a acestei decăderi a fost ambiția cîtorva străini care, pentru a ajunge domni, nu se sfiau să făgăduiască și să dea tot turcilor și, fiindcă făgăduielile nu puteau fi împlinite numai din birurile obișnuite, ei trebuiau să găsească noi feluri de dări.

În acest chip Moldova, care la început își luase un singur jug și nu prea greu, a răbdat unul îndoit, pe care i-l puneau pe de o parte turcii, pe de alta domnitorii străini.

Ca să spun totul pe scurt: sultanii cei înțelepți și-au luat pentru dînșii ceea ce socoteau că la

¹ În realitate și succesorul lui *Ștefan* (1551—1552) este un mușatin. *Petre Stolnicul*, care va domni sub numele de *Alexandru Lăpușneanu* (1552—1561), (1564—1568), era fiul nelegitim al lui *Bogdan al III-lea* și al *Anastasierii*.

este folositor în aceste vremuri tulburi; dimpotrivă, ceea ce nu trăgeau nădejde să le fie de vreun folos au lăsat domnilor, ca să mulțumească cât de cât sufletele ambițioase ale pretendenților la domnie.

Domnilor Moldovei nu li s-a mai lăsat puterea să înceapă un război și să facă pace, să încheie tractate, să trimită soli cu treburi ale țării la voievozii vecini. Dimpotrivă, li s-a lăsat toată slobozenia și aproape toată puterea de odinioară de a face legi, de a-i pedepsi pe supuși, de a căftăni sau a lua boieria, de a pune biruri, de a pune episcopi, alături de alte drepturi asemănătoare.

Puterea lor se întinde însă nu numai asupra boierilor și norodului din Moldova, ci și asupra neguțătorilor turci sau a altora, de orice rang ar fi, cât timp se află pe pământul țării. Viața și moartea lor stau în mîna domnului.

Cînd acesta osîndește pe cineva la moarte, la bătaie, la surghiun, la pierderea averii, chiar dacă o face pe nedrept și tiranic, aceia care vor să se roage pentru osîndit pot să facă asta prin viu grai sau prin scrisoare, dar nimeni nu se poate împotrivi judecății domnești; dimpotrivă, cînd domnul vrea să slobozească pe oarecine osîndit la moarte de toată obștea, nimeni nu-i poate sta împotriva și nici osînditul nu poate fi omorît cu sila, dacă el l-a luat sub oblăduirea sa.

Toate dregătoriile țării, politicești și în oaste, atîrnă de bunul plac al domnului, le dă celor ce îi sînt dragi și le ia celor pe care-i urăște. La împărțirea lor domnul nu ține nici o rînduială.

Dacă vrea să facă pe un om din norod mare logofăt, care este rangul boieresc cel mai mare în Moldova, nimeni cu cutează să i se împotrivească pe față, cînd însă dimpotrivă vrea să ia rangul cuiva din neamurile cele mai de frunte, acesta trebuie să se supună pe dată voinței domnului.

Acceși putere o are nu numai asupra călugărilor de rînd, ci și asupra mitropolitului, episcopilor, arhimandriților și egumenilor, ca și asupra tuturor celor ce țin de tagma bisericească. Dacă aceștia au săvîrșit vreo răutate, au nedreptățit un om din norod sau au uneltit împotriva domnului ori a țării, domnul poate să-i înlăture din slujba și rangul lor bisericesc fără să fie împiedicat de nimic și fără învoirea patriarhului de la Țarigrad, dar nu le poate lua darul preoției; fi poate însă osîndi la moarte, dacă e nevoie. Călugării își aleg singuri cîrmuitori noi, dar numai atunci cînd domnul îi adună pentru aceasta; e nevoie și de învoirea lui, pe care o dă în acest chip: domnul dă alesului, cu mîna lui, toiagul păstoriei. Acest drept este luat după obiceiul investiturii împăraților romani de către papi și nici unul dintre principii creștini nu-l mai are în afară de țarul rusesc.

Acestea sînt drepturile domnilor moldoveni asupra supușilor lor, îngăduite nu numai de Poartă, ci și întărite prin hrisoavele unora dintre împărați.

Numai asupra averilor supușilor nu le e lăsată vreo asemenea putere. Atunci cînd domnul vrea să pună dăjdiu prea grele în țara lui, nimeni nu poate cîrți fără a-și primejdui viața și nimeni nu se poate împotrivi poruncii sale; este ținut însă de Poartă să dea socoteală de apăsările lui.

Deși nu poate fi pîrit pe dată, el se poate aștepta la o pedeapsă cu atît mai grea, cînd este pîrit marelui vizir pentru vărsarea sîngelui nevinovat și cînd întreaga țară se jeluiește de biruri prea grele. Cînd se dovedește dreptatea plîngerii, de obicei este osîndit la surghiun în sărăcie și i se iau toate averile. Osînda la moarte și-o atrage numai dacã se răzvrătește sau dacã se împotrivește să plătească sultanului haraciul de fiecare an.

Dar nici această orînduială nu este destul de puternică, ca să nu fie călcată: dacã domnul știe să-și facă prieteni buni, prin plocoane, pe marile vizir, pe chehaia¹, pe tefterdar² și pe alții ca ei cu trecere la sultan, nu are a se teme întru nimic nici de pîri boierești, nici de ale întregii țări, căci un apărător la curtea otomană

¹ *Chehaie* -- locțiitor al marelui vizir.

² *Tefterdar* -- conducătorul finanțelor turcești.

poate să ia asupra lui ca să-l apere de toate, dacă izbuteste să dovedească iscusit dreptatea celui pe care îl sprijină.

În chipul acesta tirania turcească apasă foarte greu Moldova, totuși domnul poate face fără teamă tot ce vrea, fiindcă nimeni nu se poate împotrivi voinței lui fără să fie pedepsit.

Mai degrabă datina țării, decât vreo lege îl împiedică să nu țină seamă de poruncile celorlalți voievozi de mai înainte sau să aducă iară înaintea divanului pricinile judecate de aceștia. De aceea, cu toate că au fost unii domni în Moldova care au luat iarăși în stăpânire moșiile date altora de înaintașii lor, cu osebire sub cuvânt că au fost date unor oameni nevrednici, lucrul acesta n-a fost însă nicicând luat în seamă sau întărit de țară, iar cei păgubiți au dobândit dreptatea și totdeauna li s-au dat îndărăt moșiile de către urmașii acestor domni.

CAPITOLUL AL II-LEA

Despre alegerea domnilor în Moldova

După ce am vorbit despre puterea domnilor moldoveni, rînduiala ne cere să descriem ceva mai pe larg chipul cel vechi și cel nou de alegere a domnului.

Nepăsarea strămoșilor noștri, cărora le stătea la inimă mai mult să săvîrșească fapte de ispravă decît să descrie, este vinovată că noi nu putem spune nimic sigur despre cele dintîi vremuri ale neamului nostru; iar dacă prepusurile sînt luate în seamă, atunci poate că nu fără adevăr se spune că în timpurile vechi domnia Moldovei se moșteneau și că nu se făcea vreo alegere mai înainte ca neamul domnesc să se fi stins.

În sprijinul acestei păreri avem, în afară de temeiul că, pe acele vremuri, acest obicei îl aflăm la toate neamurile de frunte din Europa, încă o altă mărturie vrednică de luat în seamă, anume șirul celor dintîi domni, care ne arată limpede că arareori domnia Moldovei a fost dată vreunui străin cîtă vreme se mai găsea un vlăstar din neamul celui dinainte.

Ca să se vadă și mai limpede acest lucru, nu va fi lipsit de folos să trec aici întregul șir de voievozi ai Moldovei pînă în veacurile noastre.

Cel dintîi, care după năvălirea lui Batic, a dat iarăși Moldovei strălucirea ei de odinioară a fost

1. *Dragoș*. Cu toate că letopiseștele noastre nu-i arată spița neamului, dăinuie la noi o tradiție că el s-ar trage din vechea seminție domnască a Moldovei și că tatăl său a fost *Bogdan* feciorul lui *Ioan*, de la care toți voievozii și-au luat obiceiul să pună *Ioan* în titlul lor. Această părere trebuie socotită cu atît mai vrednică de crezare, cu cît anevoie s-ar putea crede că un om de rînd ar fi putut pleca cu însoțitori așa de numeroși la vînătoare (care le-a dat prilej să descopere Moldova) și ar fi putut să îndemne pe ai săi să-l urmeze. Urmaș i-a fost fiul său

2. *Sas*. Acestuia i-a urmat fiul său

3. *Lațcu*. Acestuia

4. *Bogdan I*, cu porecla de *Mușat*, un fiu al lui *Lațcu*.

5. *Petru I*, un fiu al lui *Bogdan Mușat*, căruia i-a urmat fratele tatălui său, fiindcă el n-a avut copii.

6. *Roman I*, fiul lui *Lațcu* și fratele lui *Mușat*. După moartea lui, fie din pricina vârstei fragede a fiului său *Alexandru*, fie printr-o răscoală, a fost ales

7. *Ștefan I*, căruia îi urmează

8. *Petru al II-lea*. După acesta a venit

9. *Ștefan al II-lea*, un frate al lui *Petru* și fiu al lui *Ștefan I*, care este alungat din domnie cu sila de

10. *Iuga*. Dar nici acesta nu și-a păstrat multă vreme domnia luată cu strîmbătate, căci încă înainte de a se scurge un an,

11. *Alexandru I*, zis *cel Bun*, un fiu al lui *Roman I*, l-a izgonit din scaunul pe care îl luase pe nedrept și a pus iarăși vechea spiță a *Drăgoșeștilor* în drepturile ei dinainte.

Acesta este cel care a făcut cunoscut străinătății numele pînă atunci aproape neștiut al *Moldovei*, trimițînd pe mitropolitul moldovean și soli la sinodul din *Florența* și prin apărarea dîrză a dreptei credințe a meritat ca *Ioan Paleologul împăratul bizantin*, să-l cinstească nu numai cu titlul de despot, dar și cu o coroană crăiască. I-a urmat

12. *Ilie I*, fiul său, iar acestuia fratele său

13. *Ștefan al III-lea*, un fecior al lui *Alexandru I*. El a fost cel dintîi care a urmat la tron după moartea fratelui său, în paguba fiului domnului, lucru care se va petrece adesea și în vremurile următoare.

Cred că pricina nu a putut fi alta decît că *Alexandru I*, după ce a fost izgonit din scaun prin alegerea lui *Ștefan I*, nu și-a mai dobîndit domnia decît prin alegerea boierilor, iar de atunci boierimea din *Moldova* capătă o slobozenie și mai mare decît înainte în alegerea domnului, dar cu îngrădirea că nu poate să-și aleagă

alt domn decît de viță domnească, dacă se mai află vreunul de acesta. În același chip se făcea odinioară alegerea crailor leșești și același lucru se vede și în zilele noastre la alegerea sultanului și a hanilor din Crimeia. După acesta a urmat la domnie

14. *Roman al II-lea*, un fiu al lui *Ilie I*, după a cărui moarte a luat iarăși domnia

15. *Petru al III-lea*, un fiu al lui *Ștefan al III-lea*, care a avut ca urmaș pe fiul său

16. *Ștefan al IV-lea*. Acestuia i-a urmat

17. *Alexandru al II-lea*, un fiu al lui *Ilie I* și frate cu *Roman al II-lea*. După moartea acestuia a urcat pe tron

18. *Bogdan al II-lea*, fiul său. Acestuia i-a urmat fratele său

19. *Petru al IV-lea*, zis *Aron*, un fiu al lui *Alexandru al II-lea*. După moartea acestuia a ajuns domn

20. *Ștefan al V-lea*, zis *cel Mare*, un fiu al lui *Bogdan al II-lea*. A fost un voievod vrednic de toată lauda și un viteaz apărător al țării sale împotriva tuturor lovirilor dușmanilor ei, de oriunde ar fi venit. Lui i-a urmat

21. *Bogdan al III-lea*, poreclit din pricina unui beteușug la ochi, *Chiorul*, care a închinat Moldova turcilor și a dat cel dintîi prilej pentru starea jalnică în care se află astăzi Moldova. La moartea lui, domnia a luat-o fiul său

22. *Ștefan al VI-lea*, zis *cel Tinăr*, care, murind fără copil, l-a avut ca urmaș pe

23. *Petru al V-lea*, zis Îndcobște Rareș sau *Majă* un copil din flori al lui *Ștefan al V-lea*; din a cărui alegere se vede limpede cu câtă sfințenie țineau seamă odinioară boierii Moldovei ca să urce în scaun numai cei din os domnesc.

Căci nimeni nu știa de uude se trăgea acest *Petru*, fie din pricină că tatăl se rușina de fiul său din flori, fie că nu vroia să dea prilej ca, după moartea sa, să izbucnească certuri și zăzanie, iar *Petru* însuși, care nu știa din ce neam ales se trage, fușese atît de sărac încît căuta să-și ducă viața cu umila îndeletnicire a negoțului de pește, numit de moldoveni *măjerie*, din care pricină i s-a dat porecla de *Majă*.

Dar atunci cînd, cu moartea lui *Ștefan al VI-lea*, s-a crezut că vestitul neam al Drăgoșștilor s-a stins și toți boierii s-au adunat ca să aleagă un domn nou, s-a înfățișat mama acestui *Petru* și a arătat un hrisov al lui *Ștefan cel Mare*, prin care o slobozea pe ea de plata birurilor, iar pe fiul ei *Petru* îl arăta ca fecior al lui. Printr-aceasta, fără să se sfătuiască prea mult, toți s-au înduplecat să-l facă domn pe acest *Petru*, ca fiu al domnului lor și să-l cheme în scaun de la pescăria lui.

Dar după aceea și lui *Petru* i s-a luat domnia de către sultanul *Sulciman*, fiind învinovățit că ar fi dat foc Chilieii. El a avut ca urmaș pe

24. *Ștefan al VII-lea*, care se dădea drept strănepot al lui *Alexandru al II-lea*, și sub acest nume a izbîndit ca pretențiile la scaunul Mol-

dovei să-i fie luate în seamă de sultan și de boieri. El a fost omorât după o domnie scurtă, de către boieri, care au uneltit împotriva lui și au chemat iarăși în scaun pe *Petru Rareș al V-lea*, care a lăsat domnia fiului său

25. *Ilie al III-lea* și fiindcă acesta n-a avut urmași, i-a urmat în scaun fratele său

26. *Ștefan al VIII-lea* și el fiu al lui *Petru al V-lea*. A avut și acesta soarta să moară fără urmași punând astfel capăt seminției drepte și nedrepte a Drăgoșștilor.

Stingerea acestei seminții este pricina de căpenie a tuturor năpăștilor abătute asupra Moldovei în cursul vremurilor. Căci nemaiaflându-se nimeni care să-i întrecă pe ceilalți prin neamul său ales și să-i țină în frâu pe uneltitori, țara s-a ruinat și s-a umplut de partide răzvrătite.

Turcii vedeau cu ochi buni aceste tulburări dinlăuntru, fiindcă își dădeau seama că, dacă moldovenii vor fi sleiți de puteri, le vor putea porunci orice, mai lesne decât dacă ar fi uniți și puternici.

Astfel, în răstimp de câteva luni, au fost aleși feluriți domni și tot atîția au fost iarăși izgoșiți pînă cînd, după sfatul celor înțelepți, au fost înălțați domni din neamuri felurite.

27. *Petru*, fost stolnic al răposatului domn *Ștefan*, sau *Trușcă*, cînd a fost uns domn i s-a dat numele de *Alexandru al III-lea Lăpușneanu*; partida potrivnică aduse asupra lui la domnie pe

28. *Despot*, numit îndeobște *Ereticul* de către istoricii noștri; om viclean și clevetitor, care l-a dat jos din scaun pe *Alexandru* cu ajutorul turcilor. Fiindcă știa că are mulți dușmani și că de câteva ori voiseră să-l înlăture otrăvindu-l, s-a prefăcut că moare și a pus să se ducă la groapă un chip asemenea lui, iar el însuși a fugit în taină la leși, ca să afle și mai bine gândurile supușilor săi. După fuga lui moldovenii l-au chemat iar la domnie pe *Alexandru al III-lea Lăpușneanu*. Numai că bucuria lui n-a ținut prea mult. Căci *Despot*, care s-a întors din Țara Leșească, l-a izgonit fără greutate, cu ajutorul oastei care-i era cu priință, întărită cu leși. După moartea lui *Despot*, domnia o smulse cu sila

29. *Ștefan al IX-lea*, poreclit *Tomșa*, care mai înainte fusese hatmanul lui, adică căpetenia oastei. Dar Moldovenii, scîrbiți curînd de domnia lui nedreaptă, au chemat iarăși din Lehia, pentru a treia oară, pe domnul lor cel vechi și drept

Alexandru al III-lea, care stătea ascuns acolo și care l-a biruit în luptă pe *Ștefan*, l-a luat ostatec și l-a osîndit la moarte. După atîtea schimbări ale soartei, el s-a bucurat la urmă de o viață mai tihnită și a murit în scaun. Averele și domnia le-a lăsat moștenitorului și fiului său

30. *Bogdan al IV-lea*. Fiindcă acesta a murit fără copii, a venit la domnie, prin alegerea boierilor

31. *Ioan*, poreclit *Armeanul*, fiindcă, după obiceiul armenesc, se ospăta cu carne în postul sfinților apostoli. Era un bărbat foarte învățat în limbile grecească și latinească și fusese pe vremuri tovarăș de învățătură al vestitului dascăl de grecește *Ioan Lascăr*, ale cărui scrisori trimise lui se găsesc pînă astăzi în cartea *Turco-Graccia* a lui *Crusius*. Voia să scape de stăpînirea turcească și țintea spre libertate; a fost însă prins cu viclesug de turci, care au pus să fie rupt în două de cămile. Turcii au numit ca urmaș pe

32. *Petru al VI-lea*, poreclit *Șchiopul*, un fiu al voievodului valah *Mircea al II-lea*. Dar boierii cei mari ai Moldovei n-au suferit să fie cîrmuiți de un străin și în curînd au izbutit ca turcii să-l scoată din scaun și să pună domn în locul lui pe

33. *Iancu*, sas din naștere. Nu știu cu ce meșteșug a dovedit acesta să-i încredințeze pe cei mai mulți că s-ar trage din neamul *Drăgoșștilor*. S-a făcut însă urît tuturor prin curvia și cruzimea lui; a fost ucis de boierii care unelțiseră în taină împotriva-i. În locul lui turcii au pus a doua oară pe

Petru al VI-lea Șchiopul, care văzîndu-se vîrit în tulburări neîncetate și iubind mai mult tihna decît fala, s-a lepădat de bunăvoie de domnie și s-a așezat la Sibiu, ca om de rînd. Scaunul lăsat de el a fost luat, prin alegerea boierilor, de

34. *Aron*, bărbat crud și sălbatec. A fost izgonit de moldoveni din pricina tiranicii sale, dar turcii l-au pus iarăși în scaun, când le-a dat Benderul. După moartea lui, a domnit puțină vreme

35. *Ștefan al X-lea*, căruia i se zicea *Răzvan*. După el boierii au ales domn pe

36. *Ieremia Movilă* și, la moartea acestuia, pe fratele lui

37. *Simeon Movilă*, după moartea lui Moldova a avut trei domni din același neam, anume:

38. *Mihai I*, un fecior al lui *Simeon Movilă*,

39. *Constantin I* și

40. *Bogdan al V-lea*, care erau frați și feciori ai lui *Ieremia Movilă*. Dar când au început să facă înnoiri și au vrut să dea țara pe mâna leșilor, au fost izgoniți de boierii care nu așteptau vreun sprijin prea mare din partea stăpînirii leșești. Pentru asemenea credință, ei au dobîndit de la turci, fără osteneală, ca alesul lor

41. *Ștefan al XI-lea Tomșevici*, despre care se credea că se trage din neamul lui *Ștefan al IX-lea*, să fie întărit și investit cu puterea domnească. Acestuia i-a urmat

42. *Gaspar*, italian din naștere, care mai înainte fusese dragoman la Poarta otomană și pe care turcii l-au pus domn cu sila în Moldova. Dar fiindcă voia să aducă în Moldova religia papistășească, a fost izgonit de boieri, iar turcii au pus în locul lui pe

43. *Radu* care fusese domn în Valahia și i se zicea *cel Lung*. După moartea lui a urmat

44. *Miron Barnovschi*, leah, care însă, pentru slujba ce făcuse ani de-a rândul, fusese primit în rîndurile boierimii moldovene și a ajuns la domnie prin alegerea boierilor celor mari.

În vremea acestuia dreptul de alegere al domnului, pe care-l avuseseră pînă atunci boierii, a fost lăsat chiar cu învoirea acestora, cu totul în seama turcilor. Căci atunci cînd izbucni un război între leși și turci, în care *Miron* trecu de partea leșilor, pricinuind astfel o groaznică năvălire a tătarilor în Moldova, boierii, ca să nu mai îndure și altă dată astfel de soartă, au lăsat de bunăvoie turcilor tot dreptul lor de a alege pe domn, numai să fie din os domnesc și de lege creștinească. După această învoială turcii, după ce tăiară capul lui *Barnovschi*, precum vom istorisi mai pe larg în altă parte, au trimis domn în Moldova pe

45. *Alexandru al IV-lea*, zis *Iliăș*, despre care se credea că ar fi din neamul lui *Ștefan al V-lea*. iar după moartea lui

46. *Moisă*, un fiu al lui *Simion Movilă*, fu pus domn în Moldova, și, împotriva obiceiului, fu cinstit cu trei tuiuri. Dar după moartea acestuia rupîndu-se toate legăturile tractatelor și legilor, domnia s-a dat arareori fiilor de domn și încă mai rar cuiva din țară, dar de cele mai multe ori străinilor. În acest chip, împotriva vrerii boierilor, dar pentru bănetul lui, a dobîndit domnia de la turci

47. *Vasile*, născut în Epir sau Albania, unde i se zicea *Lupu*, care și-a luat numele cel nou cînd a fost uns domn. Supușii lui i-au purtat jugul cu destulă răbdare mulți ani de-a rîndul, dar pînă la urmă l-au izgonit și au pus în locul lui pe

48. *Ștefan al XII-lea Burduja*, adică *Grasul*, dobîndind de la turci și întărirea acestei alegeri. Cînd acesta trecu însă de partea leșilor, turcii au pus domn în Moldova pe

49. *Gheorghe Ghica*, un albanez, care era capuchehaic¹ a lui *Ștefan* la Poartă. După aceea însă cînd a fost făcut domn al Valahiei, turcii au dat domnia Moldovei lui

50. *Ștefan al XIII-lea*, fiul lui *Vasile Albanezul*, după moartea căruia

51. *Istrate Dabija* a fost ales domn de boieri și întărit de turci. După acesta a urmat

52. *Ilic al III-lea*, un fiu al lui *Alexandru al IV-lea*, numit și *Iliaș*, care a dobîndit domnia prin bunăvoința turcilor, dar tot aceștia l-au dat jos din scaun. I-a urmat

53. *Duca-Vodă*, un grec ridicat de jos, care, pentru meritele sale, a dobîndit nu numai cele mai mari ranguri în Moldova, ci și o domniță de soție, pe fiica lui *Istrate Dabija*. Cînd însă, după șase luni de domnie, a fost scos din scaun, turcii au numit domn în Moldova încă o dată pe

¹ *Capuchhaic* — reprezentant al domnului pe lîngă Poartă.

Ilie al III-lea. Acesta a fost cel dintâi pe care turcii l-au făcut domn a doua oară, după ce-l dăduseră jos din scaun, lucru pe care l-au făcut după aceea adescori. Căci după un scurt răstimp acestui *Ilie* i-a urmat

Duca, numit a doua oară domn de turci și pe urmă scos iarăși din scaun din pricina pîrilor moldovenilor, pe cînd pornise asupra Camei-
niței.

54. *Ștefan al XIV-lea* Petriceicu fu ales de boieri și întărit de turci. La Hotin, trecînd în toiul bătăliei de partea leșilor, domnia Moldovei o dobîndi

55. *Dumitrașcu Cantacuzino*, care era surghinuit în acea vreme din Valahia, făcea negoț cu pietre scumpe la Țarigrad și dăduse în dar sultanului o fîntînă arteziană de argint, lucrată meșteșugit. *Dumitrașcu* a fost scos din scaun și

56. *Anton Russet*, nobil din Țarigrad, care era capuchehaie al Moldovei, dobîndi domnia de la turci. După el a urmat

Duca, grecul, pe care turcii l-au pus domn pentru a treia oară. Cînd acesta a fost luat ostatic de leși, domnia i s-a dat încă o dată lui

Dumitrașcu Cantacuzino; dar acesta s-a făcut urît boierilor din pricina tiraniei sale, iar aceștia au dobîndit de la Poartă îngăduința să-și alegă singuri domnul. Și astfel l-au ales pe părintele nostru

57. *Constantin al II-lea Cantemir*, numit *cel bătrîn*, iar după moartea lui, care urmă la 23 martie 1693, fiul său mai tânăr,

58. *Dimitrie Cantemir*, fu aşezat în scaun la anul 1693, ales de boierii cei mari și fu uns la Iași de doi patriarhi; dar, fiindcă n-a izbîndit să fie întărit de Poartă, a fost nevoit să dea locul lui

59. *Constantin al III-lea*, un fiu al lui Duca, pus cu sila în Moldova de către turci. La rugămintile boierilor a fost scos din scaun și la 1700 i-a urmat

60. *Antioh Cantemir*, fiul cel mai mare al lui *Constantin al II-lea*, dinaintea căruia fratele său (căruia sultanul îi hotărîse domnia), se dădu de bunăvoie la o parte. Dar *Constantin Brîncoveanu*, care știu să cîștige cu bani mulți pe marele vizir, cel lacom, l-a izgonit, după ce domnise cinci ani și a adus în locu-i pe ginerele lui,

Constantin al III-lea, un fiu al lui Duca, ajuns, în chipul acesta, pentru a doua oară domn al Moldovei. Dar și acesta, după ce a cîrmuit abia doi ani și jumătate, a fost mazilit în urma plîngerilor boierilor. În locul lui, turcii l-au rînduit domn pentru a doua oară, la 1707, pe

Antioh Cantemir, a cărui scoatere din scaun a dobîndit-o iarăși, după cîțiva ani, dușmanul de moarte al neamului cantemiresc, *Constantin Brîncoveanu*, folosindu-se de bogățiile sale, după cum avea obiceiul. Ca urmaș al lui a fost trimis

61. *Mihai al II-lea Racoviță*, care a avut de soție pe Elisabeta, fiica lui Constantin Cantemir. Dar fiind învinovați de răzvrătire de către serascherul din Silistra, turcii l-au scos curînd din scaun și au pus în locul lui pe

62. *Nicolae Mavrocordat*, în acea vreme mare dragoman la curtea sultanului, urmaș în această dregătorie al vestitului său tată, *Alexandru Mavrocordat*. Dar cînd a izbucnit războiul între Rusia și Poartă, cum el era socotit mai bun scriitor decît oștean, i s-a luat domnia și i s-a dat ca urmaș pentru a doua oară

Dimitrie Cantemir, care, pentru unele principii folositoare, a lăsat toată cinstea și viața înlesnită, trecînd cu oastea sa de partea creștinătății. A avut urmaș pe înaintașul său, anume pe *Nicolae Mavrocordat*, care era foarte iubit de turci pentru credința sa și a tatălui său. După aceea, cînd tot datorită acestei credințe a dobîndit domnia în Valahia, domn în Moldova a fost făcut pentru a doua oară

Mihail al II-lea Racoviță, care și astăzi (adică în anul 1713) încearcă să țină cît de cît în ascultare Moldova, zdruncinată și lovită din toate părțile.

Ne-am văzut siliți să scriem cam pe larg despre aceste lucruri, fiindcă ni s-a părut că nu s-ar putea pune lesne în fața ochilor bunului cititor, mai pe scurt, feluritele și numeroasele schimbări ale stării moldovenilor. Dacă acesta

va voi să-și arunce ochii peste istorisirea făcută de noi despre domnii țării noastre, va băga de seamă, fără osteneală:

1. că de la *Dragoș*, descălecătorul Moldovei, pînă la *Ștefan cel Mare*, atîta vreme cît Moldova a fost slobodă, domnia s-a dat pe temeiul dreptului de moștenire;

2. că această datină a fost păstrată de asemeni și sub turci, cu sfințenie și nestrămutat, atîta vreme cît a dăinuit neamul *Drăgoșeștilor*;

3. că după stingerea neamului *Drăgoșeștilor* și pînă în vremea *Movileștilor* turcii au lăsat boierilor slobodă alegerea domnilor;

4. că moldovenii au ales întotdeauna domn pe unul din copiii sau rubedeniile domnului răposat;

5. că după căderea lui *Ioan Armeanul* și după trădarea lui *Aron*, turcii au luat asupra lor mai întii întărirea, iar pe urmă și alegerea domnului, totuși în așa chip, încît calea la scaunul Moldovei nu era deschisă lesne decît celor din os domnesc;

6. că după răzvrătirea lui *Miron Barnovschi* legea aceasta nu numai că n-a mai rămas un obicei, dar și domnia a fost pusă la mezat de turci pentru tot felul de străini.

Dar despre toate acestea vom vorbi mai pe larg cînd vom avea prilej să descriem istoricește soarta țării noastre de la început și pînă în vremile de astăzi.

CAPITOLUL AL III-LEA

Despre obiceiurile vechi și noi la însăunarea unui domn al Moldovei

După ce am arătat cine s-a învrednicit să domnească în Moldova în vechime și în zilele noastre, socotim că merită osteneală să spunem câte ceva despre obiceiurile și ceremoniile cu care se făcea însăunarea domnilor odinioară.

În vremea celor dintâi șase voievozi, pînă la alegerea lui Ștefan I, care a rupt firul ereditar al stăpînitorilor Moldovei, obișnuit pînă atunci, datinile țării se împlineau puțin sau deloc. Cel care moșteneea domnia se știa încă de pe cînd trăia tatăl sau fratele său și, ca să se urce în scaun, nu era nevoie de altceva decît să-l vrea norodul.

Numai în vremile următoare, cînd pentru dobîndirea dreaptă a domniei boierii aveau cuvînt, a fost nevoie de mai multe solemnități la numirea și ungerea ca domn.

Îndată după moartea lui Roman I, al șaselea voievod socotit de la descălecare, cînd vîrsta necoaptă a fiului său Alexandru cel Bun îl făcea să pară prea slab ca să-i poată izgoni

pe dușmanii care loviseră Moldova din toate părțile, boierii au chibzuit că e mai bine să se aleagă un domn destoinic și un oștean priceput, decît să aducă la cîrma țării un copil și să se arunce în cele mai mari primejdii din pricina nepriceperii lui.

Acest drept, pe care-l aveau pe atunci toți boierii, mai apoi din pricina tulburărilor iscate adesea de mulțimea celor care alegeau, a fost lăsat numai în scama celor *șapte boieri mari*, și anume a marelui logofăt, celor doi vornici, căpeteniei oștilor sau hatmanului, postelnicului, marelui spătar și marelui paharnic, despre ale căror dregătorii vom vorbi mai jos, în capitolul al VI-lea.

Aceștia, îndată după moartea domnului lor, aveau obiceiul să se adune în divan, să deschidă diata domnului răposat și dacă în aceasta nu era numit vreun urmaș, să aleagă un alt domn prin glasul celor mai mulți dintre ei, dar fără să-l arate norodului.

Cînd însă unul dintre feciorii domnului era numit domn prin diata părintelui său, atunci cei ce făceau alegerea trebuiau să i se supună ca unei legi și nu mai aveau slobozenie să aleagă altul.

După aceasta se îngrijeau de îngropăciunea răposatului și rămășițele lui, dacă în viață cîtorise vreo biserică, erau așezate în aceasta, iar dacă nu, într-o biserică din cele mari.

După slujba de îngropăciune, toată boierimea și curtenii, împreună cu toate căpeteniile de oaste, se întorceau de la biserică la curte, într-o adâncă tăcere, în haine cernite și cu obrazele întristate. Boierii se adunau îndată în Divanul cel mare, luându-și locurile și scaunele pe care le avuseseră în timpul vieții domnului răposat. Cetele de oșteni, cu steagurile și armele întoarse în jos, așteptau — răspândite în curtea domnească — înscăunarea noului domn.

În vremea aceasta, după datină, domnul cel nou stătea în picioare lângă tronul părintesc, în haine cernite dacă era unul din feciorii răposatului; dacă însă era ales dintre boieri, stătea neclintit la locul său cel dinainte.

După ce se rînduiau toate în felul acesta, mitropolitul rupea cel dintîi tăcerea, ținea o cuvîntare de laudă despre domnul răposat și-i plîngea moartea în numele țării întregi.

După ce sfîrșea mitropolitul, marele logofăt citea cu glas tare în adunare diata domnului, pentru ca, atunci cînd era numit ca urmaș frațele mai mic, cel mai mare fiind lăsat la o parte, lucru care se petrecea adesea, tot omul să știe că acesta se făcea după voia răposatului, iar nu după bunul plac al boierilor.

Marele logofăt era cel dintîi care, după citire, se apropia de noul domn și, dacă acesta se trăgea din neamul răposatului, îi arăta mai întîi mîlnirea pricinuită de moartea tatălui sau fratelui său, după care îi spunea că a fost hotă-

rit domn prin diată și îl ruga în numele tuturor boierilor Moldovei să porceadă de îndată la domnie și să-i ocîrmuiască pe toți ca pe niște supuși și robi credincioși, cu dreptate și după lege.

După datină, stînd în picioare și cu capul gol, noul domn răspundea în puține vorbe, plîngînd soarta țării care a pierdut un domn atît de bun și arătînd că, deși nu se socoate destul de vrednic să poarte povara țării, se supune poruncii tatălui sau fratelui său și vrerii întregii țări și din această pricină primește domnia și-și va cîrmui supușii cu toată dreptatea, dragostea și îndurarea.

După aceasta toți cei de față se ridicau în picioare și-l petreceau pe domn pînă la mitropolie cu mare alai, avînd în frunte pe mitropolitul și slujitorii bisericii.

La ușa bisericii mitropolitul îl întîmpina cu două lumînări mari, îl tămîia cu o cățuie și-i dădea să sărute sfînta cruce și sfînta Evanghelie, față de care acesta își arăta evlavia, iar apoi era lăsat să intre înlăuntru.

După aceea domnul pășea pînă la altar, în fața ușilor numite împărătești, cădea în genunchi și-și pleca fruntea pe marginea sfîntului altar, iar mitropolitul îi punea patrafirul pe cap și citea cu glas tare rugăciunea cea de obște la înscăunarea domnilor drept credincioși, ungîndu-i fruntea cu sfîntul mir.

După această ceremonie premergătoare, domnul se ridică în picioare și săruta cu evlavie sfânta masă din altar și sfintele icoane.

Cînd se trăgea îndărăt, mitropolitul, în mijlocul bisericii, îi puna pe cap o coroană de aur împodobită cu pietre scumpe și, în timp ce psalții cîntau *ἀξιον ἐστί*¹, îl apuca de brațul drept, iar postelnicul de cel stîng și-l urcau pe un tron cu trei trepte, așezat în partea dreaptă a bisericii.

În vremea aceasta se slobozeau tunurile ce se aflau împrejurul cetății, iar muzicanții începeau să cînte din instrumente.

După sfîrșirea slujbei bisericești, domnul era înveșmîntat în tinda bisericii cu straie domnești, iar boierii se îmbrăcau îndată cu veșminte strălucitoare și mai vesele, lepădînd pe cele cernite purtate pînă atunci.

După ce se împlineau acestea, domnul încăleca din nou pe cal și se întorcea la curte, însoțit de mitropolit și de întregul sfat al țării și, intrînd în sala cea mare, se urca pe tronul domnesc, la care solemnitate, după datină, hatmanul îi ținea poala din dreapta a straiului domnesc, iar postelnicul cel mare poala din stînga.

După domn veneau mitropolitul și întregul sfat, care se așezau pe scaunele lor după rînduială. După aceea mitropolitul pășea cel dintîi spre domn, care ședea pe tron, îi săruta mîna și-i ura, în puține vorbe, domnie norocită, ît

¹ *axion* - cîntare bisericească de laudă.

încredința de sprijinul său și-i cerea ocrotire pentru dînsul și pentru oamenii bisericii. După aceea se întorcea către norod, îl binecuvînta și-l îndemna să fie cu credința domnului.

După mitropolit urmau episcopii și celelalte fețe bisericești ale Moldovei.

După ce aceștia își arătau supunerea față de noul stăpîn, veneau să-i sărute mîna și marcele logofăt și ceilalți boieri.

După ce se isprăvea aceasta, domnul se ridica de pe tronul său și mulțumea tuturor, cu capul gol, pentru cugetul lor curat față de el, făgăduind țării milă, dreptate și apărare.

După asemenea cuvinte marele spătar îi lua coroana din cap și domnul se ducea în odaia lui de taină, după ce plecau cu toții.

Soatei domnului, dacă o are, mărturiile de cinstire îi sînt arătate de jupînesele boierilor în odaia ei de primire, dar la încoronare, fiind un lucru sfînt, ea nu este părtaşă.

În tinda bisericii avea însă și ea o strană, mai scundă decît a soțului, iar în odaia ei de primire, în care erau hotărîte tuturor jupîneselor de boieri locuri după rangul bărbaților lor, purta o coroană la fel cu aceea a domnului, așa cum se poate vedea din picturile vechi.

Așa se petreceau lucrurile odinioară la înscăunarea unui domn în Moldova.

După ce au căzut toate în neorînduială prin cîrmuirea silnică a turcilor și li s-a luat boieri-

lor dreptul de a-și alege domnul, acuma domnul se alege în alt chip, cu totul altul.

Pentru că, îndată ce marele vizir află că domnul din Moldova a murit sau cînd a hotărît să-l dea jos din scaun, fie că-l urăște, fie că acesta s-a făcut vinovat de ceva, atunci el caută printre feciorii domnului sau printre boierii de la Țarigrad un nou domn, și anume făgăduiește domnia aceluia care îi dă mai mulți bani — dacă vremurile sînt liniștite — dar dacă e primejdie de război, aceluia care e mai vestit pentru creștința și vitejia lui.

După ce se învoiește cu acesta în privința plocoanelor și a celorlalte îndatoriri și după ce dobîndește de la dînsul o scrisoare despre plata banilor, își arată socotința sultanului printr-o scrisoare numită *talhîș*, cam cu vorbele acestea:

„Domnul care cîrmuiește acuma în Moldova, cutare, apasă pe supușii înălțimii tale, încît boierii țării, ca să scape de tirania lui, sînt nevoiți să fugă în țările megieșe, iar unii au trebuit să vină chiar aici ca să cerșească împărăteasca ta îndurare împotriva unui domn atît de înfricoșat“. Dacă domnul nu poate fi învinovățit de ceva asemenea, atunci născocoște, fie că este adevărat sau nu, că domnul se împotrivește să plătească haraciul, ori că este lăsător în împlinirea poruncilor împărătești, ori vreo altă fărădelege pentru care acesta merită să fie dat jos din scaun. „De vreme ce aceste fapte sînt potrivnice înălțimii

tate și împărăției, socolesc că e trebuitor (dacă este pe placul înălțimii tale) să scoatem din scaun pe domnul pomenit și să punem în locul lui pe cutare, pe care eu îl știu bărbat drept, cu credință, viteaz și vrednic de milostenia aceasta."

Dacă sultanul se învoiește și dacă nu se împotrivesc urzelilor vizirului nici cîslar agasi¹ și nici vreun alt dregător al curții, atunci sultanul scrie cu mîna lui dedesubt: „Mugebinge amel aluna" adică „să fie făcut întocmai". După ce dobîndește învoirea, vizirul, dacă vrea să facă lucrurile în taină și dacă are a se teme că domnul care trebuie scos din scaun ar putea să fugă în țările creștine, dacă află de nenorocirea care îl pște, atunci îl chemă pe pretendentul la domnie noaptea, iar dacă dimpotrivă nu are a se teme de nimic, îl cheamă ziua la curte, unde este întîmpinat cu toată cinstea de către chehaia-beg² al marelui vizir, care îl duce în odaia lui de taină, ce se află la curtea marelui vizir și-i spune să stea jos.

După temencelele dintr-o parte și alta, chehaia îi arată pricina pentru care a poruncit să-l cheme și care trebuie spusă din nou, după obiceiul curții, cu toate că pretendentul o cunoaște prea bine. Și anume îi spune că stăpînul lui, marele vizir, a istorisit sultanului despre slujba credincioasă și despre meritele părintelui său, ori ale lui însuși față de Poartă și prin

¹ cîslar agasi -- sfetnic la curtea sultanului.

² chehaia-beg -- locuitor al marelui vizir.

aceasta l-a înduplecat să poruncească să fie pus domn în Moldova. Îl îndeamnă să se poarte cu vrednicie în această slujbă și slujind cu credință să-și arate bărbăția și să se păzească să nu-l dea de rușine pe marele vizir în fața sultanului fie prin nepăsarea, fie prin necredința lui.

După asemenea vorbe, chehaia trece din odaia lui în aceea a marelui vizir și îl vestește că pretendentul la domnia Moldovei, pe care l-a chemat, s-a înfățișat și așteaptă poruncile luminății sale. Marele vizir, îndată ce nu mai are alte treburi, poruncește lui capugilar¹ chehaia agasi, sau ușierul cel mare, să-l aducă înlăuntru pe domnul cel nou. Acesta așteaptă o leacă în tindă pînă să intre în arzogazi sau odaia de primire, pînă cînd slujitorii marelui vizir și cămărașii săi se rînduiesc după rang de anîndouă părțile odăii. După aceea i se dă drumul înlăuntru și după ce sărută mîna marelui vizir, care e așezat turcește între perini și are de-a dreapta sa, în picioare, pe chehaia, se dă oleacă înapoi și rămîne în picioare. După aceea vizirul își ridică obrazul și, grav, îl salută ceremonios zicînd: „Hosi gheldin beg“, adică: „Bun venit, doamne!“

„Preaînălțatul, preadreptul și preamilostivul nostru sultan, aflînd că domnul ce a cîrmuit pînă acum Moldova s-a arătat lăsător în împlinirea

¹ capugiū — dregător care transmitea și aplica poruncile sultanului.

poruncilor sale și a asuprit pe supușii săi, a poruncit să i se ia domnia. L-am rugat să te pună în locul aceluia pe tine, pe care te știu bărbat drept, cinstit și cu credință împărăției otomănești.

Preamilostivul sultan a dat ascultare rugăminții mele, s-a milostivit de tine și ți-a dat domnia Moldovei. Datoria ta va fi deci să fii cu credință, ca să te arăți recunoscător față de asemenea mare milostenie împărătească; prietenii și dușmanii noștri să fie și ai tăi, să-ți cârmuiești supușii cu îndurare, să aperi pe cei drești, pe cei ticăloși să nu-i ierți; să te mulțumești cu veniturile pe care legea și obiceiurile țării le recunosc domnului, să nu storci nimic cu sila de la supușii tăi, sultanului însă să-i trimiți la curte haraciul ce se cuvine și peșcheșurile la vremea hotărâtă. Dacă vei face astfel, te vei bucura în veci de mila împărătească. Dacă vei face altminteri, trebuic să știi că sfârșitul tău nu va putea fi într-altfel decât nenorocit“.

La vorbele vizirului domnul răspunde el însuși, dacă știe turcește, iar dacă nu știe limba aceasta, răspunde prin dragomanul cel mare al curții; el mulțumește pentru milosîrdia sultanului, care i s-a arătat fără să fie vrednic de ea și făgăduiește să îplinească poruncile ce i se dau; să-și jertfească de bunăvoie toate puterile, ba chiar și viața în slujba înălțimii sale și se roagă numai ca sultanul să nu-și întoarcă mila de la el.

După aceea, la porunca vizirului, capugilar chehaiasi aduce un veșmînt de îmbrăcaț pe deasupra, hileat, numit îndeobște cațan, pe care îl dă mai întîi domnului ca să-l sărute și apoi îl îmbracă cu el peste celelalte straițe. Astfel înveșmîntat, se îndreaptă iarăși spre vizir, îi sărută mîna și poala hainci, îi înfățișează pe capuchehaiasi sau solul său la Poartă, care-l însoțește, și se roagă de vizir să se milostivească să-l ia și pe acesta sub oblăduirea lui.

Dacă marele vizir se învoiește, atunci răspunde: „*Ne hoș!*“ adică „*Prea bine*“, iar după aceea și capuchehaiasi este înveșmîntat cu un cațan, dar de al doilea rang.

După ce se împlinesc aceste ceremonii, domnul sărută a treia oară mîna vizirului, iese din sală, fără să mai scoată vreo vorbă, și se duce în camera chehaiei. Îl urmează de îndată chehaia, îl firitisește pentru domnia cea nouă și-i dă cafea și șerbet (care este făcut din zahăr și apă) și stă de vorbă cu el despre treburile domniei sau despre alte lucruri. În vremea aceasta imbrohorul, adică mai marele grajdurilor vizirului, gătește un cal frumos împodobit, iar căpetenia ceaușilor, cu 24 de ceauși, patru ceatîri ai vizirului, încă vreo cîțiva agalari (slujitori de rang mai înalt de la curtea vizirului) și ici-agalarî, adică slujitori de casă, îl așteaptă pe domn să iasă afară.

De îndată ce chehaia e vestit că toate sînt rînduite după obicei, poruncește să se aducă mirodenii ca să-l afume pe domn, ceea ce la turci este

semn că trebuie să-ți iei rămas bun. Domnul sărută mâna chehaiei și, încălecînd pe cal, iese din curtea marelui vizir, cu patru ceauși de alai înaintea, cu rînduiala ce urmează: în frunte pășesc atîția ceauși cîți poștește domnul, cu ceauș-laremini sau căpetenia lor; după aceea urmează agalarii vizirului și ici-agalarî; după ei vine domnul înconjurat de patru ceatîri, dintre care doi merg înaintea calului și doi pe de laturi, ca să-î sprijine picioarele. Îndată după domn vine capuchehaia, adică solul său; alaiul îl încheie boierii Moldovei, dacă se întîmplă să fie de față, sau cîțiva boieri greci din Țarigrad, rude sau prieteni ai domnului. Cu asemenea alai porcește călare de la curtea vizirului, trece pe sub poarta Bahce-Capu, numită mai înainte Hrysopyle, iese din cetate și se îndreaptă spre biserică cea mare a patriarhiei din Țarigrad.

Oricine îl vede pe domn călare, fie turc, fie drept-credincios, chiar dacă șade jos în dugheana lui, trebuie să se scoale în picioare, să-și pună mîinile cruce pe piept și să-și plece capul; ba mai mult, după ce a trecut de poartă, toate străjile ienicerilor sînt așezate în rînduială de căpeteniile lor și se închină domnului care trece, ca și marelui vizir, plecîndu-și capul, punîndu-și mîna dreaptă pe piept și lăsîndu-și în jos poala dinainte a hainei, care lucru este la ei semn de cea mai mare cinstire și prin care se înțelege că îl cinstesc într-atîta pe domn, încît stau cu

picioarele acoperite în fața lui și nu s-ar clinti din loc decît la porunca sa.

Cînd domnul ajunge cu alaiul la biserica cea mare a patriarhiei, turcii au poruncă să rămînă în drum, iar el însuși intră călare în curtea bisericii, descalecă la scară cum este hotărît pentru această ceremonie, în vreme ce ceaușii rostesc urarea obișnuită:

— „*Hac teala Padişahumule Febeg effendimuzecioc ilar umurler virsun devlet ile cioc iasa*“, adică „*Domnezeu cel mare și drept să dea sultanului nostru și domnului, stăpînul nostru, viață lungă și să trăiască mulți ani norociți*“.

La poarta dinspre drum domnului îi ies înainte preoții cei de mir ai patriarhiei; la scara pomenită mai sus îl întîmpină mitropolitii, episcopii și alte fețe bisericești care sînt de față; la urmă, în ușa bisericii, îi iese înainte patriarhul și-l binecuvîntează cu semnul crucii.

Apoi cu psalții patriarhului înainte, în timp ce se cîntă *τό ζξιον εστιν*, voievodul pășește în casa Domnului și, în mijlocul ei, își face semnul crucii către altar, iar după ce sărută icoanele sfinților, se îndreaptă spre strana hotărîtă pentru domnii Moldovei.

În vreme ce urcă cea dintîi treaptă a acesteia, protodiaconul rostește *εχρωζξι* în care îl pomeneste și pe noul domn în chipul acesta: „*Încă ne rugăm pentru bine-credinciosul, prealuminatul*

¹ *ectenie* - rugăciune la ortodocși.

și preînălțatul nostru domn cutare, să-i dea lui biruință, tărie, sănătate și noroc, și Domnul Dumnezeu nostru să-l ajute și să-l călăuzească și să-i pună la picioare pe toți vrăjmașii săi“.

După ἐκτρος patriarhul, în odăjdii, înconjurat de patru sau de mai mulți mitropoliți, intră în altar; domnul îl urmează și îngenunchind își reazemă fruntea de pristol. Patriarhul îi pune patrafirul pe cap și, după ce îi citește rugăciunea orînduită odinioară la încoronarea împăraților, îl unge cu sfîntul mir.

După aceea domnul se scoală în picioare și se întoarce la strana sa, în vreme ce psalții cîntă polihronul:

„Doamne, Dumnezeu nostru, dă-i viață lungă bine-credinciosului, preînălțatului și prealuminatului voievod și domn al întregii Moldove, domnul nostru cutare. Dă-i Doamne, ani mulți!“

După aceasta patriarhul se așază și el în strana lui, poruncește să se facă tăcere, rostește cîteva vorbe de laudă pentru domn și-l îndeamnă să fie cu frica lui Dumnezeu și să apere biserica. După aceea urmează polihronul pentru patriarh, care e alcătuit aproape din aceleași vorbe ca și cel pentru domn.

La urmă domnul și patriarhul vin împreună în mijlocul bisericii, unde patriarhul îl întărește pe domn blagoslovindu-l, iar domnul îi sărută patriarhului mîna dreaptă.

La ieșirea din biserică, patriarhul îl petrece pînă la scara pomenită mai sus, unde își dau unul

altuia sărutare, apoi domnul încalcă pe cal: în fața curții patriarhiei îl primesc însoțitorii săi, turcii și, cu aceeași rînduială cu care a venit, se întoarce, în strigările ceaușilor, la palatul său.

Cînd ajunge acolo, poștește înlăuntru numai pe căpeteniile însoțitorilor săi, poruncește să le pună dinainte cafea ori dulceați, și le împarte bacșișuri, după cum e obiceiul, iar ei, împreună cu oamenii lor, îl firitisesc și se întorc îndărăt la curtea vizirului.

A doua zi patriarhul și mitropolitia vin la noul domn și după ei vin toți boierii greci din Tarigrad să-l firitisescă.

După cum e obiceiul, mai vin să-l firitisescă și solii crailor sau ai țărilor creștine, mai cu seamă dacă au avut mai dinainte legături cu domnul, fie ei înșiși, fie prin dragomanii lor.

În zilele ce urmează domnul se îndeletnicește cu plata banilor ce datorează pentru dobîndirea domniei și cu plocoanele pe care osmanliii le și numesc peșcheșuri, adică daruri de bunăvoie, dar care, în faptă, sînt stoarse domnului cu sila de lăcomia lor fără săț.

Cum a dat jumătate din acestea, i se trimit semnele domnici, adică două cozi de cal, cărora ei le zic *tuiuri*, și un steag, care în limbă lor se cheamă *sangcac*, și anume cu o pompă mai mare decît la așezarea unui vizir de cei cinstiți cu trei *tuiuri*.

Căci aceștia își capătă semnele puterii lor fără nici o pompă; le sînt trimise de către miralem-aga, care este păstrătorul lor.

Dimpotrivă, cînd acestea sînt trimise unui domn moldovean sau valah, ele sînt purtate cu mare alai prin toată cetatea pînă la casa domnului.

Dis-de-dîmineață, în ziua hotărîtă, ceaușii și slujitorii vizirului, care l-au petrecut pe domn la biserica patriarhiei, se strîng la miralem-aga, adică păstrătorul steagurilor împărătești, care este o dregătorie însemnată la curte.

Cînd domnul e vestit că s-au adunat cu toții, trimite pe capuchehaie și pe boierii moldoveni ce se află acolo, înveșmîntați în haine scumpe și, mai cu seamă, cu caii împodobii foarte frumoși, la Babihumaiun, adică la poarta cea mare (așa se numește poarta din afară a palatului sultanilor).

Ajungînd acolo, aceștia sînt primiți cu mare cinste de miralem-aga, care cheamă îndată tubulhanaua, adică muzica împărătească orînduită pentru domn. În vremea aceasta, după ce tubulhanaua începe să bată tobele și să cînte din fluiere și din alte instrumente obișnuite la turci, tot alaiul iese în rînduială din curtea sultanului. În frunte sînt ceaușii, doi cîte doi; le urmează agalarii vizirului îmbrăcați în aceleași straie cu care se înfățișează în divanul sultanului; după ei pășesc capuchehaia domnului și boierii moldoveni; iar la urmă miralem-aga, care poartă un steag desfășurat și cele două tuiuri, tubulhanaua îl impresoră dindărăt.

Cînd trec în chipul acesta prin cetate, toate străjile, oriunde s-ar afla, chiar acelea de la curtea vizirului, trebuie să se rînduiască în drum, să-și coboare poala hainei, să-și pună mîinile cruciș pe piept și să cinstească în acest chip semnele împărătești. Ajunși în cele din urmă, la casa domnului, acesta, împreună cu curtenii săi, întîmpină la intrarea în palat pe purtătorul steagului, iar miralem-aga, cu capul plecat, îi dă sangeacul și tuiurile, adăugînd firitisirea: „*Alah teala mubarec eileie*“, adică „*Dumnezeu prea-înaltul să vă binecuvînteze*“.

Domnul ia sangeacul în mîină, îl sărută cu smerenie și-l dă în seamă sangeacdarului său, adică stegarului.

După aceea poștește pe miralem-aga în cămara sa de sfat și, după ce poruncește să-i pună dinaintea cafea și dulceturi, după obiceiul turcesc, pune să-l îmbrace cu un caftan îmblănit cu samur și-l lasă să plece, după ce i-a dat peșcheșul după obicei.

Miralem-aga se întoarce cu slujitorii curții la palatul împărătesc, dar tubulhanaua rămîne la domn cîntînd în fiecare zi cîte trei ceasuri înainte de asfințitul soarelui (care vreme se cheamă în turcește *ikindi*) *neubet* sau semn de strajă. Cîntecul acesta nu o au decît domnii din Moldova sau Valahia, fiindcă nici un pașă nu poate să se slujească de muzică ostășească atîta vreme cît se află în Tarigrad.

După ce isprăvește așa toate trebile pe care le are la curte și după ce plătește toți banii ce este dator, dă de știre vizirului, prin chehaie, că nimic nu-l mai împiedică să porceadă la domnie și se roagă să-l ajute să se înfățișeze înaintea sultanului și să-i îngăduie să plece.

O dată hotărîtă ziua aceasta, care nu poate fi alta, după obicei, decît duminica sau marția — acestea fiind zilele statornicite de Suleiman pentru divanul sultanului — se adună, încă înainte de răsăritul soarelui, marce vizir, muftiul¹ și cadileșirii, ceilalți viziri, agalele ienicilor, silahdar-agasi² și alții care, datorită slujbei lor, au intrarea slobodă la palat și judecă pricinile, pe care sultanul le ascultă stînd îndărătul unor zăbrele aurite. Cîteodată judecata ține patru ceasuri, pînă cînd se isprăvesc plîngerile.

După ce se sfîrșește divanul, se poruncește domnului să stea drept, în rînd cu boierii săi, de la ușa bolții dinafară a sălii divanului și pînă la ușa cu care se închide bolta dinlăuntru, numită *cube*.

Vizirul cel mare se ridică de la locul său și se duce la sultan împreună cu ceilalți viziri și cadileșiri, în vreme ce domnul își pleacă adînc capul în fața vizirului cel mare și a celorlalți viziri.

¹ *muftiu* — interpretul suveran al legii, reprezentantul religios al Profetului.

² *silahdar-agasi* — comandantul trupei de călăreți.

Cînd ajunge în fața sultanului, vizirul cel mare îl vestește mai întîi despre pricinile ce s-au judecat în divan sau despre alte treburi ale împărăției, apoi îl mai vestește că robul său, domnul Moldovei, se roagă să-i fie îngăduit să se ducă la domnia lui. Dacă sultanul îi îngăduie, vrerea sa i-o spune domnului capugilar chehaiasi, adică portarul cel mare, iar muhur-agasi¹ poruncește să i se pună în cap domnului o cucă frumos lucrată din pene de struț.

Accastă cucă este o podoabă a ienicerilor și li se pune în cap domnilor, fiindcă și ei slujesc în rîndul ienicerilor. De aceea nimeni altul nu poate să pună accastă podoabă pe capul domnilor decît muhuraga, căpetenia străjilor la curtea palatului vizirului și care se socotește mai marele tuturor ienicerilor de la vizir.

După ce domnul a fost împodobit în acest chip, tefterdarul cel mare îl îmbracă cu un caftan și mai împarte alte 27 de caftane mai sărace boierilor săi care se află de față.

După aceasta pe domn îl duc înlăuntru, ținîndu-l de subsuori, doi capugibași, asemenea și pe alți patru boieri de frunte ai săi ce se află acolo. Cînd ajung în pragul divanului, aceștia îl silesc să-și plece capul pînă la pămînt, lucru pe care îl face și la pasul al treilea și la al șaselea. În cele din urmă rămîne stînd în picioare în mijlocul divanului, care nici nu este prea mare.

¹ *muhur-agasi* — mai-marele ușierilor. Avea îndatoriri judecătorești la Înalta Poartă.

Sultanul, șezînd pe tron, face semn vizirului, care stă la dreapta sa cu mîinile puse cruce una peste alta, să spuie domnului ce are de spus. Vizirul, închinîndu-se în fața sultanului, aproape pînă la pămînt, spune domnului aceste cuvinte:

„Sultanul, stăpînul nostru, care este mîntuirca lumii întregi, cunoscîndu-ți credința și cinstea, s-a milostivit asupra ta și ți-a dat domnia Moldovei. Deci și de acum încolo să fii credincios și să slujești cu dreptate, să dai ascultare poruncilor sale sfinte, cărora toată lumea trebuie să se supună, și să-i fii plecat pururea. Pe supușii împăratului, care să fie sănătoși și fericiți, să-i aperi și să-i cîrmuiești cu blîndețe. Să fii sîrguincios și să bagi de seamă la tot ce fac dușmanii, să trimiți vești sigure despre ei în orice ceas, avînd grijă de aceasta din răspuțeri. Altmînterea știi ce te așteaptă. Iar dacă vei fi lăsător, nici o dezvinovățire deșartă nu-ți va folosi!”

Dacă domnul știe turcește, răspunde cam așa: *„Făgăduiesc cu capul meu că-mi voi jertfi toată puterea slujind preaslăvitului și preamîlostivului sultan, numai să nu-și întoarcă luminata lui față de la mine, nevrednicul său rob”*.

După ce rostește vorbele acestea, capugibașii îl scot afară din divan, cu aceeași ceremonie ca la intrare, mergînd de-a-ndaratelea (fiindcă nu e îngăduit să arate sultanului spatele).

În vremea aceasta buiuc-imbrohorul sau comișul cel mare al sultanului gătește la poarta palatului un cal arăbesc cu frîn de aur bătut cu pietre

scumpe și acoperit cu o harșă cusută cu aur și argint.

De partea stîngă a șelei atîrnă o spadă, iar la dreapta un buzdugan.

Doi iedicii sau slugi de la grajdul împărătesc țin calul; alătura se află doi achiulahli¹ sau trabanți cu fesuri albe în cap și tot atîția paici îmbrăcați în straie cusute cu fir de aur și cu chivăre de argint poleite cu aur, care scamănă cu niște pocale.

Domnul încalecă pe cal și, așteptînd sosirea vizirului cel mare, poruncește boierilor săi să se rînduiască la stînga sa. Pe urmă se închină cu capul plecat și cu mîinile pe piept către vizirul cel mare și ceilalți viziri, care, de obicei, îi răspund în același chip. Cînd aceștia pleacă spre palatele lor, domnul, călare, cu același alai cu care a venit, cu tubulhanaua, însoțit de paicii și achiulahlii sultanului, iese din curtea palatului și merge drept spre biserica cea mare, unde este întîmpinat de către patriarh și alte fețe bisericești, cu aceleași ceremonii și cu aceeași pompă pe care le-am descris mai sus.

Cînd intră în biserică, își scoate cuca din cap și n-o mai pune pînă cînd iese. Atunci încalecă și pleacă spre palatul său, unde îl duc în divan tot agalarii care l-au însoțit pe drum. După ce agalarii își iau bacșisurile obișnuite, se întorc îndărăt la curte. Iar paicii și achiulahlii rămîn

¹ *achiulahli* -- soldați care însoțesc pe domn în timpul drumului.

cu el și-l petrec pînă la Iași, cetatea cea mai de frunte a țării și scaunul domnesc.

A doua zi, rais-effendi sau logofătul cel mare al sultanului îi trimite firmanul de domnie scris meșteșugit cu litere de aur și-l vestește că trebuie să plece cît mai degrabă la domnie. Pentru că nici un domn nu poate să rămînă în Țarigrad mai mult de o săptămînă, după ce s-a înfățișat înaintea sultanului.

Pe drum, sultanul îi dă ca însoțitor un iskimne-agasi, care, așa cum spune cuvîntul, însemnează acela care trebuie să-l așeze pe domn în scaun.

Această dregătorie se dă numai slujitorilor de credință ai curții, lui capugilar chehaiagasi, adică portarul cel mare al curții, imbrohorului cel mare sau celui de-al doilea, adică comisul cel mare împărătesc, adesea și silahdarului și ciododarului, care sînt cei mai mari dintre slujitorii de credință ai curții. Aceștia doi din urmă însă, din pricina multor treburi însemnate ce au de împlinit, niciodată nu-l însoțesc ei înșiși pe domn, ci trimit pe alții în locul lor.

Pe domn îl mai însoțesc un capugibașa cu patru capugii de rînd și tot atîția ceauși, doi achiulahli, doi ceatîri și doi paici împărătești precum și o ceată de muzicanți, de care se slujește de obicei și vizirul.

După ce se împlinesc toate acestea, în ajunul plecării din Țarigrad domnul cere îngăduința să-și ia rămas bun de la vizir și, cînd o dobîn-

dește, se duce la curtea lui întovărășit de capuchehaie și de boierii săi.

Sosind acolo, chehaia îl duce la vizir, care îl îndeamnă iarăși să fie cu credință, îi aduce iar aminte de sfaturile ce i-a dat mai înainte și-i mai arată și altele de care e trebuință.

Domnul îi dă răspuns după cum e nevoie, se roagă să aibă grijă de capuchehaiele sale și de el însuși și, isprăvind vorba, îi sărută mâna.

La urmă vizirul îl lasă slobod și-l firitisește cu aceste cuvinte:

„Te-oi vedea! Poartă-te cu bărbăție și vrednicie. Să fii și de aci înainte cu noroc și sănătos. Domnul să te aibă mereu în sfînta lui pază“.

Apoi poruncește să-l îmbrace cu un caftan, numit iciun-caftan sau caftanul de bun rămas.

Sfîrșindu-se și acestea, domnul se duce la chehaie și-și ia rămas bun de la el.

La urmă încalecă pe cal și se duce ori la palatul lui, ori pe la ceilalți viziri, ca să se roage și de aceștia să aibă grijă de dînsul; îndeobște acestea se petrec mai cu seamă noaptea, ca nu cumva domnul să trezească bănuiala vizirului că ar căuta sau ar avea alți sprijinitori.

A doua zi pleacă fără grabă din cetate, cu mare pompă și alai, în strigătele ceaușilor ori de cîte ori încalecă sau descalecă, după cum am arătat mai sus.

În fruntea alaiului merg călăreții moldoveni, dacă domnul îi are cu dînsul, iar înainte duc steagul.

După călăreți urmează o muzică creștinească cu pauce și trîmbițe; deasupra ei flutură un steag alb (semn de pace și supunere), între două tuiuri sau cozi de cal, date domnului de către Poartă. Urmează capuchehaia domnului și boierii aflați la Țarigrad, împresurați de amîndouă părțile de cîte un rînd de ceauși. După aceștia vin cei șapte armăsari domnești pe care domnul, ca și vizirii, poate să-i ia cu dînsul. Armășarii sînt împodobiiți cu harșale de mare preț. De amîndouă părțile sînt împresurați de șase ceatîri domnești, după care urmează doi ceatîri împărătești.

După aceștia călărește domnul însuși, înveșmîntat în caftan domnesc și avînd în cap o cealma. Capul calului său este acoperit de către doi paici împărătești, iar scările sînt ținute de doi iedeclii sau grăjdari. Puțin mai înapoia domnului, de-a stînga (care se socotește partea cea mai de cinste la turci) călărește ischimne-agasi, iar de-a dreapta, sangeac-agasi, adică cel ce poartă grija steagului. După domn vin slujitorii săi de casă. După aceștia, fluturînd în vînt, vin trei steaguri roșii, pe care le poartă cei ce țin locul lui sangeac-agasi; steagul din mijloc are sus, în vîrf, jumătate de lună, ce i se zice *alcem*, iar celelalte numai niște bumbi, poleiți cu aur. Urmează o ceată de muzicanți turci, care fac o larmă asurzitoare cu pauce mari și cu trîmbițe.

În coada alaiului vin slujitorii lui ischimno-agasi și ai lui sangeac-agasi și alți oameni de rînd care trebuie să-l însoțească pe drum.

Cu această rînduială alaiul merge încet pînă la cea dintîi oprire, care nu este departe de zidurile cetății celei mari.

De aci înainte, pe drum, nu se mai ține atît seama de toate acestea; dar ori de cîte ori domnul intră într-o cetate sau într-un tîrg, muzica și strigările ceaușilor, ca și celelalte ceremonii, trebuie să se facă din nou.

Toată vremea cît sînt pe drum, doi ceauși și un slujitor al domnului pornesc înainte pînă la cealaltă oprire, care se numește conac, și se îngrijesc de sălaș și de bucate, după vrerea și pofta domnului.

Căci în toată vremea aceasta, după porunca împărătească, toți trebuie să dea ascultare fără șovăire domnului, ca și cum ar fi marele vizir însuși; iar dacă unul din turci se arată fără cuviință sau nu vrea să dea ascultare poruncii domnului, acesta poate să dea poruncă lui beșli-agasi să-l pedepsească după cum i se cade. Iar dacă vrea să fie mai blînd cu el, îl dă pe seama mai marilor lui, ca să-l pedepsească.

Ajungînd domnul în acest chip la Galați, cel dintîi tîrg moldovenesc ce se iese în cale celor care vin de la Țarigrad, îl întîmpină aici toți boierii din Țara de Jos și unii din Țara de Sus, care se întîmplă să fie pe aproape.

Însoțit de aceștia, se îndreaptă către Iași și în vremea aceasta cercetează starea supușilor săi, le ascultă jalbele și le judecă pricinile.

La o milă de Iași îl întâmpină caimacamii puși de el prin scrisoare de la Țarigrad, împreună cu ceilalți boieri, oșteni și târgoveți, pe care domnul, călare pe cal, îi lasă să-i sărute mâna sau poala hainei.

Apoi, cu aceeași pompă cu care a ieșit din Țarigrad, intră în cetatea de scaun și descalcă la biserica sfântului Nicolae. În curtea bisericii îl întâmpină cu multă cinste mitropolitul și alte fețe bisericești, care îl duc în biserică, unde se împlinesc aceleași ceremonii cum am arătat mai înainte.

După ce se sfârșește slujba, ieșind afară din biserică, îl întâmpină strigările și muzica obișnuită a alaiului turcesc, care rămîne toată vremea aceasta în drum. Însoțit de turci, se îndreaptă spre curtea domnească.

Îndată ce ajunge acolo, ischimne-agasi îl duc în divanul cel mare, unde rămîne în picioare lângă scaunul domnesc, care are trei trepte.

După ce boierii se așază la locurile lor, sînt lăsați să intre în divan și căpitanii de oaste, ca și neguțătorii cei mai bogați din Iași.

Se poruncește să fie tăcere, iar ischimne-agasi dă secretarului (care se numește divan-effendisi, este turc și se află în slujba domnului cu bună leafă) să citească porunca împărătească, numită hiem-firman, adică porunca stăpînului.

Acest firman este alcătuit din cuvintele acestea: „Aleşi și măriți boieri, episcopi și boieri, pedestrime și călăreți și voi, toți supușii și robii mei! Sfârșitul vieții voastre fie fericit! Ajungând la voi atotpulernica poruncă a înălțimii noastre, de care ascultă lumea toată, să știți că în anul... luna... mila noastră cea fără de margini a luat în seamă credința și slujba cinstită a acestui voievod prea ales și de frunte, din neamul care crede în Isus Nazarineanul, și l-a socotit vrednic de mila, îndurarea și ajutorul nostru. De aceea ne-am îndurat a-l orîndui domn în Moldova. Dar i-am arătat cu osebite să poarte grijă părintească de boierii de orice rang ar fi ei, de aceia care sînt puși peste ținuturi și de toți supușii săi, să-i apere și să le ia partea, asemenea să împlinească fără zăbavă poruncile noastre și să ne slujească în toate chipurile cu credință și cuget curat. Vouă iară vă poruncim să-i fiți ascultători și supuși în toate, să împliniți cu hărnicie și de îndată tot ce vă cere la porunca noastră. Cine se va arăta îndărătnic și fărăcuvință și se va împotrivi să dea ascultare poruncilor sale, oricare i-ar fi rangul, răutatea și îndărătnicia aceuia slobod este s-o pedepsească cu spada sau să-i dea orice altă osîndă îi va plăcea.

Deci pe acesta pomenit aici să-l cunoașteți de stăpîn și domn al vostru, orînduit și pus de noi în fruntea voastră, și păziți-vă să cugetați altminteri sau să lucrați împotriva și să aveți credință în prea

sfînta noastră pecete (anume tura, adică semnul sultanului). Aceasta s-o știți.

Dat în Tarigrad, în anul... luna..."

După ce îl citește divan-effendisii și dragomanul îl talmăcește vorbă cu vorbă, toți boierii răspund într-un singur glas:

„Facă-se voia sultanului!”

Atunci ischimne-agasi îl înveșmîntează pe domn cu un caftan pe care îl aduce cu el și-l ridică în scaun cu mîna dreaptă, iar în aceeași clipă sînt slobozite tunurile și ceaușii fac strigările lor obișnuite.

Întărit în scaunul său în acest chip, domnul poruncește ca ischimne-agasi să fie îmbrăcat cu o blană de samur, iar divan-effendisii și postelnicul cel mare cu caftane de rînd.

După ce se împlinește această ceremonie, întîi mitropolitul îl fîrîtisește pentru domnie în puține vorbe și îi sărută mîna, după ce îl blagoslovește pe domn, și acesta sărută mîna mitropolitului.

După mitropolit vin să-i sărute mîna și poala hainei episcopii și boierii cei mari al căror nume îl rostește postelnicul cel mare, adăugînd vorbele:

„Robul mărici-tale cutare sărută cinstita poală a hainei măriei-tale.”

Postelnicul al doilea face același lucru cu boierii de al doilea rang și postelnicul al treilea cu boierii de al treilea rang. După boierii urmea-

ză căpitanii de oaste de felurite ranguri, ca și neguțătorii și alți târgoveți de vază din Iași.

Apoi domnul se trage în cămara sa de taină, iar pe ischimne-agasi îi duc cu alai mare, în frunte cu portarul cel mare, pînă la casa ce i s-a gătit.

A doua zi boierii se adună iarăși la divan, unde, după ce se așază fiecare la locul lui, se arată domnul, în urma postelnicilor, și trece din sala cea mare în cea mică (numită spătăria mică*).

Așezîndu-se domnul în scaun, sînt chemate pe rînd cele trei ranguri de boieri moldoveni, fiecare de către postelnicul său. Aceștia se apropie după rînduială de domn, care îi întărește sau îi scoate din dregătorii, ori îi saltă dintr-un rang mai de jos într-altul mai înalt. Dar ca să treacă pe un boier dintr-un rang mai înalt într-altul mai de jos nu îngăduie datina țării, afară numai dacă cineva nu primește de bunăvoia sa. Încolo, domnul poate face cu boierii ce pofteste, ca și cum n-ar mai avea deasupra sa pe nimeni în această lume.

După ce pune la cale toate după cum îi este vrerea și face rînduială în țara ce i s-a încredin-

* I se zice așa, fiindcă în toată vremea spada domnului stă pe masa din odaia aceasta. Și nu intră nimeni înăuntru, decît cei șapte boieri de frunte ai țării.

țat, îi trimite îndărăt la Țarigrad pe ischimne-
agasi și pe ceilalți slujitori împărătești.

Accăștia sînt scoși din cetate cu mare pompă
și cinstiți cu multe peșcheșuri; îi petrece dom-
nul însuși, împreună cu toți boierii, cale de o
mie de pași afară din cetate; iar de acolo le dă
pe unul dintre boieri să-i petreacă pînă la Ga-
lați, și el se întoarce îndărăt la Iași.

CAPITOLUL AL IV-LEA

Despre întărirea domnilor

Așa cum am arătat pînă acum, domnia le este dată domnilor moldoveni de către Poartă. E drept că această domnie este atît de nestatornică, încît dacă n-ar fi întărită cu legăturile cele mai tari, le-ar putea scăpa din mîna turcilor, mai înainte ca ei să-și fi dat seama.

În chipul în care lucrează asupra moldovenilor, osmanlîii au arătat limpede temeinicia zicalei care spune despre ei înșiși că nu pleacă la vînătoare de iepuri cu ogarul, ci cu carul și că nu caută să prindă calul amăgindu-l cu sacul deșert.

Ei au socotit dimpotrivă că este mult mai bine să îmblînzească cu lingușiri zimbrul moldovenesc nedomolit — a cărui sălbăticie au cunoscut-o spre paguba lor nu o singură dată — decît să-i înfrîneze mînia cu sila, fiindcă nădăduiau că acesta își va lepăda cu vremea firea sălbatică, iar atunci cînd va fi sleit de puteri îi vor putea pune lesne lațul de gît.

Cu asemenea gînduri, atunci cînd *Bogdan al III-lea* feciorul lui *Ștefan cel Mare*, a închinat

pentru întâia oară țara Porții, nu l-au lipsit de nici una din cinstiri și au păstrat toate legile țării, atât cele politicești, cât și cele bisericicești; i-au lăsat toate semnele domnești și s-au mulțumit să se plătească curții patru mii de galbeni în tot anul ca semn de închinare a țării.

După moartea lui *Bogdan*, o cinstire încă mai mare s-a arătat fiului său *Ștefan al VI-lea*, pe care boierii l-au ales domn, ca moștenitor drept al domniei: printr-un sol al său, comisul cel mare împărătesc, sultanul l-a firitisit la urcarea în scaun și i-a trimis semnele de cinstire; tuiuri, un sangeac, turban, caftan domnesc și un armăsar împărătesc. Urmașilor săi li s-a îngreunat dajdia, dar turcii n-au cutezat să-i lipsească nici de cel mai mic semn de cinstire sau să se amestece în alegerea domnului, pînă cînd, în vremea lui *Ioan*, poreclit *Armeanul*, au găsit prilej să micșoreze vechile slobozenii și să împovăreze țara cu dajdii noi nepomenite pînă atunci.

Atunci cînd acest *Ioan*, care încerca să facă înnoiri, le-a căzut în mîini prin vicieșug și, călcîndu-și cuvîntul dat, l-au ucis, turcii au început să pună Moldovei lanțuri tot mai grele. Ei au hotărît că domnul trebuie să fie întărit în domnie de Poartă, iar dacă nu, să fie socotit vrăjmaș.

Cum Moldova era acum sleită de puteri și turcii vedeau că nu e în stare să se împotrivească acestor lucruri, îndată după aceea, pe vremea domniei lui *Miron Barnovschi*, au statornicit

obiceiul ca domnul să meargă să-și ia el însuși semnele domniei de la Poartă, iar la fiecare trei ani să se înfățișeze la Înalta Poartă, ca să se închine împăratului.

Și pentru ca acestea să se petreacă după placul lor, ei au schimbat adesea domnii sau i-au scos din scaun. Cu chipul acesta, domnii atîta s-au spăimîntat, încît nu numai că și-au luat obiceiul ca după întiul sau al doilea an de domnie să se ducă de bunăvoie la curtea turcească, să ceară întărirea domniei, ca o milă din partea sultanului, dar și de frica lăcomiei vizirului ei cer de bunăvoie firmanul de înnoire a domniei. Firmanul se dă lesne domnului, dacă vizirul nu are vreun prepus asupra credinței lui și dacă vreun altul nu făgăduiește bani mai mulți; atunci vizirul înfățișează sultanului un talhîș cu cuvintele acestea:

„Fiindcă cutare, domnul de acum din Moldova, s-a arătat cu credință în atîția ani ai ocîrmuirii sale și nu s-a ferit să-și pună viața și averea în primejdie slujind sultanului, asemenea plătină în fiecc an dajdia obișnuită către prea norocita Poartă; osebit boierii și ceilalți locuitori din Moldova, ocîrmuiți cu blîndețe și dreptate, și-au arătat mulțumirea pentru stăpînirea lui prin scrisori multe în care se roagă mărici-tale ca să-l întărești în domnie, drept care și eu îl socot vrednic de mila mărici-tale. Altminteri, aștept porunca prea înaltă a mărici-tale.“

Această scrisoare o duce sultanului, după obiceiul turcesc, un talhîşci (sau referendar, cum i se mai zice), iar după ce sultanul pune pecetea cu cuvintele obişnuite *amel aluma* („facă-se întocmai“), tot acela o aduce îndărăt vizirului, care deşi a dobîndit învoirea sultanului ca să-l întărească iarăşi pe domn în scaun, se face că nu a vorbit încă cu sultanul despre treaba aceasta şi însuşi chehaia, care vine cu viclenie în ajutorul lăcomiei vizirului, cheamă pe capuchehaiele domnului şi-i minte că din pricina unor intrigi ale altora şi a împotrivirii tainice a unor slujitori ai curţii, sultanul s-a arătat mai puţin plecat să-i asculte decît aveau ei nădejde, că stăpînul său, vizirul, a încercat în cîteva rînduri să aducă aminte sultanului despre acest lucru, dar încă nu a dobîndit răspuns mulţumitor.

Văzînd primejdia închipuită care îl paşte pe domnul lor, capuchehaiele se aruncă la picioarele chehaiei şi se roagă să-l ajute pe stăpînul lor în toate chipurile, făgăduind la urmă să sporească şi mai mult peşcheşurile hotărîte pentru el şi pentru vizir. Aşa joacă ambiţia şi lăcomia pe pielea sărmanilor moldoveni. Şi în acest chip se tîrguiesc îndelung, pînă cînd se îndestulează îngîmfarea ce stăpîneşte la curţi alături de lăcomia de aur.

Cînd cele două părţi au căzut la învoială întru toate şi chehaia înţelege că nu mai are ce storce, fi sloboade de la sine cu nădejdea că ruga lor va merge spre bine.

A doua zi trimete pe unul din slujitorii vizirului (care nu se poate întoarce cu mâna goală) și îi vestește capuchelaiele că vizirul a dobândit în cele din urmă de la sultan îngăduința ca domnul lor să fie întărit iarăși în domnie și le poruncește să se înfățișeze la curte. Ajunși acolo, se duc mai întâi la chehaie și după aceea la vizir și, când află din gura acestuia că sultanul s-a milostivit asupra domnului lor, sînt îmbrăcați, după obicei, cu cîte un caftan.

După vreo cîteva zile, vizirul trimite la domn pe capugilar chehaia agasi sau pe alt slujitor de la curte, pe care-l vrea el, ca să ducă domnului firmanul cel nou de domnie, împreună cu porunca sultanului, numită hiucm-firman.

Acest firman este de obicei la fel cu acela care se dă domnilor la întîia așezare a lor în scaun, cu deosebirea că în locul cuvintelor „*ai fost dăruit cu domnia din mila și îndurarea împărătească*” se scrie: „*și s-a înnoit și întărit domnia din mila împărătească*”.

Iar porunca are cuprinsul acesta:

„Prea slăvite dintre domnii neamului care crede în Isus, prea ales domn dintre cei mai de frunte din neamul Nazarincanului, tu, domn stăpînitor acum în Moldova, (cutare) ajungînd la tine porunca noastră, să știi că noi am auzit și despre slujba ta credincioasă, după cum am aflat și de credința ta cea neștrămutată față de noi, și drept aceea te socotim vrednic de mila și îndurarea noastră și am poruncit să și se înnoiască și să și se întărească

domnia Moldovei. Îți dăm deci domnia ta și putere deplină asupra moldovenilor, supușii înălțimii noastre. Poartă-te cu dreptate față de ei, ca și pînă acum. Să păzești și să aperi pe boieri și pe fiecare locuitor, de orice rang ar fi, și să nu lipsești de a arăta prea Înaltei noastre Porți, fără zăbavă, nevoile lor, jalbele și orice împilări. Și să fii gata să împlinești poruncile înălțimii noastre, cîte îți vom trimite și să-ți pui toate puterile pentru noi, cu poala suflecată; haraciul din ficce an al Moldovei să-l trimiți întreg și la vremea hotărîtă la visteria noastră. Păzește-te să cugeți sau să făpluiești altminteri și dă crezămînt sfintei noastre semnături. Dat la Tarigrad în anul... luna...*"

La această poruncă se adaugă o scrisoare a vizirului prin care îl înștiințează pe domn că prin rugămintile și mijlocirea lui a dobîndit pînă la urmă înnoirea domniei din mila împărătească.

Luînd scrisorile, capugibașa pleacă la Iași călare pe cai de poștă și, cum ajunge la Galați trimite om înainte, ca să dea de știre domnului despre sosirea lui și despre ziua cînd intră în Iași. În acea zi domnul îi iese întru întîmpinare la o mie de pași în afara cetății, împreună cu toată curtea sa. Cînd se întîlnesc, se înclină unul la altul stînd călare. După aceea domnul îl lasă pe capugibașa să călărească de-a dreapta sa (care la turci este locul de mai puțină cinstire) și se întoarce în cetate. Înaintea lui călărește un slu-

* Aceasta este în chipul cum vorbesc turcii și însemnează că ești gata să slujești pe cineva.

jitor al lui capugibaşa, care duce în mîinile sale, înfăşurat într-o pînză albă, firmanul împărătesc, iar pe braţe caftanul domnesc; urmează muzica împărătească, iar ceauşii fac din cînd în cînd strigarea lor obişnuită.

Cu această rînduială merg pînă la curtea domnească şi, după ce domnul a intrat în divanul cel mare, împreună cu toţi boierii, şi s-a aşezat în scaun, capugibaşa dă firmanul în mîna domnului, iar el îl dă lui divan-effendisii ca să-l citească. Toate acestea se petrec după rînduiala obişnuită la înscăunarea unui domn, despre care am scris mai sus.

Osebit de această înnoire a domniei, care se face de obicei o dată la trei ani şi se numeşte mucarerul mare, se mai face alta şi în fiecare an, care se numeşte mucarerul mic, şi care pricinuieste cheltuieli cu mult mai mici, aşa cum vom arăta mai departe.

La mucarerul mic nu se mai înnoieşte firmanul de domnie, ci se trimite numai un hiucm-firman sau porunca stăpînului, cu un slujitor de rang de mijloc, care şi dobîndeşte bacşiş mai puţin.

CAPITOLUL AL V-LEA

Despre scoaterea din scaun a domnului

După ce am vorbit despre înscăunarea și întărirea domnilor moldoveni, cititorul dornic să afle poate să ne ceară pe bună dreptate să vorbim și despre scoaterea lor din scaun. Vom păstra aceeași rînduială de care am ținut seamă mai sus și vom cerceta mai cu de-amănuntul — din izvoarele care ne stau la îndemînă — toate obiceiurile de care se ținea seamă, în timpurile vechi și mai noi, la scoaterea din scaun a domnilor din Moldova. În cele dintîi veacuri, cînd Moldova a început să aibă domnie osebită, domnii nu se scoteau deloc din scaun și nici nu puteau să se scoată, căci ei aveau asupra supușilor lor, ca și craii, stăpînire neîngrădită, fiindcă dobîndeau puterea ca moștenire de la înaintașii lor și nu erau aleși.¹ Cronicarii arată, ce e drept că unii din domnii neamului moldovenesc au fost izgoniți, dar aceastas-a întîmplat din pricina

¹ Ne găsim în fața unei denaturări a adevărului din dorința de a se crea o „tradiție“ domnicescă ereditară. De fapt, într-un fel sau altul, domnii Moldovei au fost întotdeauna aleși.

tulburărilor dinlăuntruși nu din pricina amestecului vreunei puteri străine.

În Moldova nu se cunoștea dreptul celui dinții născut, prin care în țările europenești se ocoleau tulburările dinlăuntru. Ba, legile țării nu lăsau nici să se împartă domnia la mai mulți, iar părintele putea să lase prin diată moștenitor pe acela dintre feciorii săi pe care îl vroia el. Iar cînd, uneori, moartea grabnică a domnului împiedica aceasta sau cînd ambiția nemăsurată a fiilor stîrnea tulburări din această pricină, atunci era cu neputință să nu se deschidă drum larg gîlcevilor dinlăuntru. În vremea acestora, lua domnia țării acela care avea noroc; cel biruit fugea, dacă putea, în Transilvania sau în Țara Leșească (țări în care domnii aveau, de obicei, moșii) și așteapta acolo prilej să-și adune puterile și să-și întărească partida. De aici a urmat că atît cronicarii leși, cît și cei ungurești — luîndu-se unul după altul — spun că domnii moldoveni le-au fost lor supuși și socot că trebuie să numească supușenie ceea ce, la drept vorbind, nu era alt decît legături de prietenie.¹ În afară de aceasta, s-a întîmplat de cîteva ori că un domn a fost scos din scaun sau cîteodată a fost omorît de boierii înțeleși între ei, fie din pricina tiraniei sale, fie din pricina unei alte

¹ Este tăgăduit adevărul istoric. Moldova a fost, sub anumiți domni, vasală Poloniei. Ștefan cel Mare însuși a făcut regelui polon, la Colomea (1485), jurămînt de vasalitate.

răutăți. Dar afară de aceasta, alt chip de a-i lipsi pe domni de scaun nu se știe; ba, dacă vreunul dobîndea o dată sceptrul, apoi îl păstra, fără să se pună careva împotrivă, pînă la sfîrșitul vieții sale. Această rînduială a fost întîia dată călcată la *Petru al V-lea*, poreclit Rareș, un fiu dinafară de cununie al lui *Ștefan cel Mare*, cînd sultanul Soliman l-a izgonit pe acesta din scaun, învinuindu-l că ar fi dat foc Chilieii, și i-a dat ca urnaș, el fiind încă în viață, pe *Ștefan al VII-lea*, care zicea că dînsul este strănepot al lui *Alexandru I*.

Același lucru s-a întîmplat altă dată cu *Petru al VI-lea*, căruia îi zicea *cel Șchiop*, care a fost ales domn de către boieri după moartea năprasnică a lui *Ioan Armeanul* și pe care turcii, îndată după aceea, l-au scos iarăși din scaun. Ei s-au căsit însă curînd și i-au dat din nou domnia pe care o avusese mai înainte. Totuși numai ararcori, și numai la o răscoală pe față, turcii obișnuiau să taie capetele domnilor; pînă ce la urmă, căzînd *Miron Barnovschii*, a căzut și dreptul boierilor de a-și alege domnul, iar domnia Moldovei au dat-o, după placul lor, lui *Ilie al III-lea*, un fiu al lui *Alexandru al IV-lea*. Iar de atunci încoace nici unul n-a mai avut soarta norocită să moară în scaun, afară de *Istratic Dabija* și de tatăl meu, *Constantin Cantemir*. Cine dorește să cerceteze mai cu de-amănuntul faptele, să caute, dacă poțtește, la capitolul al doilea de mai sus, despre urmarea la domnie a

domnilor în Moldova. Scoaterea din scaun a domnilor Moldovei se face cam în acest chip: Cînd vizirul hotărăște să scoată pe domn din scaun și dobîndește încuviințarea sultanului pentru aceasta printr-un tallîș, el tănuiește urzeala sa cît poate mai bine și nu o destăinuiește decît domnului cel nou pe care l-a hotărît, ca să nu prindă de veste capuchehaiele domnului din scaun și să dea de știre stăpînului lor. După aceea chehaia vizirului cheamă la dînsul pe domnul cel nou noaptea, cu haine schimbate, și-i poruncește să-și alcagă caimacani (sau împuterniciți) și să-i puie să împlinească ce este să se facă după porunca sultanului. După ce s-a făcut aceasta, vizirul rînduiește un capugibașa care să ducă domnului firmanul și să-l aducă la Țarigrad. Domnul cel nou îi dă însoțitor lui capugibașa pe unul din slujitorii care duce scrisorile și poruncile către caimacani, precum și o scrisoare osebită către toți boierii țării. Lui capugibașa i se mai dau două firmane împărătești, dintre care unul este către domnul ce se mazilește, iar celălalt către caimacanii aleși de domnul cel nou. Cel dintîi firman, care este către domni, are de obicei cuprinsul acesta:

„Prea înălțate, între domni ai care cred în Mesia, prea ales între mai marii neamului lui Isus“ (căci domnilor maziliți li se dă același titlu ca și celor care sînt în scaun), *„care ai fost domn al Moldovei, sfîrșitul sî-ți fie fericit. Ajungînd la tine porunca preainălțatului nostru sul-*

ian, căruia i se închină toată lumea, să știi că din pricina lipsei tale de osîrdie în slujba noastră și a nepăsării tale în împlinirea poruncilor stăpînului nostru împărătesc te-ai făcut vinovat de tot felul de pedepse și ispășiri". (Uneori se adaugă aici și osîndirea la moarte.) „Dar fiindcă mila și îndurarea mărici noastre este nemărginită față de tine, am poruncit numai să ți se ia domnia și să ți se dea urmaș pe cutare. De aceea tu, cu toată casa ta, cu slugi și avuții, trebuie să vii, fără să zăbovești un ceas sau o clipită, la pragul Înaltei Porți a preainălțatului nostru sultan. Și să te ferești să cugeți sau să faci altminteri și să ai credință în sfînta noastră pecete. Dat la Tarigrad în anul... luna...”

Celălalt firman, către caimacami, este alcătuit de obicei cu aceste cuvinte:

„Aleșilor între mai marii neamului lui Mesia cutare (căci se obișnuiește cîteodată să fie numiți doi sau trei caimacami al căror nume este trecut aici) sfîrșitul vieții voastre să fie fericit. Ajungînd la voi porunca prea înaltului nostru sultan, să știți că am fost vestiți că domnul vostru cel de acum, cutare, s-a arătat cu zăbavă în împlinirea poruncilor noastre, n-a luat în seamă slujba ce i-am dat, n-a purtat de grijă norodului și boicrilor, nu apără pe supușii noștri așa cum se cade ori nu le face dreptate; ba, mai mult îi asuprește și îi stoarce în toate chipurile. Din această pricină, mila noastră cea nemărginită s-a milostivit către voi și am poruncit să-l scoată din scaun

și să-l aducă la Înalta Poartă. De aceea să dați ascultare poruncii noastre și să-l dați pe domnul mazilit, cu toată casa lui, cu toate slugile și averile, în mâinile lui capugibașa, pe care l-am trimis acolo pentru aceasta; dar să vă feriți să vă arătați fără cuviință față de el sau să luați un lucru cât de mic din averile lui. Pe lângă aceasta, să împliniți cu toții fără zăbavă tot ce vă va cere domnul cel nou cutare, din porunca noastră. Feriți-vă să cugetați sau să faceți altfel și dați crezămînt sfinței noastre peceți. Dat în..."

Dacă turcii se temeau cumva că domnul scos din scaun ar putea să facă vreo răscoală, aflînd că este mazilit, sau să fugă la domniii creștini din preajmă, atunci se trimiteau porunci seraschierului de la Babadag sau pașei din Bender ca să dea lui capugibașa cîțiva oșteni, cu care acesta să poată prinde pe domn și să-l trimită, cu strajă tare, la Țarigrad. Dar cînd toate sînt liniștite în toate părțile și nu se ivește vreo pricină pentru care domnul să-și părăsească moșiile, atunci capugibașa vine singur la Iași, cît poate mai în grabă cu cele două firmane, așa cum am spus mai sus, cu cai de poștă cărora le zic cai de menzil. În drum, mai cu osebite cînd ajunge la Galați, întîiul tîrg al Moldovei dinspre Turcia, el tăinuiește pricina pentru care a fost trimis și, ca să-l prindă pe domn fără veste, zice că e trimis cu altă treabă. El își urmează în așa chip drumul, ca să ajungă la Iași înainte de amiază, cînd toți boierii sînt adunați la curte. Ajuns

acolo, se duce drept la curtea domnească, intră în divan, se închină la boierii adunați și dă firmanul în mâinile caimacamilor orînduiți de către domnul cel nou — pe care i-i arată un slujitor al domnului cel nou, îmbrăcat în straie turcești și care se află în alaiul lui capugibașa — cu aceste cuvinte: „*Domnul vostru este mazilit, iară voi să dați ascultare poruncilor domnului cel nou.*” Atunci slujitorul domnului cel nou, care se află în alaiul capugibașei, îi firitisește în numele stăpînului său și le dă în mînă scrisorile lui. La urmă, cînd se adună toți boierii în spătărie, atunci intră și capugibașa; domnul trebuie să-l întîmpine la ușă. După ce se închină unul altuia, capugibașa poruncește domnului să se urce în scaunul său, pentru că are să-i vestească o poruncă împărătească. Iar domnul, cu toate că el poate să înțeleagă lesne din acestea că o să fie mazilit, îi dă totuși ascultare. El se așază în scaun și nu zice alt nimic decît: „*Să se împlinescă porunca preainăltatului și preamilosivului sultan*”. După aceea capugibașa dă în mîna domnului firmanul împăratului. Acesta — după ce îl duce, după obicei, la buze și la frunte — îi dă lui divan-effendi al său ca să-l citească. În vreme ce se citește firmanul, domnul, capugibașa și toți boierii se scoală în picioare. După ce se citește firmanul, capugibașa îl ia pe domn de subsuoară, îl dă jos din scaun și îl așază alături pe o laviță scundă. După aceea domnul obișnuiește să se întoarcă spre capugi-

başa și să-i spună: că el este dator față de împărat cu mulțumire nemărginită, fiindcă acesta nu a vroit să piardă pe robul său netrebnic, numai să-l îndrepte printr-o pedepsă blândă; că el așteaptă plecat tot ce s-a hotărît pentru dînsul; că își cunoaște vinovăția, dar că nu a lepădat de la el orice nădejde în mila împărătească; și mai spune tot ce socoate el că e de trebuință ca să nu i se ia mila de care se bucură la turci.

Îndată ce domnul isprăvește vorba, capugi-başa îl lasă vreme de trei zile în scama boierilor și le poruncește să gătească cît mai în grabă chervaneși alte lucruri trebuincioase la drum lung și, după ce orînduiește toate acestea, se duce la gazda ce i-au gătit caimacamii. Iar domnul se trage în curtea sa. Rămîne acolo trei zile după ce i se vestește mazîlirea, în care vreme are toată puterea domnească pe care a avut-o mai înainte. Boierii îi arată aceeași cînstire pe care i-o arătau atunci cînd era în scaun. Iar dacă oarecine cutează să se arate fără de cuviință față de dînsul sau nu ia în seamă, chiar și numai cu o vorbă, cînstirea ce i se cade, atunci nimeni nu se poate pune împotriva dacă el îi zdrobește oasele cu buzduganul sau topuzul pe care l-a primit de la sultan la înscăunarea sa; ba chiar dacă ar străpunge cu sabia pe unul dintre cei mai de frunte boieri — numai s-o săvîrșească cu mîna lui — nici această faptă nu i-o socotește sultanul drept o fărădelege. Fiindcă turcii au acest proverb: o piatră care a fost folosită o dată

la zidire rămîne tot o piatră de zidit. În aceste trei zile, oamenii rînduiți de caimacami poartă grijă de cai, chervane și de alte lucruri trebuincioase la drum, ca să-l pornească pe domn. După ce trece vremea aceasta, domnul, cu toată curtea sa, cu familia și averile sale — din care nimeni nu cutează să ia ceva, nici cît o para — iese de la curte pe poarta cea mică, ce se află spre miazăzi, începîndu-și drumul spre Țarigrad. Toți boierii și căpeteniile de oaste îl petrec cale de o milă afară din cetate, descălecă acolo de pe cai, îi sărută cu mare cinste mîna și își iau rămas bun de la el, ca și cînd ar fi în scaun. Iar domnul le mulțumește pentru cinstirea pe care i-au arătat-o și pentru înțelegerea în care a trăit mai înainte cu dînșii. El îi îndeamnă să păstreze legăturile politicești dinainte și să se supună poruncilor sultanului și ale domnului cel nou. După aceea boierii se întorc îndărăt la Iași, iar lui îi dau doi însoțitori, care trebuie să se îngrijească de conac și de masa lui. În drumul acesta capugibașa poartă de grijă ca domnul cel nou să nu se întîlnească cu cel mazilit. Iar dacă se întîmplă acest lucru, atunci domnul cel nou trebuie să se dea la o parte și să-i facă loc acestuia. După ce trece Dunărea, domnul este slobod să trimită înainte pe cîtiva din slujitorii săi la vizir și la prietenii cei buni, pe care îi are la Țarigrad. Aceștia trebuie să cerce să înduplece banăvoia slujitorilor cei mari ai Porții. Dacă se pricep să sature cu plocoane lăcomia de bani

a acelor care cîrmuiesc, atunci ei dobîndesc porunca pentru capugibaşa ca: acesta să-l ducă pe domn la casa lui. Iar dacă nu pot dobîndi asemenea poruncă, atunci capugibaşa, ajungînd la marginea cetăţii, se opreşte acolo şi vesteşte pe chchaie, printr-un slujitor al său, că l-a dus pe domn pînă acolo şi aşteaptă porunca vizirului ca să ştie ce să facă cu el. Dacă domnul este învinuit de vreo fărădelege grea sau dacă turcii voiesc să stoarcă de la el o sumă mai mare de bani, atunci i se dă poruncă să-l păzească bine. Aceasta se face, dacă turcii voiesc să fie blînzi cu el, în casa lui capugibaşa sau a lui baş-bacîculi, adică vistiernicului. Iar dacă sultanul vroieşte ca acesta să-i simtă mînia, atunci îl închide în cele şapte turnuri. Nimeni nu poate să fie închis acolo decît la porunca dată de sultanul însuşi. Dar o dată închis, oriunde ar fi, el nu-şi poate dobîndi iarăşi slobozenia decît cu bani grei şi plocoane mari. Dacă îşi dobîndeşte iar slobozenia, atunci trăieşte slobod în casa sa pînă găseşte iar prilej ca să ia domnia. Şi măcar că este mazilit, cînd se duce la slujbă la patriarhie, el stă în strana domnească — în care nimeni altul nu poate să se aşeze decît atunci cînd se află în Țarigrad vreunul din ceilalţi patriarhi. Acelaşi drept îl are şi doamna sa, care are o strană a ei deosebită, în tinda bisericii, mai înaltă decît celelalte. Pe lîngă aceasta, el îşi clădeşte şi casă cum îi e placul şi o împodobeşte cît poate de bogat: este slobod să aibă legături

cu trimișii curților europenești, ai franțuzilor, ai englezilor, ai Țărilor de Jos și ai Veneției, fiindcă turcii cred că cineva care trăiește în Țari-grad nu poate să urzească nimic împotriva Porții. El umblă prin cetate întovărășit de patru sau mai mulți slujitori; dacă vrea, el poate să încalce pe un cal împodobit cât mai bogat cu putință. El și curtenii săi se îmbracă în haine de orice culoare pofteste, măcar că celorlalți creștini nu le este îngăduit să poarte straie verzi și ciubote galbene. Când se duce la curtea vizirului, el descalecă la scară, iar chehaia și ceilalți îi zic domn. I se pun dinainte cafea și zaharicale și i se dă cinstirea pe care turcii au obiceiul să o arate domnilor în scaun. Mai înainte vreme se hotărîse, atît fiilor de domni, cît și domnilor maziliți, un tain din visteria împărătească de 5 pînă la 10 taleri împărătești în fiecare zi. Dar mai pe urmă au lepădat acest obicei. Totuși domnul este încă și astăzi slobod de bir, împreună cu toată curtea, și poate să aibă vin pentru curtea sa în văzul lumii, numai că nu i se îngăduie să-l vîndă. Dar domniile nu au cerut nicio dată asemenea îngăduință. Căci la moldoveni orice fel de negoț — în afară de vînzarea rodului de pe moșiile lor — se socotește necinstit, iar pentru boieri, necuviincios. Asemenea domnul care nu este mazilit pentru o vină vădită, ci numai din pricina zgîrceniei vizirului este destul de norocit; fiindcă, după obiceiul turcilor, vizirii fiind schimbați foarte des, urmașul viziru-

lui izgonit, ca să vădească înșelăciunea și jecmănelile înaintașului său, obișnuiește să cerceteze de îndată cu de-amănuntul, ce a stors acesta cu strîmbătate și peste suma hotărîtă de la domnii Moldovei și Munteniei. Iar ca să mărească în chipul acesta cu atît mai mult vina înaintașului său, el iartă adesea de orice vină pe cîte un domn care săvîrșește greșeli mai mici și dă pe față lăcomia celui dintîi, ca să-și ușureze calea spre îndeștulara lăcomiei sale.

CAPITOLUL AL VI-LEA

Despre boierii din Moldova și stările lor

Fiindcă pînă acum am vorbit adesea despre boierii din Moldova, iar în capitolele următoare vom vorbi și mai des despre ei, socotim că este nevoie să arătăm cu de-amănuntul cititorului dornic să le știe dregătoriile și drepturile, ca și felurile stări ale acestora. În limba țării li se zice *boiari* — nume ce se trage din slavonă și care pare să fie ieșit prin stricare din cuvîntul *boliar*. Neamurile slave obișnuiesc — din vremuri străvechi — să numească astfel pe toți mai marii lor. La început nu au avut numirea cea obișnuită din limba latină *baron*, ci au dobîndit-o luîndu-se după obiceiurile de la curțile dimprejur. De unde se trag nu se știe cu siguranță și lucrul a rămas în beznă din pricina lenvirii istoriografilor moldoveni. Dar pildele no- roadelor vecine, ale sîrbilor și bulgarilor, întăresc că dregătoriile boierilor sînt mult mai vechi decît însuși descălecatul al doilea al Moldovei, numai că vechii cîrmuitori ai Moldovei nu împărțeau boierilor lor dregătoriile cele mai înalte ale curții, întocmai cum se întîmplă as-

tăzi. Felurilele dregătorii, așa cum sînt orînduite acuma, ar fi fost așezate, după cum spun cronicile noastre, de către *Alexandru I*, numit *cel Bun*, după ce a dobîndit de la *Ion Paleologul* titlul de despot și coroană crăiască, vroind să-și alcătuiască toată curtea sa după obiceiurile curții împărătești. Acestei povestiri lesne îi va da crezămînt oricine va voi să asemuiască dregătoriile de la curtea vechilor împărați greci, despre care *Curopolates* și *Georgius Codinus*¹ au scris într-o carte osebită, cu stările de astăzi ale boierilor din Moldova. Căci și la unii, și la alții va da de aceleași titluri și aceleași dregătorii ale boierilor cei mari ai țării, care și cînd stau alături de domn în divan, ca și atunci cînd împlinesc poruncile sale ca oblăduitori ai ținuturilor, slujesc curtea și îi dau faimă. De aceea ei se împart și astăzi la moldoveni, ca și înainte vreme la greci, în *boicri de sfat* sau sfetnici și *boieri de divan*, pe care i-am putea numi ascultători. *Boierii de sfat*, adică aceia care sînt sfetnicii de taină ai domnului în trebile țării, sînt aceștia șapte:

1. *Logofătul cel mare* este cel dintîi dintre toți ceilalți și este fruntea și capul tuturor sfaturilor. El înfățișează mai întîi celorlalți sfetnici trebile asupra cărora va să facă sfat din porunca domnului și, după ce ascultă hotărîrea fiecăruia, el îl înștiințează pe domn despre hotărîrea ce s-a

¹ De fapt este vorba de unul și același scriitor bizantin: Georgios Codinos Curopolates.

luat. Dacă boierii au a face o rugămintă domnului, atunci numai el poate să o înlățească domnului pentru ocilaltă. De aceea și-a dobândit numele grecesc *logotheta*.

În afară de aceasta, tot el are și dreptul de a statornăci hotărele; asemenea tot el hotărăște atît asupra stăpînirii pămînturilor, cît și asupra clăcii datorate pentru stăpînirea pămînturilor. De el ascultă și curtenii, adică oamenii de la curte, și aceia care nu au dobîndit încă rangul de boieri. Ca semn al dregătoriei sale poartă gherdan¹ legat de gît cu lanț de aur și în mîină un toiag aurit. Pe vremea cînd Moldova era încă în plină înflorire, de această dregătorie era legată și obləduirea aceleia Moncastrum, ce se zice acum Akerman. Dar după ce cetatea a fost răpită Moldovei de turci, i s-a statornăcit venit dijma ținutului Gernăuților.

2. *Vornicul de Tara de Jos sau obləduitorul Moldovei de Jos*. Acesta are în grijă la curtea domniască toate trebile ținutului acesta. Sub ascultarea lui se află scaunele de judecată ale ținutului. În fața lui sînt aduse pricinile de judecată. El hotărăște în pricinile de osîndire și poate să hotărăască pedeapsa morții, fără știrea domnului, pentru tîlhari, omorîtori, jefuitori de biserică și altii ticăloși. Ca semn al dregătoriei sale poartă un toiag aurit. Altădată, cînd și Basarabia era o parte a Moldovei, ascultă de el și

¹ *gherdan* — colan, șirag de mîrgăritare sau pietre prețioase.

cetatea Chilia. De cînd ea a fost răpită moldovenilor, i s-a dat obləduirea Bîrladului. Și fiindcă din pricina dregătoriei sale trebuie să se țină la curtea domnească, el lasă la Bîrlad doi vornici sau obləduitori mai mici.

3. *Vornicul de Țara de Sus* sau *obləduitorul Moldovei de Sus* are aceeași putere în ținutul său ca și obləduitorul din Moldova de Jos și asemenea poartă un toiag aurit ca semn al dregătoriei sale. Cu osebire, el are în grijă obləduirea ținutului Dorohoi.

4. *Hatmanul*, mai mare peste toată oastea dregătorie pe care o avea, în vremea împăraților bizantini, logofătul cel mare al curții. El este căpetenia tuturor călărășilor, adică a călăreților și are la porunca sa toate oștile cu leafă, atît călărime, cît și pedestrime. Este obləduitorul ținutului Sucevei și poartă, cînd se înfățișează la curte, un toiag aurit.

5. *Postelnicul cel mare*, mai marele treburilor curții domnești, rînduiește toate la curte și are la porunca sa pe toți slujitorii dinlăuntru ai curții. El are de asemenea privegherea asupra oștenilor hotărîți pentru poșta de Țarigrad și de Crîm, numiți îndeobște beșlii. În statul de taină el nu are, la drept vorbind, nici scaun și nici nu poate să hotărască, dar este lăsat să intre ori cu învoirea celorlalți, ori la porunca domnului; și atunci se socotește că ține locul domnului și îngrijește ca sfetnicii ceilalți să hotărască de îndată și după voia domnului în

trebile cele mai grabnice ale țării. Pe deasupra mai are și oblăduirea Iașilor și judecă de obicei pricinile locuitorilor lui. La curte, ca semn al dregătoriei sale, poartă un toiag de argint.

6. *Spătarul cel mare* este pus peste cămărașii ce poartă spada domnului. La sărbătorile mari, numite domnești, se înfățișează într-o haină țesută cu fir de aur și cu un turban cu pietre scumpe. El poartă de obicei spada domnului, toată vremea cât acesta se află în biserică, la liturghie și când stă la masă.

7. *Paharnicul cel mare* sau *cel care toarnă în pahar*, întinde domnului la ospete întâiul pahar de vin și are la porunca lui pe ceilalți paharnici. Priveghează toate viile domnului și se îngrijește ca acestea să fie lucrate cum se cuvine și să se culeagă la vreme. De aceea la porunca lui se află și toți vierii. Nimeni nu e slobod, în toată țara, să-și culeagă via, dacă nu și-a cumpărat mai dinainte de la dînsul, printr-un plocon mic, învoirea pe care, după datină, o dă la 14 ale lui septembrie. Aceasta îi aduce un venit destul de mare. Pe deasupra el mai are și oblăduirea peste porțile Cotnarilor.

Printre acești boieri este socotit și:

8. *Vistiernicul* sau *păzitorul cel mare al vistieriei*. Acesta strînge veniturile țării și le ține la porunca domnului. El ține socoteală de toate cheltuielile și veniturile; toți scriitorii vistieriei, care se numesc *dicci de vistierie*, trebuie să asculte de poruncile sale. El are cheia de la că-

mara unde se ține sfatul de taină și numai din această pricină se socotește al optulea printre sfetnici, căci altminteri între aceștia nu are nici scaun și nici nu poate să hotărască. Dar atunci când în sfatul de taină este vorba de trebi ale vistieriei, de obicei se află și el acolo, dar nu ca să spună ce gîndește, ci ca să asculte și să împlinească poruncile celorlalți.

Starea cea dintii a boierilor de divan

După acești opt sfetnici urmează *boierii de divan*, care se împart în trei stări.¹

Boierii din întâia stare se numesc *boieri mari* și au în frunte pe:

Stolnicul cel mare, mai marele culniilor, pus peste toată culnea domnului și peste oamcnii

¹ Referirile lui Dimitrie Cantemir la instituțiile Moldovei trebuie primite cu circumspecție. Dacă pentru sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea relatările sale au valoare de mărturii autentice — fiind contemporane cu el — ele nu mai sînt valabile pentru veacurile anterioare. Dregătoriile enumerate n-au existat dintotdeauna, ci au fost înființate la diferite epoci. În secolul al XV-lea, de pildă, cei mai de vază boieri, care hotărâau treburile țării, alcătuind sfatul domnesc, nu dețineau dregătorii. Și acei boieri care îndeplineau atribuții dregătorești participau la sfat ca boieri, nu ca dregători. Raportul se va modifica de-a lungul anilor, boierii deținători de dregătorii ocupînd locul preponderent în viața politică. În secolul al XVI-lea, nu erau cunoscute cele trei ierarhii dregătorești menționate de Cantemir.

de la culme. La ospete sau la alte sărbători ale curții, el orînduiește bucatele pe masa domnească, gustă din ele și rămîne în picioare la masă pînă la al'treilea pahar. Afară de alte venituri, i se dau bucatele de la culmea domnească.

Comisul cel mare sau *măi marele grajdurilor* are sub privegherea sa toate grajdurile domnești, hamurile cailor, pe slugile lor, pe potcovari și pe rotari. El este pus peste Branîște, o pășune foarte întinsă, așezată lîngă Prut, și poartă grija ca să se cosească de acolo fînul pentru grajdul domnesc. De aici își trage un anume venit. Pe deasupra, el ia de la ficcare moară de apă -- din care se găsesec foarte multe pe Prut -- la ficcare trei ani, o dajdie de 20 de taleri împărătești.

Medebnicrul cel mare dă domnului la ospete mari, înainte să se pună la masă, apa de spălat și are jumătate din veniturile obləduirii moșilor de la Ștefănești.

Clucerul cel mare, care ar putea fi numit *reghetorul cel mare al curții domnești*, este pus peste toate cămarile domnești în care se păstrează poame, unt, miere, brînză, sare și alte lucruri asemenea; el se îngrijește ca toate să fie strînse la vreme și să se păstreze bine și le scoate din cămară cînd este trebuință sau cînd poruncește domnul. Domnii i-au rînduit venit dijma oilor de la stîncile din munți ale țăranilor moldoveni.

Serdărabul campidux sau, cum i se zice în felul europeanesc, *generalul locotenent* este pus peste

călărima din ținuturile Lăpușnei, Orheiului și Sorocii și păzește ținuturile dintre Prut, Nistru și Basarabia de năvălirile tătarilor de la Crim și Bugeac.

Sulgerul cel mare sau veghetorul peste casapi are slujbă să rostuiască vitele ce e trebuință să se taie pentru masa domnului și să împartă carnea celor care capătă de la curte tain în fiecare zi și în rîndul cărora se socotește, printre alți slujitori ai curții, și pedestrima scimenilor.

Jitnicerul cel mare sau veghetorul peste bucate adună găul hotărît pentru trebuințele domnului și îngrijește să se nșeze în jitnițe.

Pitarul cel mare este pus peste pitari și îngrijește să se gătească făină și să se coacă în fiecare zi pîine proaspătă atît pentru domn, cît și pentru ceilalți cărora le este hotărît tain în fiecare zi.

Sătrarul cel mare îngrijește de corturile domnului, iar cînd războie mai priveghează și tunurile și alte arme mai nșici și așază tabererele; împlinește, adică, deodată atît slujba unui general de artilerie, cît și pe aceea a unui intendent general.

Armășul cel mare are la porunca sa pe ceilalți armășii sau slujitori ai cetății vreo 80 cu toții. Cînd se osîndește cineva la moarte, el ordînuiește împlinirea julecării domnești. Pe deasupra are privigherca tomlîțelor și a muzicii benicicilor, care se numește tuballana.

Logofătul al doilea ține locul logofătului cel mare și este orînduit de acesta, cînd îl împiedică treburi mai mari, să ștatornicească hotarele ogoarelor și moșiilor.

Ușierul cel mare sau portarul cel mare este pus peste ceilalți portari și îngrijește de capugibași și de celelalte agale trimise de la curtea împărătească de vizir.

Un *agă* priveghează străjile Iașilor. La porunca lui stau seimenii de șcuteală, care slujesc fără leafă pentru slobozenia de dări. El judecă pricinile mai mici ale tîrgoveților din Iași. Dacă dă de vreun om desfrînat sau beat pe uliță, îl pedepsește oriunde s-ar afla; și mai are de împlinit aproape aceleași trebi pe care le are de făcut la turci aga ienicerilor.

Pestelnicul al doilea ține locul pestelnicului cel mare și priveghează toată curtea domnească. Singura lui treabă deosebită și mai de seamă este să ducă înlăuntru la domn pe boierii cei mari maziliți și pe toți ceilalți dregători de alte ranguri sau să ducă domnului plîngerile celor care le fac și să le aducă îndărăt răspuns.

Logofătul al treilea sau *secretarul domnului* pune pe scrisorile domnului pecetea cea mică, le scrie și le dă domnului ca să le iscălească. El este pus peste diccii sau scriitori de hrisoave și peste cămara domnească; înscrie pricinile mănăstirești și aduce în fața domnului pe arhiepiscopi, episcopi și alte fețe ale bisericii. Cînd sosesc soli de la alți domni, el îngri-

jește ca să se țină seama, la primirea lor, de obiceiurile îndătinute la curtea domnească. Poartă legată cu un lanț de argint pecetea cu care obișnuiește să pecetluiască hotărârile de judecată scrise de mîna logofătului cel mare.

Căpitanul de dărăbani este pus peste *dărăbani* (nume ce se trage de la cuvîntul nemțesc *Trabant* și care înseamnă pedestrimă; cei care străjuiesc la curtea domnească). El cercetează străjile ziua și noaptea, le rînduiește, le schimbă și, cînd lipsește aga, el îi ține locul.

Toți boierii arătați mai sus sînt din starea întîi și se numesc *cei mari*. Osebit de cinstea pe care le-o dau dregătoriile lor, ei mai au dreptul — oriunde s-ar afla în toată Moldova — să judece și să hotărască pricinile dintre supuși, drept pe care boierii de rangul al doilea și al treilea nu îl au. Serdarul, logofătul al doilea și al treilea, postelnicul al doilea, ca și căpitanul de dărăbani, măcar că sînt la porunca altora, care au aceleași dregătorii în rangul marilor boieri, drept care ar trebui să fie socotiți mai mult de rangul al doilea, își au locurile lor între boierii *cei mari* și, odată cu ele, drepturi deopotrivă cu ale acestora, fiindcă dregătoriile lor le dau mai multă vază decît ale celorlalți și fiindcă ei sînt de obicei mai în toate zilele pe lîngă domn. Afară de aceștia se obișnuiește să mai fi socotiți tot în rîndul boierilor mari și aceștia:

Vameșul sau mai marele vămilor și *căminarul*, care adună dijmele de ceară ce se cuvîin domnului. Numai că aceștia doi nu au scaun anume în divan, ci trebuie să stea acolo unde vrea domnul. Dar ei nu pot să fie mai presus de serdar.

Starea a doua a boierilor din divan

Spătarul al doilea, care poartă spada domnului la sărbătorile mai mici. Iar cînd *spătarul* cel mare nu este de față, atunci împlinește toată slujba lui.

Paharnicul al doilea asemenea ține locul paharnicului cel mare și are în seamă mai ales viile domnești de lîngă Huși, îngrijindu-se ca acestea să fie lucrate și culese la vreme potrivită.

Vistiernicul al doilea, la trei luni după *vistiernicul al treilea*, scrie în condici veniturile și cheltuielile vistieriei și dă seamă de ele *vistiernicului* cel mare, care orînduială este luată în seamă la toate celelalte slujbe care au legătură cu trebile vistieriei.

Stolnicul al doilea îngrijește în toate zilele de cuhnie, poruncește ce bucate să se gătească pentru domn, le aduce la masa domnului și le gustă el mai întîi.

Comisarul al doilea ține locul *comisului* cel mare și priveghează în toate zilele grajdurile domnești, iar atunci cînd domnul pofteste să meargă călare, el pune șaua pe cal și i-l aduce.

Ca leafă are a treia parte din venitul comisului cel mare.

Medelnicerul al doilea,

Chucerul al doilea,

Sulgerul al doilea,

Jitnicerul al doilea,

Pitarul al doilea,

Șătrarul al doilea, ca și *vistiernicul al doilea*, trebuie să-și împlinească slujba trei luni de zile după dregătorii din starea a treia.

Armașul al doilea ține condica tuturor celor ce zac în temniță și care trebuie să fie duși la osîndă. În fiecare sîmbătă o înfățișează domnului și-l întrebă ce poruncește să se facă cu aceștia. Împreună cu alți armași, el trebuie să aducă în fața domnului pe cei ce au săvîrșit vreo ticăloșie.

Ușierul al doilea împlinește de obicei slujba marelui ușier cînd acesta este lipsă.

Boierii de starea a treia

Postelnicul al treilea, care trebuie să se afle zi și noapte la curtea domnească împreună cu alți doi postelnici. Slujba lor este ca, atunci cînd domnul voiește să poruncească ceva postelnicului cel mare, să-i ducă acestuia poruncile. Mai trebuie să aibă grijă să fie împlinite și alte porunci domnești, care le sînt aduse de către cămărași și trebuie să aducă la urmă răspuns domnului despre ce s-a făcut. Din această pri-

cină acestor trei postelnici le și este slobodă intrarea în divanul cel mare, care nu este slobodă altor boieri.

Spătarul al treilea poartă în toate zilele spada domnească și de aceea are, afară de boieria sa, și o dregătorie printre slujitorii curții.

Paharnicul al treilea priveghează viile din ținutul Bacăului și Troțușului și are grijă ca vierii să culeagă la vreme strugurii și să-i calce.

Vistiernicul al treilea este sub ascultarea vistiernicului cel mare și e dator să-i dea seamă de chipul cum își împlinește slujba. După ce vistiernicul cel mare ține trei luni de zile socoteala cheltuielilor el dă această slujbă celui de al treilea vistiernic, care o împlinește vreme de o lună. După ce isprăvește luna aceasta, slujba o ia de la dînsul vistiernicul al doilea, care o dă iarăși — așa cum am spus mai sus — după un sfert de an vistiernicului al treilea. Iar acesta dă socotelile încredințate lui — după ce trec cele treizeci de zile — din nou vistiernicului cel mare. În chipul acesta slujba vistieriei trece neconținut pe la acești trei vistiernici, așa încît ea se află vreme de trei luni în seama celor doi mai mari, iar la urmă, vreme de două luni, în seama celui mai mic. Această rînduială se ține și la celelalte dregătorii, așa cum se vede mai jos.

Comisul al treilea are aceleași îndeletniciri ca și al doilea.

Sulgerul al treilea și jitnicerul al treilea împlinesc în același chip ca și vistiernicul al treilea slujbele celor mai mari numiți la fel, de fiecare dată în a patra lună.

Cămărașul de sulgerie împărțește carnea după cât cîntărește.

Cămărașul de jitniță ține seama bucatelor strînse în jitnițele domnești și primește leafă treizeci de aspri pentru fiecare căruță.

Cei patru vornici de poartă au scaunul lor de judecată afară de curte și judecă pricinile mai mici, pedepsesc femeile desfrînate, iar pe fecioarele care au greșit cu voia lor sau cu sila poruncește să le cunune cu făptașii, dacă și unul și altul sînt din norod; iar dacă vreuna din părți este de neam boieresc, atunci ei îl înștiințează pe domn și stau alături de domn cînd acesta șade în scaunul de judecată, poruncesc norodului să tacă și aduc părțile în divan. Cînd vreunul dintre aceștia zăbovește să vină cu pîrîșul în ziua hotărîtă înaintea domnului, ei îl scriu în condicile lor. Căci cine nu se înfățișează la vremea hotărîtă se face vinovat de nesupunere față de domn și pierde pricina. Pentru asemenea slujbe vornicii de poartă primesc leafă venitul ținutului Roman.

Pe toți boierii aceștia pe care i-am pomenit pînă aici îi ține țara ca să-l slujească pe domn. De aceea cine nu este boier rareori poate să ajungă la o asemenea dregătorie, cu toate că stă în puterea domnului să o dea orișicui, chiar din ran-

gul cel mai de jos. Jupînesele lor, cînd vin să se închine doamnei în cămara ei, adică în gineceu, își au fiecare locul după starea bărbaților.

Domnul mai are, afară de boierii obișnuiți pomeniți mai sus, care slujesc la curtea sa, și slujitori de casă ce se numesc boiernași și de obicei se primesc în această stare nu numai dintre boieri, ci și dintre prinșii în război și chiar dintre oamenii cei mai de jos și prin aceasta dobîndesc drepturi și slobozenii boierești. Din rîndul acestora fac parte:

Cămărașul cel mare; acesta priveghează pe cămărașii divanului cel mare și are grijă de vistieria domnului, care este deosebită de vistieria țării. El dă porunci curtenilor de la cămară, boierilor din starea mai de jos, hotărăște neguțătorilor cumpenele și măsurile cu care trebuie să-și vîndă marfa, poartă grijă ca ei să nu folosească cîntare și coți înșelători și pedepsește după pravilă pe cei vinovați. Sub porunca lui stau și neguțătorii zaporojeni, care nume se dă acelora ce aduc în Moldova mărfuri din cetățile căzăcești și din Rusia.

Vătaful de aprozi de divan este pus peste aprozii de divan; el are în Moldova aproape aceeași slujbă pe care o are la Poartă ceaș-bașa. Este mai mare peste aprozii divanului și împlinește cu sila pentru jeluitor datoriile cerute la judecată, ca și banii ce se hotărăște să se dea îndărăt. El arată locul acelor care stau alături de

domn în divan, iar drept semn al dregătoriei sale poartă în mână un bici cu mânerul poleit cu argint.

Vătaful de stolnicci este mai marele slujitor de la masă și când aceștia aduc bucatele din bucatărie la masa domnească, el merge înaintea lor, purtând în mână un bici fără mâner poleit cu argint.

Vătaful de păhărnicii este priveghetor peste păhărnicii. El împarte porunci paharnicilor, care dau paharele cu vin la masa domnească sau la ospetele la care sînt poștiți boierii.

Cușarul, paharnicul de toată ziua al domnului, este pivnicer mare peste chelarii curții. El dă neguțătorilor de vinuri măsura sa dreaptă și cu pecetea domnească, iar dacă află pe oarecine că a vîndut vin cu o măsură mai mică decît cea care este îngăduită atunci îl pedepsește după pravilă.

Ciohodarul se îngrijește ca domnul și toată curtea să aibă ciubotele și încălțările de care au trebuință. Iar domnului, el însuși îi aduce ciubotele. Sub porunca lui stau toți ciubotarii din Iași.

Medelnicerii de obicei sînt cei trei sau patru care pun în toate zilele masa domnească. Ei aduc apa de spălat. Au în păstrare blidurile, farfuriile, paharele și îndeobște toate tacîmurile de argint, tot așa și fețele de masă, șervetele și celelalte lucruri de trebuință la masă.

Cămărașul dinlăuntru sau *cămărașul de taină* are sub privegherea sa straietele, pietrele scumpe și celelalte podoabe domnești și este pus peste cămărășei.

Vătaful de copii, priveghetor peste cămărășii spătăriei și ai divanului. El are privegherea asupra lor, iar venitul și-l trage din împlinirea slujbei lor, fiindcă aceștia sînt trimiși adesea la boierii pe care domnul îi cheamă de la moșiile lor și atunci vătaful dobîndește un taler din cei șase pe care boierul obișnuiește să-i dea cămărășului.

Cămărașul de dulceți, cofetarul curții, se îngrijește să fie aduse pe masă, la urmă, bucate făcute cu zahăr sau în alt chip; tot el are în seamă vasele de porțelan.

Cămărașul de rafturi este priveghetor peste hamuri și are în seamă șeile, hamurile bătute în aur și argint, precum și toate tacîmurile ca-ilor.

Pionicerul este pus veghetor peste chelari. El însuși stă sub ascultarea cuparului sau paharnicului de toată ziua; iar sub porunca lui sînt toți dogarii și ceilalți oameni care lucrează în crame. Drept leafă are drojdia vinului, din care face rachiu.

Logofătul de vistierie, adică cel ce ține socoteli-le vistieriei, poruncește peste toți diecii vistieriei și păzește condicile de cheltuieli; iar el se află la porunca vistiernicului cel mare.

Cămărașul de catastife ține toate condicile de socoteli cu cheltuielile deosebite ale domnului, ca și condica oștenilor. Cînd se cercetează oastea, atunci el citește pe fiecare după numele său. Asemenea face și cînd se plătește leafa; iar la urmă dă căpitanilor condica oștenilor din ceata lor, pe care o scrie cu mîna lui, pentru care oste-neală primește cîte un taler împărătesc de la fiecare.

Cămărașul de lumini sau *vegheorul luminilor* ține socoteala dajdiilor de ceară și săpun, care se numește seu și se folosește pentru lumînările și lămpile curții.

Vornicul de tîrg, mai marele tîrgului, strînge zeciuală de la toate mărfurile care se vînd cu măsura și cu cîntarul — dajdie care la moldoveni se numește mortasipic. El primește și lumînările de la cămărașul de lumini și le împarte slujitorilor curții. De asemenea tot el trebuie să îngrijească de lemnele pentru trebuința curții și să le împartă, la vreme, prin odăi și cuhnii.

Vătaful de aprozi de tîrg este vegheorul peste slujitorii divanului de judecată, care adună dajdia și alte dări de la tîrgoveți și le aduc apoi la vistierie. Toți aceștia, împreună cu mai marii lor, stau la porunca vistiernicului cel mare.

Vătaful de paici, mai mare peste paici, are sub supravegherea sa pe cei opt slujitori de casă a domnului care se numesc paici și poartă cingă-

toare de argint, spadă și lance, cu mînerul și vîrfurile bătute în argint poleit cu aur.

Doamna este slujită de:

Doi vornici, care sînt și oblăduitori ai ținutului Vasluiului.

Un comis care îngrijește de grajdul, caretele și caii ei și

Doi cluceri, care îngrijesc de grîu și bucate atît pentru slujitorii curții, cît și pentru grajduri.

După aceștia urmează la rînd slujitorii boierimii care se află pe lîngă domn și la curtea domnească și, prin aceste slujbe, ajung la dregătorii mai înalte:

Cei cincizeci de cămărași ai divanului care stau lîngă domn, cînd acesta se află în divan și care trebuie să cheme pe boieri înlăuntru, în fața domnului;

Cei douăzeci și patru de cămărași ai spătăricii;

Cei doisprezece cămărași ai divanului cel mare;

Cei trei cămărași ai divanului cel mic;

Cei șapte postelnici de rang mai mare; douăzeci și patru sau mai mulți, dacă vrea domnul, de rang mai mic;

Cei cincizeci de aprozi de divan, a căror slujbă este asemenea cu a ceașilor la turci, adică să aducă în fața judecății pe pîrîții care nu s-au înfățișat în ziua hotărîții și să împlinească datoriile celor răi platnici;

Cei douăzeci și patru de *păhărnicii*, care slujesc la masă și dau de băut oaspeților;

Cei douăzeci și patru de stolnici aduc bucatele din culne la masa domnească;

Cei șaiszeci de armășei, care trebuie să prindă pe tâlhari și pe boierii care vor să fugă din țară sau care sînt vinovați de vreo altă fărădelege mai mare;

Ușierii, care trebuie să îngrijească de casă și masă pentru solii Înaltei Porți și ai hanului tătarăsc din Crimeia și să-i slujească.

CAPITOLUL AL VII-LEA

Despre oastea moldovenească

După ce am vorbit de boierii moldoveni și despre numele slujitorilor curții domnești, urmează să dăm o scurtă lămurire despre oștile pe care le ținea odinioară Moldova și pe care le mai are și acum. Că odinioară, pe cînd țara mai era slobodă, oastea număra 70 000 și adeseori 100 000¹ de oameni, ne-o spun cronicile țării. Aceasta n-o să ni se pară de necrezut, dacă ne gîndim cu ce vecini puternici: turcii, leșii, cazacii, ungurii și muntenii a purtat Moldova războaie pe vremuri și nu numai că și-a păstrat slobozenia ținînd piept lovirilor lor pînă în vremea lui Bogdan al III-lea, ba chiar și-a întins și mai mult hotarele. Numai că această putere a moldovenilor, după ce ajunsese la culme sub Ștefan cel Mare, începu să decadă cu vremea tot mai mult. Căci cîrmuitorii țării după *Bogdan al III-lea*, care a închinat Moldova turcilor, fiindcă sub pavăza acestora nu avea a se teme de

¹ Cantemir exagerează cifra cu intenția de a sublinia, în comparație cu vremea lui Ștefan cel Mare decăderea Moldovei.

lovirile vecinilor, nu s-au mai îngrijit de oaste — cum se întâmplă de obicei în vremuri liniștite. Și, fiindcă socotea că este fără folos să țină atîția oameni, fără să fie de trebuință, au lăsat bucuria să se împuțineze și să piardă vitejia lor de altădată. Cu toate aceste cronicile noastre moldovenești spun că, pînă în vremea Movileștilor, n-au fost niciodată ținuți în oaste mai puțin de 40 000 de oameni. Numai că după aceste vremuri puterea moldovenilor a decăzut așa de mult — atît din pricina tulburărilor dinlăuntru, cît și din pricina uneltirilor turcilor, care în răzvrătirile domnilor au găsit prilej ca să răpească faima coroanei moldovenești — astfel că acuma abia mai este în stare să ridice în fața dușmanului 6 pînă la 8 000 de oameni. Iar aceștia se împart în oșteni cu înțelesul cel adevărat, adică cei care slujesc pentru o leafă știută, și oșteni de scuteală care, pentru slobozenie de dări, slujesc în oaste pe cheltuiala lor.

Peste oștenii cu înțelesul cel adevărat sînt puși:

Başbuluc-bașa. Acesta poruncește peste 10 buluc-bași sau căpitani, iar fiecare dintre aceștia are sub el cam 100 de seimeni.

Iar seimeni în limba turcească se numesc oșteni aduși din Serbia, Bulgaria, Albania și Grecia, care sînt ținuți cu bună leafă pentru straja domnului, care se schimbă în toată vremea la curte, unde își au și locuințele de jur împrejurul zidurilor.

Patru căpitani nemți, odinioară căpetenii a peste o mie de oameni, mai au astăzi sub steagul lor abia 25 de oameni.

Patru căpitani cazaci, care asemenea aveau pe vremuri la porunca lor 1 000 și chiar mai mulți oșteni, dar care acum abia mai au 40 pînă la 50 de oameni din neamul lor, de obicei din ceata zaporojenilor.

20 de căpitani de călărași, care sînt puși peste vreo sută de oameni, fiecare dintr-înșii avînd leafă 3 taleri împărătești pe lună.

11 căpitani mari. Toți aceștia stau la porunca hatmanului. Căpitanii tătarilor lipcani (care este numele sciților ce locuiau în Lituania și care sînt mahomedani). Aceștia sînt patru sau mai mulți, după cum vrea domnul.

Beșli-agasi, care are sub dînsul doi căpitani ai beșliilor. Iar beșliii sînt tătari sau turci, pe care domnul îi ține ca să stăvilească împilările oștilor turcești și ca să poată pedepsi pe turci, cînd aceștia se desfrîncează, fiindcă musulmanii socotesc nelegiuire dacă un mahomedan este pedepsit sau bătut de un necredincios, cum le zic ei, de obicei, creștinilor. Ei stau mai presus de oștenii de scuteală, adică de cei care slujesc pentru slobozirea de dări.

Buluc-bașii cetăților, din care fiecare cetate, mare sau mică, are patru sau cinci, după cît e de mare ținutul ei — iar Iașii are zece — și peste care este pus, de obicei, un agă.

Opt căpitani poruncesc dărăbanilor, peste care este pus căpitanul cel mare al dărăbanilor, ce stă la porunca unui agă.

Nouăsprezece căpitani de mie sau de cete alcătuite din 1 000 de oameni luați în oaste din cele 19 ținuturi ale Moldovei. Fiecare din acestea se alcătuiseră mai înainte vreme din 10 centurii sau companii, care se zic la moldoveni sutași. Dar în zilele noastre numărul lor este destul de scăzut. Odinioară ele stăteau sub marii vornici ai Moldovei de Sus și de Jos, iar acum toate aceste oști sînt date sub privegherea și la porunca hatmanului. Aceia dintre ei care stau la hotare păzesc trecătorile din munți și vadurile apelor. Cei ce se află înlăuntrul Moldovei — unde nu au a se teme de dușmani — sînt folosiți pentru straja la palatul hatmanului, ori îi trimite el să slujească țara. Că au fost cîndva și husari, ne-o dovedește încă numele acelei cete din oastea lor care se numește *hinsari*. Hinsarii de astăzi din Moldova de Sus și din Moldova de Jos sînt cei ce țin de vornicul ținutului. Totuși aceștia nu fac vreo slujbă ostășească, ci, păstrîndu-li-se vechiul nume, sînt puși să lucreze ogoarele. De-aici se trage la moldoveni zicala: „*dalle arme alla sapa*“, „*de la armă la sapa*“.

Tot printre aceștia se socotesc și vînătorii moldoveni, care, împreună cu vâtaful sau mai marele lor, au în stăpînire un sat de 100 și mai bine de gospodării în munții Moldovei, lângă tîrgul Piatra. La vreme de război, trebuie să

sica în preajma domnului, în tabără; iar la vreme de pace, ei se îndeletnicesc cu vînătoarea, și aduc la curte tot felul de fiare: cerbi, zimbri, oi sălbatică și orice fel de fiare care cutreieră pădurile, parte vie pentru plăcerea domnului, parte ucise pestre masa domnească, pentru care muncă sînt slobozi de dări. Pentru pulbere și plumbi dobîndesc leafă deosebită.

Călărașii din Țarigrad (cetatea împărătească) sau *alergătorii țarigrădeni*, care sînt cincizeci, cu vataful sau mai marele lor. Toți vorbesc turcește și, cînd este de trebuință, trebuie să se ducă la Țarigrad, pentru care trebă primesc, în afară de slobozirea de dări, 20 de taleri din vistieria țării. Călărașii de Galați stau la porunca unui vataf deosebit sau mai mare al lor și împlinesc aceeași slujbă ca și cei țarigrădeni. Iar cînd sînt trimiși undeva, nu primesc mai mult de 10 taleri. Sînt cam cincizeci cu toții [...]

Umblătorii de Hotin, cincizeci la număr, și tot atît de mulți umblători de Soroca sau alergători soroceni. Grăiesc leșește și rusește și sînt trimiși, cînd este de trebuință, în Țara Leșească și în Rusia. Și unii și alții ascultă de vatafii sau mai marii lor deosebiți.

Cei 24 de fuștași, purtători de ghioage. În vreme de pace, păzesc ușile de la odăile femeilor și de la temnițele curții în care sînt închiși slujitorii curții pentru greșeli mărunte. Dacă cineva trebuie să fie bătut din porunca domnului, cu vergile, ei împlinesc pedeapsa. Cînd domnul iese

de la curte, fie cu alai, fie pentru desfătarea sa, ei îl împresură de amîndouă laturile cu ghioage lungi în mîna: aceeași slujbă o împlinesc și în război. Au o căpetenie a lor deosebită, ce se numește vătăf de fuștași.

Acestea sînt, așadar, oștile pe care trebuie să le țină țara, cu cheltuiala sa, pentru domn. Iar dacă domnul vrea să țină din punga lui mai multe oști, nimeni nu-l împiedică s-o facă; numai că domnii nu cutează niciodată să-și sporească oștile, decît atunci cînd cugetă la vreo răzvrătire. Căci ei socotesc că este mai folositor să pui banii în vistierie, decît să-i risipești pentru oșteni care nu sînt de trebuință.

CAPITOLUL AL VIII-LEA

Despre obiceiurile curții domnești

De aici înainte credem că luăm asupra noastră o muncă neplăcută cititorului dornic să știe dacă îi vom arăta fastul și rînduiala de care se ține seama la alaiurile cele mari și la ospetele domnești, precum și în biserică.

Ori de cîte ori domnul iese din cetate ca să se ducă la vreo mînăstire sau pleacă la război, aceasta se face cu cel mai mare fast și el este petrecut de un mare număr de oșteni. În frunte pășesc cîteva căpetenii și călăuze, alese pentru aceasta dintre oșteni și alergători. După ei vine călărimea în frunte cu steagul și căpitanii, așa fel că între cetele de oaste se lasă loc, ca să se poată deosebi unele de altele. De amîndouă laturile steagului pășesc căpitanii cetelor de oaste, care iau seama ca toți oștenii să meargă cu rînduială și în linie dreaptă. În urma lor vin călărășii și umblătorii cu vâtafii lor; după ei sînt duși de căpăstru caii lăturași, în fața cărora sînt purtate două tuiuri sau cozi de cal, pe care Poarta le dăruiește domnului ca semn de cinstire a domniei sale.

După aceea vin coconii domnului, după care vine domnul însuși, oleacă mai îndărăt, în mijlocul rîndului. De amîndouă părțile îl însoțesc strîns paicii. Straiele și slujba acestora le-am descris mai sus. Mai departe, de-a dreapta, urmează comișii sau mai marii grajdurilor și vătăfii slujitorilor curții; de-a stînga postelnicul cel mare cu ceilalți postelnici în rîndul al treilea; după domn, merg buluc-bașii, cîte patru de fiecare latură și anume cei mai vîrstnici dintre ei mai aproape de domn. Alaiul îl încheie scimenii sau oștenii cu leață, care merg de amîndouă laturile, sub privegherea ceașilor — care ar putea să fie numiți, după pîlda europenilor, caporali — ca să mcargă drept și într-același pas. Iar îndată după domn, își are locul său, spătarul, care poartă armele domnului. După aceea urmează slujitorii de taină — cum li se zice — cămărașii, paharnicii, ciohodarul și medelnicerii. Întîiul rînd după aceștia îl alcătuieste vataful de copii, adică mai marele cămărașilor, cu cămărașii săi, al doilea rînd, păhărniceii; al treilea, stîlniceii. Pe urmă vine sangeacul cel mare, adică steagul cel mare, care are în vîrf alemul, cu încă două steaguri dăruite domnului de sultan la începutul domniei. După purtătorii steagurilor urmează tubulhanaua sau muzica ienicerilor, după care se întind, pe amîndouă laturile, armașii. După aceștia vin, în rîndul cel dintîi, boierii cei mari, în al doilea, cei din starea a doua, în al treilea, cei din a treia. Toți

boierii mazili merg la o altă după rangul dregătorei pe care au avut-o. Coada alaiului o face o droaică amestecată de slugi boierești, târgoveți și neguțători. Dar când domnul pornește la război, atunci urmează tunurile, sub privegherea șatrului cel mare și căpitanului dărăbanilor, cu pușcașii ori tunarii, precum și merindele de trebuință pentru tabără și boclucurile. Alminteri toți aceștia merg printre ceilalți boieri după rînduială.

Cu rînduiala aceasta ajungînd la vreo biserică sau mănăstire, călărima se înșiră la ușă, și când domnul trece pe dinaintea lor, ei i se închină plecîndu-și capetele. Iar pedestrima, atît cît poate să intre în curte, este rînduită într-un cerc mare. Când domnul ajunge la scară, descalcă în strigările obișnuite ale ceaușilor: „*să trăiască întru mulți ani!*“. Apoi iese în întîmpinarea domnului, mitropolitul, cu diaconii săi — care cădelnițcază — și cu sfînta cruce, dîndu-i evanghelia s-o sărute. De acolo domnul, pășind în urma mitropolitului și, în cîntarea $\tau\acute{o} \ \alpha\lambda\lambda\iota\omicron\nu \ \epsilon\sigma\tau\iota$, după ce se închină la sfintele icoane, se suie în amvon (locru neîngăduit nimănui afară de domn și preoți), iar în mijlocul bisericii își face semnul crucii. De aici se duce la strana sa și, suindu-se în ea, se închină mai întîi către mitropolit plecîndu-și capul, apoi și către boieri, care în vremea aceasta se așază și ei pe la locurile lor.

Dar pentru că noi vorbim tocmai de obiceiurile curții, socotim că nu e de prisos să spunem

cîteva vorbe despre orînduiala stranelor în biserică.

Lîngă stîlpul din dreapta, înlăuntrul bisericii, se află strana domnului, cu trei trepte și împremuită cu zăbrele frumos lucrate și polcite cu aur. Amîndouă laturile ei sînt împodobite cu stema domnească. Deasupra se vede o coroană polcită cu aur, sub care se află icoana sfîntului pe care domnul și-l alege păzitor. În fața ei, lîngă stîlpul din stînga bisericii, este o altă strană pentru coconii domnului, asemenea cu strana domnului, cu deosebire că are numai două trepte. Lîngă domn, de-a dreapta, șade spătarul cel mare, care ține spada domnului pe umăr și buzduganul în mîină. La stînga șade postelnicul, iar îndărătul lui tot șirul postelnicilor, cu toiege în mîină, pînă la stîlpul din stînga. Îndărătul lor sînt rînduiți ceilalți slujitori ai curții, după starea lor. De-a dreapta domnului, către altar, își are strana lui mitropolitul, împreună cu unul dintre episcopi, după care urmează, pînă la strana dascălului, egumenii și stareții mănăstirilor. În dreapta, în fața mitropolitului, stau doi episcopi cu egumenii stranei lor, în aceeași orînduială. Șirul fețelor bisericesti se isprăvește la dreapta cu vistiernicul cel mare, ca el să țină la îndemîină dania de bani pe care domnul obișnuiește să o dea la miruit și ca să nu se tulbure liniștea și ruga celor ce ascultă slujba, dacă ar fi să o aducă mai de departe. În stînga stau logofătul al doilea și logofătul de taină, cel dintîi fiindcă are în

grijă toate trebile mănăstirilor și ale fețelor bisericesti; cel de al doilea fiindcă, trebuie să țină și să dea celor din jur vinul sfințit de mitropolit sau de o față bisericască. În colțul din dreapta al stranci sînt cîntăreții moldoveni, în cel din stînga cîntăreții greci, care cîntă, cu schimbul, cîntările bisericesti în amîndouă limbile. Îndărătul stranci beizadelei stau boierii de starea întîi, într-un șir pînă la stîlpul dinafară, în tinda bisericii. După aceștia urmează boierii fără dregătorii, apoi mai marii, căpitanii și toți ceilalți cîți pot încăpea în biserică. Îndărătul stranei domnului stau jupînesele boierilor cu dregătorii, în dreptul bărbaților lor, pînă la stîlpul cel de pe urmă din latura dreaptă, înlăuntrul bisericii. Lîngă stîlpul acesta este locul doamnei — o strană cu trei trepte. Dacă are fiice, ele se așează între doamnă și jupînesele boierilor. De-a dreptul doamnei stau cămărășițele și jupînesele de la curte, aflate în slujba ei. La stînga o păzesc cei doi vornici ai ei, care poartă de grijă ca norodul să nu ajungă prea aproape de strancele femeilor. În tindă stau jupînesele boierilor fără dregătorii, în dreptul bărbaților lor. De-a lungul pereților bisericilor sînt zidite, ce e drept, strane pentru toată lumea, dar nimeni nu cutează să se așeze decît la vecernie, cînd se cîntă viețile sfinților sau psalmii lui David. Numai domnului îi este îngăduit să stea cu capul acoperit în biserică și el se descoperă numai atunci cînd se cîntă „Sfînt este Dumnezeuul nostru”, cînd se citește

Evanghelia, cînd se spune Crezul de la Niceea, Tatăl Nostru sau cînd preotul rostește vorbele cele sfinte ale Cinei celei de taină. Cînd începe să dea $\chi\upsilon\iota\upsilon\upsilon\chi\omicron\nu\varsigma$ (împărtașania), mitropolitul se duce cel dintîi să sărute icoanele sfinților; după aceea și domnul. Cînd acesta coboară din strană toți boierii își lasă locurile, ca să se închine către domn atunci cînd se întoarce la locul lui. Cînd se isprăvește slujba, mitropolitul dă anaforă ($\acute{\alpha}\nu\tau\acute{\iota}\delta\omega\rho\omicron\nu$ pînea rămasă) domnului, doamnei, coconilor și domnițelor. Asemenea și toți boierii cu dregătorii primesc anafora din mîinile mitropolitului, care stă în strana lui. La urmă, logofătul al treilea le dă să guste din prinoasele preoților. După acestea boierii ies înaintea domnului și, după ce încalecă, se rînduiesc în fața bisericii și stau cu capetele goale pînă ce trece domnul; pe urmă, cu aceeași rînduială îl urmează pe domn la curtea domnească. Acolo își lasă caii în curtea cea dinafară (fiindcă nimănui nu-i este îngăduit să intre călare înlăuntru), se rînduiesc apoi în mijlocul curții dinlăuntru în picioare și primesc cu cinste pe domn, cînd descălecă de pe cal. Urcînd scara, el se întoarce către boieri cu capul gol, mulțumindu-le, după care fiecare se duce la casa sa.

În zilele cînd nu sînt oște, masa de prînz a domnului se pune de cele mai multe ori în sala cea mică, adesea însă și în cea mare sau în casa femeilor (*gynaeeo*). La masa de prînz sînt poștiți de fiecare dată doi dintre boierii mari și

tot atîția dintre cei mici. Dacă mai este loc la masă, mai vin și căpitanii, ba uneori și oșteni vechi. La cină nu vine nimeni afară de rubedeniile domnului sau oarecine care e văzut cu ochi buni de domn sau care îl veselește cu lingușiri ori vorbe plăcute. Cîteodată la masa de prînz a domnului vine și doamna; alteori ea poruncește să i se pună masa deosebit în odăile ei și o slujesc cămărașii, medelnicerii, cuparul sau paharnicul și jupînesele alese din neamurile boierești. Iar cînd sînt oște mari, masa se așează în divanul cel mic. Răsunctul tobelor și al trîmbițelor dă semn pentru aducerea bucatelor. Stolnicii le aduc din kuhne, înaintea lor mergînd vâtaful și stolnicul al doilea, și le dau stolnicului cel mare, ca să le pună pe masă. Cînd vine domnul, mitropolitul rostește rugăciunea obișnuită la masă și blagoslovește bucatele; medelnicerul cel mare aduce apa pentru spălatul mîinilor. După ce domnul se așează la locul său, se așează și ceilalți după orînduială. Iar sfetnicii și boierii de starea întîi se țin aproape, împlinindu-și slujba. Bucatele puse pe masă pentru domn le gustă mai întîi stolnicul cel mare. Cînd domnul începe să mănînce, se slobozesc tunurile, iar muzica turcească și cea creștinească pornesc să cînte. Paharnicul cel mare aduce băutura dintîi și gustă vinul turnat dintr-o oală mare într-un pahar mai mic, care lucru se zice în graiul moldovenilor „credință“. Atunci mitropolitul și episcopii (căroră li se pun dinainte

numai bucate de pește și lapte, fiindcă lor nu le este îngăduit, după canoanele lui Vasile cel Mare, să mănânce carne) și toți boierii se scoală în picioare și se închină către domn. După aceea ei nu se mai scoală în picioare, dar se mai închină când și când înspre domn, chiar dacă sînt beți. Boierii cei mari stau la masă pînă se bea paharul al treilea; după aceea spătarul cel mare dă spada spătarului al doilea. Paharul celui deal doilea îl dă domnului paharnicul al doilea și ceilalți boieri de starea a doua împlinesc acum slujba celor mari. La urmă, domnul dă fieceăruia dintre aceștia cîte un blid de la masa sa, ca semn al milostivirii sale, pe care ei îl au — după ce sărută mai întîi mîna domnului -- și îl duc în odaia de alături, unde se punc masă osebită pentru ei. Domnul arată aceeași cinstire și altor boieri mai mici care sînt de față, buluc-bașilor și căpitănilor, după același obicei. După ce mănîncă și beau cu toții, se întorc la masa domnească, la slujbele lor și se îngrijesc ca păhărniceii să dea de băut boierilor, stolniceii să ia bucatele de pe masă și să le ducă acolo, cămărășcii să schimbe talgerele și toate să se facă așa cum se cade și cu orînduială. Armașii stau la capătul mesei cu buzduganele lor, străjuindu-l pe domn (fiindcă masa este așezată în lung). După ce toți dimprejurul mesei au băut cîteva rînduri de pahare și capetele încep să se fierbînte, deșartă cu toții un pahar mare de vin, drept mulțumită pentru mila și îndurarea cerească; al doilea pahar îl

beau în sănătatea sultanului, dar nu pomenesc vreun nume. Fiindcă moldovenilor li se pare fără rost și scarbăd să bea în sănătatea turcilor; dimpotrivă, este cu mare primejdie să bei în sănătatea crailor creștini și drept credincioși. Paharul al treilea îl bea mitropolitul, după ce rostește puține vorbe, în sănătatea domnului. Când pomeneste numele acestuia, toți boierii se scoală deodată de la masă și se așază în mijlocul divanului, în rînduiala lor cea obișnuită. Când isprăvește rugăciunea mitropolitul face semnul crucii asupra domnului și-l blagoslovește iar, în vreme ce domnul duce paharul la gură, se slobozesc toate tunurile împrejur, cu bubuitul cărorora se amestecă muzica, din care însă cei de față nu aud decît răsunetul, care vine din bolțile largi ale palatului. După domn, mitropolitul deșartă și el un pahar de argint, cam de o sută de dramuri, dar nu se clintește de la locul lui, ci se scoală numai în picioare. Toți ceilalți boieri, care stau pe scaune sau în picioare, golesc două cîte două paharele care li se dau și, după ce sărută mîna domnului (ținîndu-l postelnicul cel mare de subsuori) se așază iar la locurile lor de mai înainte. După ce au băut așa, mai deșartă paharele în sănătatea doannei, coconilor și domnițelor și pentru orice le-ar mai pune la îndemîină prilejul ori beția. Fiindcă domnul nu obișnuiește să se scoale de la masă pînă cînd nu se aduc sfeșnicile, pe care le așează medelnicerul cel mare, cînd toți oaspeții se scoală și se închină în

fața domnului. Când domnul își pune șervetul pe masă însemnează că ospățul s-a isprăvit. Postelnicul cel mare, înțelegînd aceasta, lovește în pămînt cu toiagul de argint pe care îl poartă în mîna; la acest semn toți cei care se mai pot ține pe picioare se scoală îndată. Iar pe ceilalți care sînt atît de beți că nu-și mai pot duce picioarele, îi ridică alții și-i scot afară. Când se scoală domnul, medelnicerul îi aduce apă și un ștergar. Mitropolitul rostește rugăciunea și, după ce domnul își face de trei ori semnul crucii, se întoarce către boieri și, cu capul gol, își ia rămas bun. Când se întoarce cu spatele, slujitorii de la curte și cămărașii aflați de față iau cu mare grijă de pe masă ce poate apuca fiecare: căci ei socot că e o cinste pentru ei să mănînce ceva de pe masa domnească. Ca să nu se piardă vreun tacîm de argint, nu le este îngăduit să scoată ceva din odaie; sau, cînd sînt mai mulți la un loc și fiecare vrea să mănînce ceva deosebit, atunci ei trebuie să arate supraveghetorului cămării argintăriei cîte talgere au luat și să le aducă după aceea îndărăt. Muzica domnului îi însoțește pe ceilalți boieri pînă la casa lor. A doua zi se adună cu toții în divan, intră la domn ca să-i sărute mîna, îi mulțumesc pentru cinstea de care s-au bucurat și se roagă de iertare pentru greșelile săvîrșite la beție.

CAPITOLUL AL IX-LEA

Despre vânătorile domnești

După cum toți domnii de pe pământ obișnuiesc să iubească vânătoarea, așa și domnii Moldovei o socotesc foarte plăcută. Să nu se creadă că unui neam plecat cu totul armelor îi place vânătoarea — care este un fel de război — mai mult decât toate celelalte îndeletniciri trupești; la moldoveni ea se bucură de cinste îndeosebi și pentru că le-a dat prilejul să-și găsească și să-și ia iarăși în stăpânire patria. Dar în vremurile care au urmat, domnii au trecut peste măsură și întru acest lucru, iar bieților țărani — locuitori ai câmpiilor și pădurilor prielnice vânătoarei — de-abia le-au lăsat răgaz cât era de trebuință ca să-și agonisească hrana de toată ziua, și lucrul acesta e pricina că s-au iscat adesea războaie. Afară de acestea, oamenii înțelepți au luat seama că domnii prea dornici de vânători nu se îngrijesc de trebile țării, le lasă cu totul pe seama sfetnicilor și vremea rînduită pentru trebile obștești o prăpădesc numai cu petreceri de acestea. Domnii următori au înțeles răul dintru această și au pus măsură acestei înde-

letniciri în așa chip că nici țăranul nu a mai fost prea mult împilat și nici domnul nu a fost lipsit de această desfătare. Și ei au rînduit pentru vînătoare vremea dinaintea celor patru posturi ale bisericii Răsăritului, cînd să se adune la vînătoarea domnească toate stările, boieri, oșteni, răzeși și neguțători. În zilele acestea sînt adunați cîteva mii de țărani din satele de primprejur, care trebuie să intre în păduri și să gonească fiarele. Dinspre cîmpie, de toate laturile pădurilor, stau la pîndă vînătorii, parte dintre ei cu cîini de vînătoare, parte cu lațuri și, cu chipul acesta, fiarele gonite de strigătele țărănilor sînt prinse fără mare osteneală. Ca să îmbărbăteze sîrguința vînătorilor, domnii au rînduit pentru fiecare fiară vînată un dar. Cine prinde un iepure dobîndește bacșiș (așa se numesc în limba turcească aceste mici daruri) de 25 de aspri; cine prinde o vulpe, 60 de aspri; pentru un porc sălbatec, un taler; pentru un urs, un galben, iar pentru o ciută 80 de aspri. După ce se isprăvește vînătoarea, fiarele cele curate, ce sînt bune de mîncat, sînt duse parte la culnea domnească și parte sînt împărțite între boierii și căpeteniile oastei; cele spurcate însă, cum sînt vulpile, urșii, pisicile sălbatice și alte fiare care viețuiesc în munții Moldovei, sînt lăsate paicilor sau slujitorilor domnești, care trag foloasc destul de mari din picile lor. În afară de aceste vremi obișnuite ale anului rînduite pentru vînătoare, domnul poate, oricît de des pofteste, să adune locuitorii și să-i

folosescă la vânătoare. (Pentru că nimeni nu poate să-i poruncească ceva sau să se împotrivească vrerei lui, după cum am spus și mai sus.) Dar el și-ar trage prin aceasta nume rău și și-ar acoperi slava de ocară, care nu s-ar șterge în veci dinaintea ochilor urmașilor. Asemenea el nu poate să fie nici încredințat că nu l-ar pîrî boierii la Poartă pentru asemenea împilare a supușilor. Iar cînd îl îndeamnă ori vremea frumoasă, ori frumusețea locului să se desfăteze, atunci pornește la vânătoare în tovărășia oamenilor săi de la curte și a oștenilor, care trebuie să-l urmeze întotdeauna; dar nu se întîmplă prea adesea să-și petreacă vremea, pe care trebuie s-o folosească pentru trebile țării, cu vînatul fiarelor.

CAPITOLUL AL X-LEA

Despre îngropăciunea domnilor

Moldovenii își cinstesc domnul nu numai cît este în viață, ci și după ce moare. Cînd un domn își dă obștescul sfîrșit, trupul său — dacă este vară — îl bălsămează îndată și stă neîngropat, în palatul său, pînă ce se adună în Iași toți boierii, cei mari și cei mici, arhierii, arhimandriții și stareții tuturor mănăstirilor, precum și călugării vestiți pentru viața lor cucernică și preoții cei mai de frunte. În vremea aceasta îl îmbracă în haine domnești și podoabe, iar boierii, cei mari și cei mici, și ceilalți slujitori stau împrejurul lui cu smerenie, ca și în vremea cînd trăia. Ca să-și arate jalea, tot norodul umblă prin cetate cu capetele goale și în zilele cîte se rînduiesc toate pentru îngropăciune se trag clopotele bisericilor. În ziua îngropăciunii se rînduiește un alai la fel cu acela care îl însoțea pe domn cît trăia, atunci cînd se ducea undeva. Fetele bisericesti merg în frunte și cîntă cîntările de îngropăciune obișnuite în biserica Răsăritului; de amîndouă laturile pășesc oștenii cu puștile și steagurile întoarse. Obrazele și straițele tuturor,

arată jalea, la care își iau părtași chiar și caii făcându-i să lăcrimeze cu zeamă de ceapă. Năsălia o duc pe umeri boierii de starea întâi, cărora, pînă la cel din urmă, le iau locul, în drum, ceilalți boieri mai mici, ca să arate prin aceasta că ascultă porunca domnului răposat, tot așa ca și atunci cînd era în viață. Alaiul se încheie cu o muzică de oaste, în care sînt amestecate tobe, care, cu sunetul lor înăbușit, dau un cîntec de jale. Cu această rînduială domnul este dus la mitropolie și, cîtă vreme se cîntă litaniile, îl pun jos în fața stranei domnești, în care ședea cît era în viață. După aceea, cel care rostește cuvîntul de îngropăciune se urcă în amvon și spune multe vorbe de laudă despre domn, îi pomenește virtuțile, arată ce păgubește țara prin moartea lui și la urmă mîngîie pe ascultători pentru paguba aceea, nădăjduind că vor afla iarăși virtuțile adunate ale celui răposat în fiul și urmașul său. După ce sfîrșește de vorbit, se apropie de năsălie toți arhiercii, stareții, boierii cei mari și cei mici și toți cei care au slujit la curtea lui, sărută mîna dreaptă a mortului și crucea pe care o ține în mîna aceasta. După ce îi arată și această cinstire din urmă, îl duc — dacă a dorit să fie îngropat în cetate — la locul de îngropare hotărît, cu același alai cu care l-au adus la biserică și-l coboară în groapă, cu năframe de mătase, boierii din starea întâi. Mitropolitul aruncă peste sicriu cel dintîi pumn de țărînă. În vremea aceasta se slobozesc tunurile, iar

dangățul clopotelor, care face o larmă asurzitoare și care nu se oprește pînă ce nu se umple groapa, se amestecă cu sunetele muzicii. Iar dacă domnul a poruncit ca să-l îngroape într-o mănăstire aflată departe de cetate, atunci numai cîțiva boieri, împreună cu slujitorii curții, sînt rînduiți să-i ducă trupul acolo cu mare fast. Ei arată și acuma domnului răposat aceeași cinstire pe care i-au arătat-o cît era în viață. Dacă drumul lor trece printr-o cetate sau printr-un târg, ei coboară trupul din car, îl ridică pe umeri și-l poartă pînă la marginea cealaltă a cetății sau târgului. Cînd ajung la urmă la mănăstirea hotărîtă pentru îngropare, îl îngroapă cu același fast arătat mai sus și anină stema domnească pe peretele cel mai de aproape de mormînt al bisericii.

CAPITOLUL AL XI-LEA

Despre legile Țării Moldovei

Din pricina tăcerii istoricilor nu se știe ce legi au fost în vremurile vechi în Dacia. După asemănarea obiceiurilor la alte noroade barbare, putem să credem că voia domnilor și dreptul firesc au avut putere ca și legile scrise. Dar când Dacia a fost schimbată în provincie romană și împăratul *Ulpian Traian* a așezat aici romani, după ce l-a biruit pe *Decebal* și s-a stîrpit norodul din locurile acestea, Dacia a luat legile romane de la locuitorii ei cei noi. Acestea ținură atîta vreme cît a stat țara sub stăpînirea împăraților romani și bizantini. Iar după ce a fost deșertată de locuitori din pricina năvălirilor barbarilor, împărații bizantini s-au văzut siliți să părăsească această provincie, cugetînd numai la scăparea lor, legile romane au început atunci să se strice și să se schimbe de către daci, pînă într-atîta încît la întemeierea cea nouă a Moldovei cu norocoasa descălecare a lui Dragoș, judecă-

torii abia mai știau cum să împartă dreptatea. *Alexandru*, cel dintâi despot al Moldovei, care a vrut să lecuiască răul acesta și pe care ai noștri l-au numit cel Bun pentru faptele lui mari, a primit de la împărații bizantini, odată cu domnia, și legile grecești των βασιλικων cuprinse în Codicile bazilicalelor, și din cărțile acelea întinse a scos ceea ce alcătuiește acuma pravila în Moldova. Osebit de acestea, feluritele obiceiuri pe care aceștia le-au luat, în timpul rătăcirii lor înapoi și încolo, de la nemurile megieșe, n-au putut fi șterse, așa cum altminteri aproape oricare neam de pe pământ are obiceiurile sale deosebite, cum sînt acelea cu privință la: moștenire, diate, împărțeala moșiilor și la zilele de corvoadă. De aceea la moldoveni s-au ivit două feluri de legi: una scrisă, întemeiată pe legile împăraților romani și țarigrădeni și pe hotărârile soboarelor bisericesti, și una nescrisă, care ar putea fi numită *datina* norodului, cum se numește și în limba noastră cu vorba slavonească *obicei*, care însemnează datină și obicei. Dar, pentru că aceste obiceiuri nu sînt scrise și au fost adesea răstălmăcite de către judecătorii cumpărați și folosite ca să sprijine strîmbătatea, *Vasile Lupu Albanezul*, domn al Moldovei, în veacul trecut a pus oameni

cinstiți și cunoscînd legile țării să adune laolaltă toate legile scrise și nescrise, alcătuiindu-se din ele un codic deosebit de legi¹, rămas și astăzi călăuza judecătorilor din Moldova pentru împărțirea dreptății.

¹ Pravila, apărută în 1646, în tiparnița de la Trei Ierarhi, poartă titlul: *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudețe cu dzisa și cu toată cheltuiala lui Vasile Voievodul și domnul Țării Moldovei den multe scripturi tălmăcită, den limba ilencască pre limba românească*. Prima parte a pravilei s-a inspirat din legi bizantine, bazate pe legislația lui Iustinian; partea a doua se bazează pe opera *Praxis et Theorice Criminialis* (1616) a juristului italian Prosper Farinaccius. Titlul pravilei indică folosirea acestei lucrări într-o versiune greccască.

CAPITOLUL AL XII-LEA

Despre divanul de judecată al domnului și al boierilor

Domnul ține divan de judecată obștească de trei sau patru ori pe săptămână, în tot cursul anului, afară de zilele pe care biserica le-a hotărât pentru posturile cele mari. Divanul — cu acest cuvânt turcesc numesc moldovenii sala cea mare de primire — se află totdeauna în mijlocul palatului domnesc. Aici, la peretele din fund, este așezat scaunul domnului, avînd aninată deasupra o icoană a lui Isus Hristos în fața judecării și dinaintea ei arde neconținut o lumînare. În partea stîngă, pe care moldovenii o socotesc, după felul turcesc, mai de cinste decît dreapta, se află scaunul mitropolitului, după care urmează boierii dregători după starea lor. În față, lîngă peretele din dreapta al sălii, își au locul boierii fără dregătorii.

În mijloc, lîngă domn, la dreapta sa, șade spătarul cel mare, ținînd spada domnească; ceva mai departe, tot de această parte, șade postelnicul cel mare, cu un șir lung de postelnicci. Ceilalți care sînt de trebuință în divan, aprozi

și armași, stau în fața domnului, așa ca să-i aibă el înaintea ochilor. Îndată ce domnul — după o rugăciune scurtă către Hristos judecătorul — se așază în scaun, toată lumea din sală tace și, la porunca portarului, aprozii aduc înlăuntru câte doi, câte trei dintre pricinași adunați în fața porții. După ce li se ascultă jăluirea, aceștia sînt lăsați să iasă afară prin altă ușă a divanului, care dă înspre curtea mică a palatului — dacă nu sînt duși la temniță. După aceștia urmează alții, pînă cînd nu mai rămîne nimeni care să se jăluiască. La amiază se hotărăște jăluitoilor rămași altă zi ca să se înfățișeze la judecată. Această judecată este însă așa de înfricoșată și nepărtinitoare, încît însuși logofătul cel mare, dacă ar fi pîrît și de un țaran, îndată ce și-a auzit numele pomenit trebuie să se scoale de la locul său și să se așeze de-a stînga țaranului, pînă ce isprăvește jăluirea. Pricinile cele mari le judecă domnul însuși, pe cele mai mici le lasă în seama boierilor. Boierii cărora li se înfățișează pricina o cercetează pe la casele lor și hotărăsc. Dacă jăluitoarul și pîrîtul sînt mulțumiți de judecată, atunci ea are aceeași putere ca și cum ar fi fost făcută în divanul domnesc. Dar dacă una din cele două părți socoate că i s-a făcut strîmbătate, poate să se jăluiască iarăși la divanul de judecată al domnului. În fața acestuia pricina se cercetează din nou și, dacă se dovedește că un boier a făcut judecată strîmbă, pentru că a luat plocoane, sau din părtinire, sau

fiindcă nu se pricepe să judece, atunci se pedepsește înfricoșat. Iar dacă domnul socoate că aceluia care s-a jăluit din nou i s-a făcut judecată dreaptă, atunci îl pedepsește să fie bătut cu vergile, pentru că a defăimat judecata boierului, iar după aceea, pentru că nu a băgat în seamă porunca stăpînirii, se mai pedepsește după socotința domnului, terbuind să plătească îndoit și cheltuielile celeilalte părți. Cînd domnul vrea să asculte el însuși jalbele pe care le socotește mai însemnate sau de mîna întîi, poruncește să vină la divan pîrîtul și jăluitorul, îi lasă să spună slobod tot ce gîndesc că ar fi de folos pentru apărarea lor sau pentru învinovățirea părții dimpotrivă. După ce se cercetează pricina, mitropolitul și fiecare din boierii aflați în divan spun ce gîndesc cu glas tare (măcar că știu că domnul are alt gînd) și apoi îl lasă pe pîrît slobod sau îl judecă vinovat. Boierilor fără de slujbe nu li se îngăduie să aducă nimic în fața domnului și nici să-și spună gîndul, decît dacă îi întrebă domnul. Cînd s-au auzit gîndurile tuturor și s-a cunoscut că cineva e vinovat, domnul întrebă pe mitropolit ce pedeapsă i se cade după legile politicești și cele bisericicești. Mitropolitul citește mai întîi cuvîntul legii și după aceea cere mila domnului, cărcia legile nu-i pot pune stavilă. Același lucru îl fac îndată și boierii. La urmă, domnul își spune gîndul său și lasă slobod pe pîrît sau îl osîndește la

moarte sau la altă pedeapsă. Cei care sînt pîrîți pentru vreo fărădelege mare se dau armașului cel mare, ca să-i bage în temniță. Iar aceia care se bagă în temniță din pricina datoriilor se dau pe seama vătafului de aprozi. Osîndeile sînt de mai multe feluri: pe tîlhari îi spînzură, pe jefuitorii de biserici îi arde, boierului care a făcut moarte, de om îi taie capul, pe țărani îi pune în țeapă și-i omoară în chipul acesta cu încetul și în chinuri. Asemenea fărădelegi numai arareori le pedepsește domnul cu o pedeapsă mai blîndă — doar dacă omorîtorul se învoiește cu rudeniile ucisului și acestea arată în fața domnului și a celorlalți că îl iartă de vină și de pedeapsă și nu cer să se plătească sîngele cu sînge sau moartea cu moarte. Dacă omorîtorul poate să dobîndească iertare, acesta atunci poate să și nădăjduiască întru cîntiva că va afla milă și la domn; dar el nu poate să fie încredințat că va scăpa cu viață. Iar dacă din faptele lui de pînă atunci domnul știe că răutatea lui nu mai poate fi îndreptată prin nici o pedeapsă sau sînt alte pricini pentru care nu voiește să-i dăruiască viața, atunci obișnuiește să dea răspuns că jăluitorii și rudeniile ucisului pot să ierte ucigașului fărădelegea săvîrșită, dar el nu poate suferi ca în țara lui să trăiască ucigași și alți ticăloși, ca să se spurce de la stricăciunea lor mădularele cele sănătoase ale țării. Cu acest cuvînt îi osîndește sau la moarte sau îi trimite la ocnă. Boierii care au luat din banii țării sau care au uneltit cu prime-

judic asupra vicții domnului (lucru care se întâmplă adesea după cugetul cel nestatornic al moldovenilor) domnul poate să-i osîndească la moarte și la pierderea moșiilor, fără să mai întrebe pe ceilalți boieri. Iar dacă nu are a se teme că trăgănarea ar aduce vreo pagubă sau primejdie ca uneltitorii ceilalți, văzîndu-se al nevoie, să-și înfăptuiască lucrarea lor, atunci domnul, ca să arate dreptatea judecății sale și ca să bage spaima în ceilalți, poruncește să-l aducă pe răzvrătit în fața divanului de judecată și îi vădește vinovăția cu scrisorile prinse — dacă are asemenea scrisori — sau cu alte mărturii, apoi îl osîndește la moarte sau la altă pedeapsă. Dacă i se cade osînda la moarte, nu poate să-i dea altă pedeapsă decît tăierea capului, iar dacă îl pedepsește cu bătaia, nu o poate împlini nimeni altul decît domnul cu mîna lui, ori cu topuzul (buzdugan domnesc) — care, ce e drept, lovește cel mai tare, dar nu vatămă onoarea — sau cu vergi și bice, care este socotită bătaia cea mai de ocară. Alte pricini nu zăbovesc multă vreme în divan, ci orice pricină care trebuie judecată se isprăvește de obicei în aceeași zi sau, cînd este prea încîlcită, se aduce de trei, patru ori în divan. Dacă domnul nu poate să vină în divan, fiindcă e bolnav sau are alte trebi, boierii se așază pe la locurile lor ca și cînd domnul ar fi de față, ascultă jăluirile și le hotărăsc, trimițînd judecățile lor scrise la domn, arătîndu-i și chipul cum s-a făcut judecata.

Afară de aceasta, oricine este slobod să dea jalbă domnului, atunci când se duce la biserică sau la preumblare, pe care le ia spătarul al treilea și le pune pe masa domnului când se întorc la curte. După aceea vine logofătul de taină, care le citește domnului și scrie pe marginea jalbei hotărîrea acestuia. El rupe jalbele mincinoase sau acelea prin care se cere vreo strîmbătate. După aceea spătarul dă înapoi jalbele celor ce le-au făcut. Mai marele aprozilor are grijă să se împlinescă voia domnului. Nu s-a auzit niciodată zicîndu-se că hotărîrea domnului ar fi fost dobîndită prin daruri, nici el că s-ar fi abătut de la calea dreptății ca să pătinească pe careva, deși s-a vădit că lucrul acesta s-a întîmplat de mai multe ori printre boieri. Aceasta este orînduiala cu care jalbele celor asupriți ajung la judecătorul cel mai mare al Moldovei, adică la domn, și chipul în care se judecă.

Acuma trebuie să mai spunem ceva și despre judecățile mai mici. Ele sînt de două feluri: judecăți de obște ale țării, adică judecăți ale unui ținut, și judecăți deosebite, adică ale locului. Toți sfetnicii domnești și boierii divanului din starea întîi au putere să judeceși să hotărască pricinile de judecată în toată Moldova, de îndată ce se găsesc afară din Iași; însă cei doi vornici mari au o putere și mai mare. Nici unul dintre locuitorii ținutului pe care îl au ei în seamă nu se poate trage de la judecata lor; dar oricare din cele două părți poate să nu primească

judecata celorlalți boieri și să se ducă la divanul domnesc; dacă judecata vornicului nu mulțumește una sau cealaltă din părți, aceasta este slobodă să se jeluiască din nou la divanul domnesc. Dacă s-a înfățișat divanului domnesc, pricina nu se mai cercetează, ci se caută numai să se vadă dacă judecata — așa cum este scrisă în hotărîrea vornicului, ce se dă după obicei la partea cîștigătoare — a fost dată după dreptate și după legea țării. O pricină se cercetează din nou numai atunci cînd cineva face jalbă la divanul domnesc după ce a fost judecat de un boier pe care îl primise mai înainte judecător. Dacă judecata boierului se socotește strîmbă -- lucru ce se întîmplă adesea -- atunci el trebuie să sufere pedepse grele. Dar dacă la cercetare se află că judecata a fost dreaptă și că jăluitorul, pus pe gîlceavă, a vătămât din nechibzuință cinstea boierului, atunci se pedepsește cu bătaia și trebuie să plătească îndoit cheltuielile părții vrăjmașe. Osebit, boierilor din starea întîi li s-a mai îngăduit să judece și să hotărască și în pricinile din cetatea Iași, dacă se învoiesc cele două părți în gîlceavă, fiindcă nimeni nu poate fi împiedicat să se ducă la divanul domnesc. Dacă un boier a judecat în divanul domnesc vreo pricină care i s-a dat lui în seamă, el trebuie să dea hotărîrea lui împreună cu temeiurile ei, printr-un diac al divanului, logofătului cel mare; dacă acesta socotește că judecata s-a făcut după dreptate și după legea cea de obște și după cea

bisericească, scrie cu mîna lui dedesubt: „S-a cercetat“ și o dă logofătului de taină ca să o pecetluiască cu pecetea divanului, după care hotărîrea nu se mai poate schimba. Iar dacă socotește că boierul a judecat cu strîmbătate, atunci logofătul cel mare rupe scrisoarea și trimite pe jăluitoar la divanul domnesc. Însă afară de curte logofătul cel mare nu poate nici să cerceteze iarăși și nici să lepede judecata altui boier. Cu nici un chip nu-i este îngăduit unui boier dintr-un rang mai de jos să răstoarne hotărîrea unui boier mai mare. Iar fiindcă boierii cei mari trebuie să fie aproape neconținut la curtea domnească și nu pot să judece toate pricinile din toată țara, de aceea s-au orînduit în cetăți și târguri judecătorești care să judece pricinile locuitorilor Moldovei. În unele locuri aceștia se numesc pîrcălabi, iar în altele vornici și cămărași. La Hotin, Cernăuți, Succava, Neamț și Soroca sînt cîte doi pîrcălabi, care poartă și numele de oblăduitori, fiindcă aceste cetăți sînt cele mai de frunte; asemenea mai sînt cîte doi la Roman, Botoșani (tîrg care este în stăpînirea doamnei), Orhei, Chișinău, Lăpușna, Fălcii, Galați, Tecuci, Tutova și Putna. Celelalte târguri mai mici, cum sînt Bacău, Tîrgul Frumos, Hîrlăul, Covurluiul și Vasluiul, au fiecare numai cîte un pîrcălab. La Bîrlad sînt doi vornici, care judecă pricinile în locul vornicului cel mare din Țara de Jos. Tot doi sînt și în ținutul Doro-

hoi, în locul vornicului cel mare al Țării de Sus: unul la Cîmpulung și unul la Vaslui. Peste ocnele de sare din ținutul Ocna sînt doi cămărași deosebiți. Aceștia toți pot să judece aproape toate pricinile, dar nu pot hotărî decît pe cele mai mici. Pe cele mai de seamă trebuie să le trimită ori la vornicul cel mare al ținutului acela, ori, dacă se judecă din nou, la divanul domnesc. Atunci însă ei hotărăsc părților împicinate un soroc, adică o zi cînd amîndouă părțile trebuie să se înfățișeze înaintea domnului. Aceasta se face astfel: pîrcălabul trimite o scrisoare în care vestește că cutare și cutare, care trăiesc în neconținută gîlceavă din cutare pricină, fac jalbă la divanul domnesc și făgăduiesc să se înfățișeze la divan în cutare zi sau la cutare soroc. Această scrisoare o rupe în două și dă cîte o parte fiecăreia dintre părțile împicinate. Dacă vreuna din ele se nu înfățișează la divan la sorocul hotărît, trebuie să plătească o heria, adică gloabă: un țaran 25 de galbeni, un răzeș 100 și un boier 600. De această pedepsă nu poate scăpa nimeni decît dacă poate să dovedească fie că a fost bolnav, fie că a împlinit vreo slujbă domnească, fie că i-au fost încredințate, de către cei mai mari, trebi ale țării, care l-au împiedicat să se înfățișeze.

CAPITOLUL AL XII-LEA

Despre veniturile vechi și cele de acum ale Moldovei

Atît cronicile noastre moldovenesti, cît și hrisoavele domnilor de odinioară arată cu prisosință că, altădată, începînd din vremea descălecatului lui *Dragoș*, toată Moldova era moștenire a domnului¹, căci locuitorii cei noi ai Moldovei nu puteau să-și aleagă moșii anume nici să le stăpînească, ci acestea le erau dăruite de către domn, împreună cu boieria — după cum fiecare izbîndea să se facă vestit prin vitejia sa — și ca să-și țină rangul, primeau în dar sate și moșii. Că lucrul acesta este adevărat arată hrisoavele neamurilor cele vechi din

¹ La sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, exista alături de proprietatea domnească, proprietate boierească și mănăstirească, în afară de cea a țaranilor. Afirmatia lui Cantemir că întreaga Moldovă ar fi fost „moștenire a domnului“, este tendențioasă, determinată de intențiile sale politice de a crea un stat centralizat, în care domnitorul să aibă drepturi absolute. Nu este mai puțin adevărat, însă, că domnul răsplătea serviciile boierilor credincioși cu moșii. În majoritatea cazurilor, domnii nu făceau, însă, altceva decît să le întărească boierilor o proprietate existentă de fapt.

Moldova, pe care se bizuie stăpînirea lor asupra satelor și din care se lămurește că sînt numai daruri, pentru care au a mulțumi dărnicii domnului. Ca să luminăm mai bine acest lucru, am voi să pomenim aici un hrisov¹ dat strămoșului nostru *Teodor Cantemir* de către *Ștefan cel Mare*, avînd cuprinsul următor: „*Fiindcă Teodor Cantemir, pîrcălab de Chilia și Smila, s-a arătat a fi o slugă credincioasă și un oștean viteaz al crucii lui Hristos, întru apărarea acestor cetăți împotriva năvălirilor turcești și tătarăști și fiindcă la urmă toate locurile acestea au fost, cu voia lui Dumnezeu, pustiite și răpite de către turci, fiind silit de puterea acestora să părăsească moșia părintească, dăruită moșului și strămoșului său, pentru slujbele făcute cu credință, de către strămoșii noștri răposați întru domnul, dăruim, de aceea, sus-pomenitului Teodor Cantemir, din dragoste, și milă creștinească, trei sate în ținutul Fălciului cu tot ce ține de ele, păduri, cîmpii, ape și iazuri și-l facem mai mare peste tot codrul Tigheciului și căpitan mai mare al călărimii de acolo*“ (care pe atunci era în număr de opt mii de oameni, după cum mărturisesc cronicarii). În același fel grăiesc și hrisoavele date altor neamuri. Din această pricină aproape că nu întîlnești în Moldova vreun neam de boieri care să nu-și tragă numele de la satul primit de întemeietorul său ca dar de la domn. Așa, mai tîrziu, *Cantemir*

¹ Documentul menționat este plăsmuit pentru a-și stabili o genealogie mai ilustră.

s-a numit Silișteanu de la satul cu același nume, Racoviță de la Racova și Ureche de la Urechești. Dar fiindcă în vremile ce urmară boierii s-au înmulțit foarte mult și se părea că aceste danii vor slei veniturile țării întregi, domnii au despărțit, pentru binele țării, veniturile care mai înainte intrau în aceeași vistierie atât pentru cheltuielile domnului, cât și pentru cheltuielile țării. Pentru cheltuiala curții lor, domnii și-au oprit toate cetățile și târgurile Moldovei, împreună cu douăsprezece sate din apropierea lor; apoi ocnele de sare, vămile, zeciuală la oi, porci și stupii de albine de la țărani și de la răzeși pentru că boierii sînt și pînă astăzi slobozi de asemenea dări. Pe toate celelalte le-au lăsat țării și boierilor și au hotărît ca fiecare casă țărănească să plătească, în vreme de pace, pentru trebuințele țării, 80 de aspri, adică un fiorin, dajdie numită de ei fumărit; în vreme de război, un taler împărătesc sau 120 aspri, iar la vreme de mai mare nevoie, un galben, care prețuia atunci 200 aspri. Cititorul poate să-și dea lesne seama ce mulți bani se adunau, dacă erau îndestulători pentru a ține 40 000 de oșteni moldoveni și 14 000 de străini: nemți, cazaci, sîrbi, bulgari, alvaniți și greci. Se cunoaște din catastifele cu socoteli ale țării că numai veniturile domnului făceau peste 60 000 taleri împărătești în fiecare an, iar numai din Cîmpulung se strîngeau 24 000 de oi sub numele de zeciuală. Iar acum, vai! Moldova a căzut într-o sărăcie și ticăloșie așa

de mare, încît abia se mai scoate a șasea parte din veniturile de odinioară. Adică se scot din vămi cam 30 000, din ocne 10 000, din cetăți și târgurile unde sînt pîrcălabi 15 000, din zeciuală oilor de obicei 10 000 taleri împărătești; iar în anul cel dintîi de domnie, cînd și boierii trebuie să dea zeciuală, se scot 20 000: din zeciuală stupilor de albine și a porcilor 25 000, de la curteni sau boierii de starea mai de jos 15 000 de taleri împărătești, care, socotindu-se laolaltă, fac ceva mai mult ca 100 000 taleri împărătești. Aceste venituri domnul le poate folosi cum îi place, pentru cheltuielile lui și pentru cele ale curții sale. Însă veniturile țării nu sînt hotărîte după puterile supușilor, ci după măsura lăcomiei turcilor. Căci orice ar cere aceștia, nu se poate să nu li se dea, iar domnul nu este dator să dea și el ceva, din veniturile sale, pentru ușurarea locuitorilor. Purtarea de grijă pentru veniturile țării o au în seamă cei șapte boieri de frunte, numiți îndeobște boieri de sfat. Numai lor le este îngăduit să intre în vistierie (odaia în care se ține sfatul țării). Asemenea numai vistiernicul cel mare (mai marele vistieriei) șade între dînșii, fiindcă pe seama lui se află vistieria și are cheia de la camera acesteia. Cînd sosește vreo poruncă de la Poartă sau cînd domnul socotește că e de trebaință pentru trebile țării, atunci el îi cheamă pe cei șapte boieri prin scrisoare la sfat. Aceștia se adună în vistierie și, după ce se sfătuiesc, îl

vestesc pe domn, prin vistiernicul cel mare, despre ceea ce socotesc dînșii că trebuie să se facă. Dacă domnul încuviințează sfatul lor, atunci poruncește să se împlinească lucrul pînă în atîtea zile. După aceea se trimite prin ținuturi doi sau trei dintre ei — sau și mai mulți dacă e de trebuință pentru împlinirea lucrului — ca să adune banii sau zahereana sau orice li s-a poruncit și dau totul vistiernicului, de la care iau dovadă de ceea ce a primit. Vistiernicul e dator să înfațișeze aceluiași șapte boieri din sfat, la fiecare sfert de an, socoteala veniturilor și cheltuielilor. În vremi liniștite se află întotdeauna în vistierie de la 30 000 pînă la 40 000 taleri împărătești. Dar cînd Poarta trimite domn nou sau cînd înnoiește domnia celui dinainte cu firman nou de domnie, trebuie să se adune în jur de 50 000 de taleri împărătești și tot acest bîncet trebuie smuls și stors în toate clipurile de la bieții supuși, numai să sature lăcomia fără margini a curții turcești. De aceea trebuie să ne așteptăm la o decădere și mai mare, pentru că lipsa și sărăcia cresc din zi în zi.

CAPITOLUL AL XIV-LEA

Despre tributul și peșcheșurile pe care Moldova le plătește Porții

Din vremea când oștile turcești s-au ivit la malurile Dunării și pînă în vremea lui Ștefan cel Mare, moldovenii și-au apărut vitejește slobozenia și nu s-au lăsat înșelați nici de lingușiri, nici de mari făgăduieli și nici de pilda vecinilor lor, a valahilor, ca să-și vîre grumajii în jug străin. Iar dacă cronicile noastre moldovenești cele vechi arată că domnii Moldovei ar fi dat bani turcilor de mai multe ori, de la lucrul acesta nici noi nu ne dăm în lături. Căci domnii noștri cei înțelepți, avînd putința să răscumpere cu bani suferințele, urmînd pilda senatului venețian, atît de vestit pentru înțelepciunea lui în trebile politicești, mai bucuroși au voitsă-și îndurereze punga decît țara și supușii. Dar un tribut care să fi fost statornic și necurnat nu s-a putut pune pînă în vremea lui Ștefan cel Mare. Abia fiul său, *Bogdan cel Chior*, a închinat Moldova turcilor — după cum se zice, în urma diatei lăsate de tatăl său — învoindu-se să le dea, în fiecă an, 4 000 de galbeni, 40 de cai și 24 de șoimi, dar nu ca tribut, ci numai ca semn de închinare, iar atunci cînd împăratul s-ar

duce el însuși la război, să trimită și dînsul în oastea turcească 4 000 de moldoveni, ca să desfunde drumurile și să întocmească podurile. Aceste tocmești au ținut aproape un veac, iar turcii, mulțumiți că au pus frîu zimbrului moldovenesc, nu îndrăzneau să-i scurteze lațul pînă nu-l îmblînzesc. După răzvrătirea lui *Ioan Armeanul* puterile moldovenilor fiind sleite de tot, ei au început să ceară de la urmașul acestuia, *Petru*, poreclit *cel Șchiop*, 12 000 de galbeni (haraci)¹. Cu toate că boierii s-au învoit cu tributul cel nou, Petru n-a vrut să fie socotit de către urmași drept cel dintîi care a făcut Moldova să plătească tribut și de aceea s-a lepădat de scaunul domnesc și s-a dus în Transilvania, unde avea moșii. Turcii au pus în locul lui pe *Iancul Sasul*², un om hapsîn și crunt. Sardanapalul moldovenilor, care, ca să dobîndească domnia, s-a învoit cu tot ce vroiau turcii, căci el nu se temea că o să-și vatăme cu chipul acesta numele cel bun, pe care nici nu l-a avut vreodată. Pentru că, în vremile care au urmat, domnii au năzuit în mai multe rînduri să scuture jugul, mai ales cînd le-au venit într-ajutor tulburările

¹ *Petru Șchiopul* (1574—1579 și 1582—1591). Este omul boierilor: „boierilor le era părinte, pre carii la cinste mare îi ținea și din sfatul lor nu ieșia, scrie Grigore Ureche.

² *Iancu Sasul* (1579—1582) a plătit turcilor suma fabuloasă de 120 000 de galbeni. Lacom și crud, a sporit impozitele provocînd grave nemulțumiri. În timpul lui e semnalată o răscoală țărănească.

dinlăuntru, turcii au găsit atunci prilej să mărească tributul, așa încît cei 12 000 de galbeni s-au urcat la 65 000 taleri împărătești care, trebuie să se plătească acum la vistieria curții turcești. Ca să ridice banii, turcii trimit în fiecare an în Moldova, cînd nu se află în război cu alte stăpîniri europenești, pe vreunul din slujitorii de taină ai sultanului, care poartă numele de hasne-agasi (priveghetor al vistieriei). Pe acesta îl duc în cetate cu mare alai și, după ce numără banii, îi dă din nou domnului, ca să-i trimită la Țarigrad. Pentru această osteneală i se dă din partea domnului 7 500 de taleri împărătești, împreună cu o blană de samur. Cîteodată trebuie să i se dea și mai mult, dacă în scrisoarea vizirului se află vreo poruncă de acest fel sau cînd se știe îndeosebi că acel hasne-agasi, are multă trecere la împăratul său. Iar cînd capuchehaiele domnului plătesc tributul de-a dreptul, ei dobîndesc o dovadă de la hasne-agasi, pe care o duc lui madenkalfasi (mai mare peste mine) și primesc de la el altă dovadă, în care se arată că haraciul s-a plătit pentru tot anul. Amîndouă hîrțile acestea le duc la mehtupci-effendi, logofătul cel dintîi al marelui vizir, sau logofătul de taină, care, după ce ia scrisorile celorlalți, dă o dovadă din partea sa că banii s-au plătit. Cînd capuchehaiele domnului înfățișează dovada aceasta vizirului cel mare, acesta poruncește să-i îmbrace cu cîte un caftan și, împreună cu tefierdarul, serie domnului o scrisoare prea

plăcută cu acest cuprins: (după titlu) „*Banii pe care voi trebuie să-i plătiți în fiecare an s-au adus și s-au plătit deplin, în acest an fericit, de către hasne-agasi trimis de noi și de către capuchehaiele tale, care slujesc toată vremea la Poartă. Acum, cu bine! Fii din belșug binecuvîntat în toate și pîinea precînălțatului nostru împărat, stăpînul nostru cel sfînt, să-ți priască. Am să te văd. Să faci tot asemenea și de acum înainte în celelalte slujbe ale sultanului nostru, punîndu-ți toate puterile, cu poala suflecată, dar să te păzești să slujești strîmbătații sau să te pui împotriva poruncilor ce ți se trimit și pașii tăi să fie statornici în ascultare și credință. Pace ție! Dată*“ etc. Afară de tributul de fiecare an despre care am vorbit chiar acum, Moldova trebuie să mai plătească la Bairam sau Paștele turcilor, drept peșcheș sau dar sultanului, 12 5000 taleri împărătești, împreună cu două blăni, una de samur prețuind 1 500 taleri împărătești și alta de rîs; sultanei valide, adică mamei împăratului, 5 000 de taleri și o blană de rîs; pentru ceara lumînărilor din palatul împărătesc 6 000; pentru seul de trebuință la unsul corăbiilor de război 12 000 de taleri; pentru cîzlar-agasi (mai marele eunucilor) 2 500 de lei¹ o și blană de samur; vizirului 5 000 de taleri și o blană de samur de mult preț; pentru chehaia 2 500 de taleri și o blană de samur; pentru teftendar 1 000 de taleri, împreună cu o

¹ *leones* - monede olandeze în circulație la acea vreme.

blană de samur; lui reis-effendi 500 de taleri și o blană de samur. Celelalte daruri ce se împărțesc slujitorilor împăratului și vizirului; postavuri, mătăsuri și blăni mai proaste de samur (pe care le numesc *pacca*, pentru că sînt făcute din picioarele samurului), rareori fac mai puțin de 40 000 de taleri împărătești.

Pe deasupra, atunci cînd se face război cu leșii sau cu rușii, dacă vizirul poruncește să se facă pod peste Dunăre, sau să se adune cai pentru grajdul împărătesc sau pentru trasul tunurilor mari, sau să se dea zaherca, țara trebuie să se îngrijească de toate acestea. Dar toate cheltuielile se scad din haraci. Cînd se așază domnul nu se plătește totdeauna aceeași sumă de bani, ci se potrivește după lăcomia de bani a vizirului cel mare și după ambiția celui ce năzuiește la domnie. Dar este obicei să se plătească împăratului 25 000 de taleri, mamei sultanului 5 000, vizirului 15 000, chehaici pe jumătate atîția. Tefterdarul dobîndește 1 000, reis-effendi 500 de taleri. Darurile pentru ceilalți slujitori ai curții și pentru dregători, cum este bairam peșcheșul, adică darul de Paști, se urcă pînă la 4 000 taleri. Ischimne-agasi, care îl duce pe domn la scaun, dobîndește un dar de 10 000 de lei. De multe ori toate cheltuielile acestea ajung la 300 000 de lei, pe care trebuie să-i dea țara, nu domnul din punga sa. Asemenea și înnoirea sau întărirea domniei se face cu cheltuială. Cum am

pomenit mai sus, este un mucarer mic și unul mare. Cel mic este hiucm-firmanul sau firmanul de domnie, ce se plătește 25 000 de taleri, iar când vizirul este binevoitor domnului, și mai puțin. Dar mucarerul mare, prin care se înnoiește firmanul de domnie după trei ani, se face cu tot atâta cheltuială ca și punerea unui domn nou. Afară de aceasta, când un capugi-bașa sau alt slujitor de la curtea împărătească se trimite la domn cu vreo poruncă, nu se poate să plece fără să i se dea daruri.

CAPITOLUL AL XV-LEA

Despre boierimea moldovenească

Cine vrea să cerceteze de unde se trage boierimea moldovenească nu are trebuință să alerge, după pilda altor neamuri, la născociri îndoielnice și întunecate. Scriitorii greci și latini, pe care toți învățații lumii îi știu că sînt pricepuți, ne dau în privința aceasta lumina cea mai limpede. Pentru că noi nu credem că cineva ar putea să tăgăduiască că au fost soldați și cetățeni romani accia pe care *Traian* -- după ce a biruit pe regele *Decebal* și a nimicit țara dacilor -- i-a strămutat în Dacia ca locuitori noi. Dacă ne-ar lipsi alte mărturii, numai faptul că *Adrian*, după moartea lui *Traian*, lăsînd barbarilor alte ținuturi asiatice, s-a oprit să părăsească Dacia, numai fiindcă se temea să nu ducă la pieire atîtea mii de cetățeni romani care erau acolo și încă ar fi destul pentru cititorul care cunoaște vremurile vechi ca să se încredințeze de adevărul lucrurilor, dacă și-ar aduce aminte și de obiceiul statornic la romani, după care nu era îngăduit să se primească cineva într-o legiune, dacă nu era cetățean și deci de neam bun. De

aceea noi socotim că e de prisos să ne împotrivism născocirii lui *Aeneas Sylvius*, care zice că Moldova ar fi fost numai un loc de scăpare pentru romanii surghiuniți. De altminteri n-a fost niciodată obiceiul ca să se socotească mărturia unui scriitor din vremea aceea mai prejos decât închipuirea și prepusul după bunul plac al altuia care a trăit o mie de ani mai târziu. Noi nu avem de gând să vădăm mai pe larg în ce chip s-a păstrat neamul roman colonizat în Dacia atâtea veacuri de-a rîndul de la *Traian* și pînă în vremurile noastre. Vrem să facem acelora care mai au vreo îndoială o singură dovadă și anume că limba moldovenească, ce se potrivește mai mult decât oricare altă limbă, cu cea romană, ne duce prea lămurit la strămoșii neamului nostru, fără ca cineva să mai poată tăgădui în vreun chip. Dar cu toate acestea noi nu cutezăm să spunem că neamurile boierești cele mai de frunte, vestite în zilele noastre în Moldova, ar fi întrecut în faimă pe altele la fel cu ele, atunci cînd romanii stăpîneau încă Dacia. Noi cunoaștem mult prea bine nestatornicia lucrurilor pămîntești și știm prea bine că *Dragoș*, descălecătorul Moldovei, nu a pus în locurile cele mai de cinste și în dregătorii ale trebilor politicești și ale oastei pe aceia care puteau să înșire nume cît mai multe ale înaintașilor, lor, ci pe aceia care-i întreceau pe ceilalți în vitejie și credință. Asemenea mai știm despre ei că în satele din Moldova, pustiite de năvălirile tătarilor, au așezat țărani gonți

din Țara Leșească, iar satelor ridicate din nou de dînșii, fie că le-au adăugat numele lor, fie că — lucru mai de crezut — au luat satele ca semn al boieriei lor. Asemenea se știe prea bine că în vremea care a urmat — când țările sîrbilor și bulgarilor au fost nimicite de puterea turcească și a căzut sub stăpînirea străină și cetatea de scaun a grecilor, multe din neamurile boierești cele mai de frunte ale acestor neamuri au fugit în Moldova, care, era locul de scăpare al tuturoara în vremea aceea și pentru credința lor au dobîndit împămîntenirea și boieria. Asemenea s-a întîmplat și cu cîteva neamuri boierești ale tătarilor, care au fost luate ostatece în războaiele necontenite dintre sciți și moldoveni sau care din pricina gîlcevilor dintre ei s-au plecat domnilor de bunăvoia lor, s-au creștinat și s-au socotit vrednice să slujească țara în dregătorii politice sau ale oastei. După aceea, cu deosebire în veacul din urmă, de cînd s-a început să se trimită domni în Moldova de la Țarigrad, aceștia își cumpărau robi cerchezi și abasieni (în vremea cînd nu erau încă domni și se aflau în Țarigrad) și după ce își arătau credința față de stăpîn, slujindu-i multă vreme, îi puneau mai întîi în slujbele curții domnești, iar pe urmă îi ridicau și în rîndul boierilor, care le aducea privilegiile nobilimii. Domnii au primit în rîndurile boierilor și vreo cîteva neamuri leșești, cu deosebire pe acelea care erau cele mai cu priință țării Moldovei, tot așa după cum, dimpotrivă

mulți moldoveni au fost primiți în boierimea leșească. Înmulțindu-se în felul acesta prea mult numărul boierilor, domnul a socotit să împartă boierimea în trei stări. În cea dintâi s-au pus boierii accia pe care îi punea domnul însuși în dregătoriile cele mai înalte al țării sau urmașii lor. Rangul lor este cam același cu acela pe care îl au în Rusia *boiarii* față de ceilalți boieri mai de jos. În starea a doua stau curtenii sau oamenii de la curte, care au moștenit un sat sau altul de la înaintașii lor. În starea a treia intră călărașii, care pentru folosul moșiilor ce li s-au dăruit de domni, trebuie să-l însoțească totdeauna la război cu cheltuiala lor. Cei din urmă sînt razeșii, pe care i-am putea numi mai bine țărani slobozi decît boieri. Ei sînt aproape la fel cu *odnodvorții* ruși; nici ei nu au gospodării țărănești mari, ei locuiesc mai mulți laolaltă într-un sat și-și lucrează moșiile fie ei înșiși, fie cu slugile năimite. Neamurile boierești pe care istoria moldovenească le pomenește de la început s-au păstrat toate și astăzi și, lucru de mirare, nici unul dintre neamurile vechi moldovenești nu a pierit de tot în atît de multele războaie și în atît de multele prădăciuni ale tătarilor, afară de un singur neam, al domnului moldovean *Vasile Lupu Albanezul*, care era pe vremuri mai numeros decît toate celelalte, iar astăzi s-a stins de tot. Cu toate că unele dintre neamurile acestea au ajuns într-o sărăcie atît de mare că din 5 000 de gospodării pe care le aveau mai fiecare în stă-

pînire altădată, abia le-au mai rămas cîte vreo cinci, dar măcar neamul însuși s-a păstrat. Vrem să arătăm aici numele acestor neamuri și, fiindcă toate sînt deopotrivă între ele, le vom numi în rînduiala alfabetului.

Abazeștii

Arbureștii

Asanii, care se trag din Asan, frate al lui Ioan, domn al Vlahiei, pomenit de Choniates.

Arăpeștii

Bantașeștii

Bașoteștii

Bogdăneștii

Bubușeștii

Bălșeștii, două neamuri

Bouleștii

Buțurenii

Burguleștii

Cantacuzinii, greci după naștere, care se trag din Ioan Cantacuzen, împărat la Țarigrad.

Cantemirii, care se trag din Tataria Crimeii.

Carabașeștii

Carpeștii

Catargieștii

Cerchezeștii, cerchezi

Ciaureștii

Ciobăneștii

Ciogoleștii

Clucereștii

Costăcheștii sau *Gavrileștii*

Costineștii, sîbi

- Chiriacheștii*
Crupenscheștii, leși
Davieștii
Doniceștii
Drăgoșeștii
Drăceștii sau *Doneștii*
Fraticeștii
Gănceștii
Ghengheștii
Goieneștii
Hăbășeștii
Hinceștii
Hăzăreștii
Hrysoverghii, grec, neam împărătesc
Isăceștii
Minuleștii
Micleștii
Mileștii
Mireștii
Movileștii. Din neamul acesta au fost cinci
 domni.
Motoceștii
Murguleștii
Năculeștii
Neculeștii, greci
Paladeștii, greci
Petralișii, greci
Pilateștii
Pisoschieștii, leși
Prăjeștii
Racovițeștii

Razii, greci
Ropceneștii
Ruseteștii, greci
Șeptiliceștii
Șoldăneștii
Șipoteneștii
Șîrceștii
Sturzeștii
Tălăbeștii
Talpeștii
Tămășeștii
Tanski
Tăntuleștii
Totoeștii
Tudoreștii, greci
Turculețeștii
Țifeștii
Uricheștii
Vîrlăneștii
Zoreștii
Zorileștii

Olinioară, era la moldoveni obiceiul — care trecînd vremea a dobîndit putere de lege — să nu se dea dregătorii oamenilor tineri, măcar de se trăgeau din neamurile cele mai de frunte, pînă nu-și dovedeau credința în alte slujbe mai mici și dacă nu ajungeau iscusii îndeletnicindu-se multă vreme cu acele lucruri. De aceea boierii cei mai mici, îndată ce fiii lor treceau de vîrsta copilăriei, îi dădeau să slu-

jească pe la boierii din starea întâi. Aceștia nu-i puteau însă folosi la altceva decât să slujească la masă și să străjuiască la ușă. După ce învățau, vreme de trei ani, obiceiurile curții și purtarea aleasă, boierul însuși îi înfățișa domnului și, prin rugămintea lui, dobândește ca ei să fie primiți în rîndul cămărașilor divanului cel mare, de unde după un an îi schimbă în divanul cel mic și de aici în spătărie. Dacă unul dovedea acolo cuget curat și purtare cinstită, ca să se poată trage nădejde de la el, atunci era primit printre slujitorii cămării mari. După ce mai treceau cîțiva ani, prin rugămintea altui boier (căci dacă părinții înșiși se rugau domnului pentru fiul lor se socotea lipsit de cinste), el ajungea postelnicel, adică postelnic mic; dintre aceștia sînt doisprezece și poartă în mâini toiege albe și subțiri, cît ei de înalte, înaintea domnului. După ce dovedea domnului în această slujbă credință și îndemînare, atunci se folosea și în alte slujbe de taină ale curții, iar după ce și petrecea în chipul acesta tinerețea, îl ridică mai întâi în starea a treia a boierilor și la urmă în starea cea dintîi. Dacă domnul afla că vreunul are virtuți deosebite, atunci putea să ridice chiar pe un boier din starea cea mai de jos, în răstimp de cîțiva ani, pînă la boieria cea mai înaltă. În zilele noastre, cînd semeția crește odată cu sărăcia, un boier cugetă că și-ar rușina starea, dacă ar trebui să slujească la alt boier.

Dar pentru că ambiția nu-i îngăduie să-și ducă viața tras deoparte, el caută în fel și chip să fie primit dintr-o dată, cu mijlocirea rudeniilor sale, în rîndul slujitorilor de taină, care se numesc boiernași. Dar fiindcă starea aceasta este ca și o școală pentru cîrmuitori, din care se împlinește de obicei numărul boierilor mari, aproape că nu se poate spune ce neoameni ajunge la locurile de cinste cele mai înalte. Din această pricină se întîlnesc adesea, printre boierii din rangul cel mai înalt, oameni plini de trufie, semeți, îndărătnici și care nu numai că nu se pricep cum să se descurce în trebile țării, dar le lipsesc și năravurile bune și nu au deprinderea unei vieți cinstite, la care nu se găsește nimic vrednic de laudă, decît ce e bun la unul și la altul, dăruit de fire, și la care nu s-a venit în ajutor cu nici un fel de învățătură dinafară. Cu prilejul acesta socotim că nu este rău să povestim în ce chip boierește domnul pe boierii din Moldova. În ziua cea de pe urmă a lunii decembrie, în ajunul prăznuirii sfîntului Vasile, la porunca spătarului cel mare toți boierii își lasă semnele boieriei lor în spătărie sau în divanul domnesc. A doua zi, adică în ziua cea dintîi a lui ghenar — cu trei sau patru ceasuri mai înainte să se crape de ziuă — se adună la curte toți boierii, atît cei care sînt în slujbă, cît și cei maziliți, și-l petrec pe domn în biserică la utrenie fără semnele boieriei lor, ca și cum ar fi scoși din dregătorii. După ce se

isprăvește utrenia, domnul se duce în spătărie și se așază în scaun, iar toți boicrii rămân afară, în divanul cel mic. După aceea domnul poruncește cămărașului de taină să-l cheme la el pe postelnicul cel mare, dacă vroiește să-l lase în dregătoria sa; de nu, atunci îl cheamă pe acela pe care a hotărît să-l pună în locul lui. Când intră acesta înlăuntru, domnul îi vorbește pomenindu-i slujbele făcute țării de către părinții săi sau de el însuși, îi arată pentru ce l-a dăruit cu această dregătorie, ori de ce i-o întărește din nou, îl îndeamnă să fie cu credință și de aci înainte, prin făgăduieli ori amenințări, și-i spune ce are de făcut. După aceea îi întinde un toiag de argint, pe care acesta luându-l, sărută mâna și poala hainei domnului și se trage puțin îndărăt; apoi cămărașul cel mare îl îmbracă cu un caftan. Postelnicul cel mare își primește cel dintâi semnele dregătoriei sale (nu pentru că ar fi mai mare decât ceilalți, căci, după rânduială, el este al cincilea, așa cum s-a arătat mai sus, dar pentru că el are datoria să cheme înlăuntru pe ceilalți) și, îndată ce este întărit din nou, aduce înlăuntru, la porunca domnului, pe acela pe care domnul voiește să-l cinstească cu dregătoria logofătului cel mare. După ce îi spune puține vorbe, domnul dă acestuia un toiag aurit; iar postelnicul cel mare îi pune atunci pe umeri un caftan, îl ia cu blîndețe de subsuoară și-l duce către domn, ca să-i sărute mâna și poala

hainei. Aceeași slujbă o face postelnicul cel mare și celorlalți sfetnici și boieri de starea întâi, pe boierii de starea a doua îi cheamă înlăuntru și-i îmbracă cu caftan postelnicul al doilea; pe cei de starea a treia, postelnicul al treilea; dar pe aceștia din urmă nu-i îmbracă cu caftan, ci se întăresc numai la porunca domnului, în dregătoriile lor. După aceea toți merg cu domnul la liturghie; acolo, în biserică, boierii cei noi se așază pe la locurile celor scoși din slujbe; iar cei scoși din slujbe rămân cu ceilalți boieri în tinda bisericii. După ce se isprăvește liturghia, domnul poștește la masă pe cine voiește el; către seară el dăruiește fiecărui sfetnic și boier de starea întâi cele două pahare de argint, cam de câte două măsuri fiecare; acelor de starea a doua câte unul, pe care apoi le beau cu toții, pline cu vin, în fața domnului. Jupînesele boierilor de starea întâi primesc în dar în aceeași zi, de la doamnă, câte un pahar puțin mai mic. A doua zi boierii se adună din nou la curte, mulțumesc domnului pentru milostenia ce le-a făcut și fiecare îi trimite în dar, prin postelnic, câte un cal de mult preț sau alt lucru frumos ce are fiecare.

Aceeași cinstire îi arată, în aceeași zi, doamnei, jupînesele boierilor, în sala cea mare a gineceului ei. În vremea cealaltă a anului domnii rar obișnuiesc să schimbe ceva în dregătoriile țării,

cu toate că nimic nu poate să-i împiedice să scoată din slujbe pe boierii vechi și să pună în locul lor pe alții noi, oricând ar vroi. Dar fiindcă domnii s-au obișnuit să boierească și să schimbe dregătorii o singură dată, la începutul anului, au hotărât pentru aceste ceremonii — peate din cinstire pentru vechiul obicei — acea vreme a anului pe care înaintașii lor au socotit-o cea mai potrivită.

CAPITOLUL AL XVI-LEA

Despre ceilalți locuitori ai Moldovei

Nu cred să mai fie vreo altă țară de mărimea Moldovei, în care să întâlnești neamuri atît de multe și atît de deosebite. Așară de moldoveni, ai căror strămoși au venit îndărăt din Maramureș, mai locuiesc în Moldova și greci, albanezi, sîrbi, bulgari, leși, cazaci, ruși, unguri, nemți, armeni, evrei și țigani cîi cu mulți copii. *Grecii, albanezii, sîrbi și bulgarii* trăiesc slobozi în Moldova și parte se îndeletnicesc cu neguțătoria, parte slujesc cu leafă domniei. *Nemții, leșii și cazacii* sînt puțini, fie oșteni, fie slujitori la curte; dintre leși, cîțiva au fost ridicați în rîndul boierilor. *Armenii* se socotesc supuși, la fel ca și țîrgoveții și neguțătorii din alte cetăți și țîrguri ale Moldovei și plătesc domnului aceeași dajdie. Ca și papistașii, ei au biserici tot atît de mari și la fel de împodobite ca și bisericile dreptcredincioșilor și își urmează slobozi legea lor. Asemenea și *evreii* se socotesc supuși; ei trebuie să plătească o dajdie deosebită în fiecare an, mai mare decît aceea obișnuită. Nu au altă îndeletnicire decît neguțătoria și

să țină hanuri. Pot să-și facă sinagogă oriunde voiesc, însă nu de piatră, ci numai de lemn. *Rușii* și *ungurii* au fost totdeauna în Moldova vecini. *Țigani* sînt împrăștiți ici și colo în toată Moldova și nu află boier care să nu aibă în stăpînirea sa cîteva sălașe de-ale lor. De unde și cînd a venit acest neam în Moldova? Nu știu nici ei înșiși și nici nu se găsește nimic despre dînșii în cronicile noastre. Toți țiganii, din toate ținuturile, au același grai, care este amestecat cu multe cuvinte grecești și, peșemne și persienești. Ei nu au altă îndeletnicire afară de fierărie și zlătărie. Au aceeași înfățișare și aceleași năravuri ca și țiganii din alte țări; însușirile lor cele mai de seamă și ceea ce li deosebește de alții sînt trîndăvia și furtișagul. Asemenea în Iași și în alte tîrguri trăiesc mulți *turci*, care fac neguțătorie; însă nicăieri nu le este îngăduit să-și cumpere moșii sau vreo casă la sat sau la tîrg; cu atît mai puțin să-și zidească moschei sau să-și facă rugăciunile la vedere după slujba lor religioasă plină de eresuri. Poarta turcească nu a stăruit vreodată să li se îngăduie aceasta. Deie domnul să tacă pe vecie!

Moldovenii adevărați sînt — afară de boieri, ale căror stări le-am arătat mai sus — fie tîrgoveți, fie țărani. *Tîrgoveți* le zicem acelor ce trăiesc prin cetăți și prin tîrguri; *țărani*, acelor care locuiesc prin sate. Cei din tîrguri nu sînt supuși nimănui decît domniei și-și plătesc dajdiile numai acesteia. Toți sînt meșteșugari.

Rareori află un moldovean neguțător, pentru că semeția sau, mai bine zis, lenevia le este născută din fire, încât orice neguțătorie o socotesc lucru de ocară, afară de neguătoria cu roadele pe care le dobândesc de pe pământurile lor. Și cu socot că aceasta este pricina cea mai de scamă de nu se poate afla decât rareori un târgoveț moldovean bogat și în țara noastră este neconținut lipsă de bani, cu toate că se trimit peste hotare mai multe lucruri decât se aduc în țară. Căci neguțătorii străini: turci, evrei, armeni și greci, pe care noi avem obicei de-i numim *gelepi*, au apucat în mână, din pricina trîndăvicii alor noștri, toată neguătoria Moldovei și duc cirezi întregi de vite mari și mici, pe care le cumpără în Moldova cu preț foarte mic, la Stambul și în alte cetăți și le vînd acolo de două sau de trei ori mai scump. Dar fiindcă celor mai înstăriți dintre aceștia nu le este îngăduit să aibă în stăpînire nici pămînt și nici case în Moldova, cei mai mulți bani se trec în afară din țară; prea puțini din acești se mai întorc îndărăt peste Dunăre și abia de sînt îndestulători ca să se poată plăti cu ei haraciul turcilor și ca să se împlinescă alte cheltuieli obștești. Țărani moldoveni adevărați nu sînt deloc. Cei pe care îi aflăm se trag din ruși sau din ardeleni sau unghurenii, cum avem noi obicei să le zicem. Căci în veacul cel dintîi după descălecatul Moldovei *Dragoș* o împărțise toată între cei ce-au venit cu el, cînd a găsit țara cea nouă pustie de locui-

tori¹. Dar fiindcă se părea că nu e cu dreptate ca un boier să muncească la alt boier (pentru că toți cei ce se trăgeau din sîngele lui Roman se socoteau boieri) și fiindcă neamul deprins cu armele se socotea prea bun pentru ca să fie folosit la lucrarea pămîntului, atunci urmașii lui *Dragoș* au fost nevoiți să aducă, cu învoirea domnului, oameni din țările învecinate — unde șerbia țărănilor era în obicei — și să-i așeze pe moșiile lor. Că lucrul acesta este adevărat, o dovedește însuși numele de țaran, care în graiul moldovenesc se zice *vecin*² și din care se vedește că accia pe care armele moldovenesti învingătoare i-au silit să muncească pămîntul au fost mai întîi vecini. Tocmai din această pricină în Țara de Sus, cea dintîi unde s-au așezat Drăgoșeștii, se află multe așezări țărănești; iar în Țara de Jos, unde s-au așezat mai în urmă, nu sînt alți țărani decît accia pe care boierii din acest ținut i-au cumpărat cu bani din Țara de Sus și i-au adus pe moșiile lor sau accia pe care i-au cumpărat dintre răzeșii care și-au înstrăinat moșia

¹ Teza potrivit căreia Dragoș ar fi găsit în Moldova o țară pustie este greșită. Aproape întreg teritoriul era locuit. Toponimia indică, pe acest teritoriu, continuitatea elementului autohton. Pentru unele regiuni — Vrancea, orașele Baia, Siret etc. — există atestări documentare anterioare anului venirii lui Dragoș, în aceste locuri. În *Hronic*, Cantemir revine asupra acestei afirmații, întreaga lucrare propunîndu-și să demonstreze tocmai continuitatea românilor în Dacia.

² *vecin* — era denumirea dată șerbilor.

lor strămoșească din pricina sărăciei și care asemenea au fost siliți cu strîmbătate să-și pună grumazul în jugul șerbicii. De aceea lesne se poate vedea din ce stare este cineva, cînd un boier îl trage la judecată ca să i se supună șerb. Dacă pîrîtul poate să arate că înaintașii săi fie că au stăpînit înainte vreme vreo moșie (chiar de au pierdut-o din pricina sărăciei sau din pricina vremurilor tulburi), fie că au fost primiți în rîndurile călărașilor, curtenilor și aprozilor, atunci el este socotit om slobod. Căci nimeni nu poate dobîndi asemenea slujbe dacă nu e om slobod. Însă acela care nu poate face asemenea dovadă atuncea trebuie să rămînă în stăpînirea boierului. Aceia care au fost aduși din Țara Leșească în mijlocul Moldovei și-au uitat, cu scurgerea vremii, limba lor și și-au îhsușit-o pe cea moldovenească; iar aceia care locuiesc la hotarul Podoliei vorbesc și astăzi leșește și rusește. Fiindcă ungurii au rămas neclintiți în legea lor papistășească, și-au păstrat și limba țării lor: dar ei înțeleg cu toții și limba moldovenească. Toți, de orice neam ar fi, sînt siliți să muncească cu sîrguință pentru stăpînii lor; nu li se hotărăște dinainte cît să lucreze, ci stă la bunul plac al stăpînului să hotărăscă cîte zile trebuie să fie puși la muncă. Acesta nu poate să le ia cu sila banii sau dobitoacele. Oricît de mare ar fi bogăția pe care și-a agonisit-o un țăran, stăpînul său nu poate să-i ia nici o parte dintr-însa: dacă i-o ia cu sila, judecata îl osîndește s-o dea îndărăt.

Iar dacă stăpînul vrea să-i facă strîmbătate, atunci îl bate pe țaran pînă cînd acesta îi dă de bunăvoia lui ceea ce vrea să dobîndească boierul. După lege, el nu-l poate omorî pe țaran. Și dacă totuși îl omoară în vreun chip, atunci nu numai că stăpînul e osîndit la moarte, dar el trebuie să slobozească și muierea și copiii ucisului. Fiindcă nimeni nu are putere asupra vieții și morții vreunui moldovean; numai domnul are¹. Un boier poate, ce-i drept, să vîndă un vecin moldovean, însă nu afară din satul în care acesta s-a născut. Dacă își vinde însă toată moșia, cu țărani cu tot, vînzarea aceasta se socotește dreptă și se ține în seamă. Țăranul plătește atîtea dări, cîte voiește domnia să-i pună; la acestea nu se hotărăște nici felul și nici sorocul de plată. Eu i-aș socoti, desigur, pe țărani moldoveni că sînt cei mai nenorociți țărani din lume, dacă belșugul pămîntului, și secerișurile bogate nu i-ar scoate din sărăcie aproape fără voia lor.

La muncă sînt foarte leneși și trîndavi²; ară puțin, seamănă puțin și totuși culeg mult. Nu se îngrijesc să dobîndească prin muncă ceea ce

¹ Sistemul juridic descris de Cantemir este valabil pentru vremea lui. Într-o etapă anterioară judecata o făcea fiecare boier pe moșia sa, iar într-o epocă mai veche, în cadrul obștiilor, dreptatea o împărțea sfatul obștei.

² Din acest punct de vedere, Cantemir se situează pe poziția marii boierimi care considera cu dispreț că iobagii sînt săraci nu din cauza exploatării și a lăcomiei boierilor, ci a lenei.

ar putea să aibă, ci se mulțumesc să adunc în jîtnițe numai atît cît le trebuie pentru hrana lor vreme de un an sau, cum au ei obiceiul să zică, pînă la pîinea cea nouă; de aceea, cînd vine vreun an neroditor sau cînd o năvălire a vrăjmașului îi împiedică să secere, sînt în primejdie să moară de foame. Dacă țăranul are o vacă sau două, socotește că are destulă hrană pentru el și pentru copiii săi, pentru că unele vaci dau 40 sau cel mai puțin 24 de măsuri de lapte pe zi. Iar dacă vreunul are 20 de stupi de albine, atunci el poate plăti lesne din venitul lor dările pentru tot anul. Fără să mai vorbim că fiecare stup roiește, dacă vremea e după pofta țăranului, în fiecare an alți șapte; și este de ajuns ca fiecare stup să dea, cînd se taie, două sau mai multe măsuri de miere, căci fiecare măsură se vinde cu un taler. Cei ce locuiesc în munți au oi, miere și poame din belșug; cei de la cîmpie au grîu, boi și cai. Cel mai rău e de cei care au ca vecini pe tătari, pentru că aceștia nu numai că îi pradă de tot ce pot să apuce, dar și săvîrșesc uneori — cu chip că pornesc asupra Lehiei, cînd le este îngăduit să treacă prin Moldova — cele mai mari prădăciuni, iau ostateci pe toți locuitorii de prin sate, pe care îi duc cu ei și-i vînd la Țarigrad, zicînd că sînt ruși. Asemenea năvăliri, ce-i drept, nu mai sînt de multă vreme îngăduite, fiind oprite de multe ori prin porunci date de sultan; dar cine poate să se păzească aici de viclășugurile tătarilor? Cei mai norociți sînt

acea pe care soarta îi duce la Țarigrad, căci acolo capuchehaiele domniei pot să ia fără plată pe oricare moldovean rob, oriunde ar da de el, și să-l slobozească.

Ceea ce am spus mai sus despre țărani vecini moldoveni nu se potrivește pentru locuitorii din trei ținuturi ale Moldovei, care, ce-i drept, nu țin de boierime, dar nu sînt supuși nici unui boier și fac la un loc un fel de republică¹. Cel dintîi este *Cîmpulung*, în ținutul Sucevei, împresurat de piscurile unor munți foarte înalți. Acest ținut are cam 15 sate, toate cu obiceiurile și judecățile lor deosebite. Uneori primesc și doi vornici trimiși de la domnie; însă de multe ori îi gonesc afară din ținut, la cîmpie, cînd aceștia întărită cugetele locuitorilor și se bizuie pe întăriturile ce le-a dat lor firea. Nu se pricep la meșteșugul lucrării pămîntului cu sapa, fiindcă în munții lor nu au de fel țărini; toată munca lor este păstoritul oilor. Plătesc o dajdie în fiecare an, însă nu atît cît le cere domnia, ci numai cît făgăduiesc ei domnilor; iar această învoială o înnoiesc, prin trimișii lor, de cîte ori se așază domn nou peste Moldova. Dacă un domn vrea să se poarte mai aspru cu ei și să le pună biruri noi, ei nu stau mult la tocmeală, ci cu toții nu mai vroiesc să le plătească și fug în părțile cele mai neștrăbătute ale munților. De aceea nici domnii nu au cerut de la ei mai mult decît au

¹ Nu sînt republici, ci asociații de obștii libere țărănești.

făgăduit ei să dea. Uncori, ațîțați de cîteva capete tulburi, s-au răzvrătit împotriva domnului și au trecut sub aripa leșilor, care întîmplare a dat prilej unor cronicari leși să spună că Moldova plătea tribut Lehiei. Dar oricine știe și însuși episcopul S. Piasecius, aduce mărturie, cu toate că îi stau împotriva Dlușoș, Sarnicius și Orichovius, că Moldova, mai înainte de a cădea sub stăpînirea turcilor, avea învoieli de pace cu Lehia. După aceea însă, cînd Moldova a început să plătească haraci turcilor, leșii nici nu s-au gîndit măcar să o silească să treacă sub ascultarea lor, cu toate că unii crai ai lor au umblat în cîteva rînduri ca s-o aducă la slobozenia ei de odinioară.

A doua republică, dar mai mică, din Moldova este *Vrancea*, din ținutul Putnei, la hotarul Valahiei, înconjurat din toate părțile de munții cei mai sălbatici. Aici sînt douăsprezece sate și două mii de case și fiindcă se mulțumesc, ca și cei din Cîmpulung, cu păstoritul, locuitorii nu au știință despre plug. Asemenea și ei plătesc domniei în fiecare an o dajdie știută; altminteri se țin de legile lor și nu primesc nici poruncile și nici judecători de la domnie. A treia este *Tigheciul*, în ținutul Fălciului, un codru aflat la hotarul cu tătarii din Buccag. Este pavăza cea mai tare a Moldovei între Prut și Basarabia. Locuitorii plătesc domniei în fiecare an o dajdie mică, toți sînt călărași sau călăreți. Înainte vreme erau o oaste de 8 000 de oameni; dar acuma

abia mai pot aduna la nevoie 2 000; de altminteri întrec în vitejie pe toți ceilalți moldoveni, încît este și o zicală: „*cinci tătari din Crimeia prețuiesc mai mult decît zece tătari din Buceac; cinci moldoveni biruie zece tătari din Crimeia, iar cinci codreni (pădureni, căci așa sînt numiți cei din Tigheci) bat zece moldoveni*”. Ceva mai mult am vorbit despre ei mai sus, în partea întâia a capitoulului al cincilea.

CAPITOLUL AL XVII-LEA

Despre năravurile moldovenilor

În vreme ce încercăm să descriem năravurile moldovenilor (lucru despre care nimeni sau numai puțini străini au o imagine adevărată), dragostea ce avem pentru patria noastră ne îndeamnă pe de o parte să lăudăm neamul din care ne-am născut și să înfățișăm pe locuitorii țării din care ne tragem, iar pe de altă parte, dragostea de adevăr ne împiedică, într-aceeași măsură, să lăudăm ceea ce ar fi, după dreptate, de osîndit. Le va fi lor mai folositor dacă le vom arăta limpede în față cusururile care-i slujesc, decît dacă i-am înșela cu lingușiri blajine și cu dezvinovățiri dibace, încît să creadă că în asemenea lucruri ei se conduc după dreptate, în vreme ce toată lumea mai luminată, văzîndu-le, le osîndește. Din această pricină vroim să mărturisim curat că noi, în năravurile moldovenilor, în afară de credința cea adevărată și ospetie nu găsim prea lesne ceva ce am putea lăuda. Din toate cusururile obișnuite și pe la ceilalți oameni, au și moldovenii, dacă nu prea multe,

totuși nici prea puține. Năravurile bune sînt rare la ei și întrucît sînt lipsiți de o adevărată creștere bună și de deprindere a năravurilor bune, va fi anevoie să găsim un om cu năravuri mai bune decît ceilalți, dacă firea cea bună nu i-a venit într-ajutor.

Trufia și semeția sînt muma și sora lor. Dacă moldoveanul are un cal de soi bun și arme mai bune, atunci el gîndește că nimeni nu-l întrece și nu s-ar da în lături să se ia la hartă chiar și cu Dumnezeu, dacă s-ar putea. Cu toții sînt mai cu seamă cutezători, semeți și foarte puși pe gîlceavă; cu toate acestea se liniștesc lesne și se împacă iarăși cu potrivnicul. Vorba duel încă nu le este cunoscută. Țăranii trec rareori de la vorbe la arme, însă astupă gura semeață a potrivnicului cu ciomagul, cu bîta și cu pumnii. Asemenea fac și oștenii; foarte rar trec de la sfadă la sabie și dacă, totuși, acest lucru se întîmplă vreodată, ei trebuie să ispășească cu pedepsele cele mai strașnice. Sînt glumeți și veseli; ceea ce au în suflet le stă și pe buze; dar, așa cum uită ușor dușmăniile, tot așa nu țin multă vreme nici prietenia. De băutură nu au prea multă greață, dar nici nu-i sînt plecați peste măsură. Desfătarea lor cea mai mare este să petreacă în ospete, uneori de la al șaselea ceas al serii pînă la al treilea ceas după miezul nopții, alteori și pînă ce se crapă de ziuă, și să bea pînă ce varsă. Atîta că nu au obicei să facă petreceri în fiecare zi, ci

numai la sărbători sau cînd e vreme rea, iarna, cînd gerul silește oamenii să stea pe acasă și să-și încălzească mădularele cu vin. Rachiul nu-l iubește nimeni, afară de oștean; ceilalți beau numai un pahar mic înainte de masă. Locuitorii Țării de Jos, de la hotarul cu Valahia, iubesc vinul mai mult decît ceilalți. Odată s-a iscat sfadă dacă moldovenii sau valahii sînt cei mai mari bețivi. Cei ce se luaseră la sfadă au mers pe podul de la Focșani (la hotarul dintre Moldova și Valahia), unde atîta s-au sfădit amîndoi cu paharele pînă cînd valahul a căzut jos de prea mult vin ce băuse. Drept plată pentru izbînda lui moldoveanul a fost dăruit de domnie cu boieria.

Arcul îl întind foarte bine, asemenea se pricep să poarte sulița; dar totdeauna au izbîndit mai mult cu spada. Numai vînătorii poartă puști și moldovenii socotesc că e un lucru de ocară să folosească această unealtă împotriva dușmanului, la care nu ajungi nici prin meșteșugul războiului și nici prin vitejie. La începutul luptei sînt totdeauna foarte viteji, iar de-al doilea sînt mai moi; dacă și după aceea sînt din nou împinși îndărăt, atunci rar mai cutează să înceapă a treia oară. Însă de la tătari au învățat să se întoarcă iar din fugă și cu acest meșteșug au smuls adesea izbînda din mîna dușmanului. Față de cei învinși se arată cînd blînzi, cînd cruzi, după firea lor cea nestatornică. Ei socotesc că este o datorie

creștinească să ia viața unui turc sau tătar și pe acela care se arată blînd cu aceștia îl socotesc că nu este bun creștin. Ce gîndesc ei despre acest lucru, au arătat îndeajuns la pustiirea cea din urmă a Bugeacului cînd Petriceicu a năvălit în Basarabia după bătălia de la Viena.

Moldovenii nu cunosc măsura în nimic; dacă le merge bine, sînt semeți, dacă le merge rău, își pierd cumpătul. Nimic nu li se pare anevoie la întîia aruncătură de ochi; iar dacă se ivește ceva cît de cît să le stea împotriva, atunci se zăpăcesc și nu știu ce să facă. La urmă, cînd văd că străduințele lor sînt zadarnice, se căiesc pentru ceea ce au săvîrșit, dar prea tîrziu. De aceea nu putem face nimic alta, decît să punem pe scama osebitei și nemărginitei pronii că împărăția atît de mare și înfricoșată a turcilor — după ce răsturnase cu armele toată puterea românilor în Asia și o bună parte din Europa, Ungaria, Serbia, Bulgaria și alte nenumărate împărății și pusese stăpînire cu sila pe neamul cel mai înțelept — grecii — nu a fost în stare să silească un norod atît de prost și fără de putere să i se plece sub stăpînire, norod care a umblat de atîtea ori să lepede jugul pe care l-a primit de bunăvoie, dar și-a păstrat întregă și nevătămătă rînduiala sa politicească și bisericicească.

De altminteri moldovenii nu numai că nu sînt iubitori de învățătură, ci chiar le e urîță

aproape la toți¹. Chiar și numele meșteșugurilor cele frumoase și ale științelor nu le sînt cunoscute. Ei cred că oamenii învățați își pierd mintea și atunci cînd vor să laude învățătura cuiva, zic că a înnebunit de prea multă învățatură. Despre lucrul acesta moldovenii vorbesc fără cuviință zicînd că „*învățătura este treaba popilor; pentru un om de rînd este de ajuns dacă știe să citească și să scrie, să-și scrie numele, să-și treacă în condica lui un bou alb, negru și cu carne, caii, oile și alte dobitoace de povară, stupii și orice alte lucruri de acestea; toate celelalte sînt netrebuincioase*”. Cu toate că femeile nu stau ascunse față de bărbați cu aceeași băgare de seamă ca la turci, cu toate acestea, dacă sînt cît de cît de neam bun, ies rareori afară din casele lor. Jupînesele boierilor au, ce-i drept, o înfățișare plăcută, dar cu frumusețea stau mult în urma nevestelor oamenilor de rînd. Căci acestea au chipul mai frumos, însă sînt în cea mai mare parte desfrîinate. Unele beau pe acasă mult vin; dar în adunări rareori vezi o femeie beată: căci o femeie este socotită cu atît mai vrednică de cinste, cu cît mănîncă și bea mai puțin la ospete. De aceea rar va vedea-o cineva ducînd îmbucătura la gură sau deschi-

¹ Această imputare făcută moldovenilor de rînd este nedreaptă. Condițiile social-politice au împiedicat răspîndirea învățaturii în rîndul maselor. În secolul al XVII-lea, învățămîntul căpătase oarecare extindere, prin înființarea unor școli, pe care, însă, nu le frecventau decît fiii boierilor și chiar dintre ei, un număr destul de mare își făceau studiile în Polonia.

zîndu-și buzele atît ca să i se poată vedea dinții ; ea își vîră îmbucătura în gură cît poate mai în taină. Ei nu socotesc nimic mai de ocară decît să se vadă părul unei femei măritate sau al unei văduve ; și se socotește fărădelege să descoperi la vedere capul unei femei. Dimpotrivă fetele socotesc că e rușine să-și acopere capul, chiar și cu pînza cea mai subțire, căci ele socotesc că a umbla cu capul gol este semnul curăției. Altminteri, obiceiurile sînt tot atît de deosebite, cît este de deosebit aerul de la un ținut la altul al țării.

Locuitorii din Țara de Jos, de multă vreme obișnuiți să trăiască în război cu tătarii, sînt oșteni mai buni și de asemenea oameni mai mînioși decît ceilalți : se răzvrătesc mai lesne și sînt mai nestatornici, iar dacă nu au un dușman dinafară cu care să se bată, sînt lesneispitiți de lenevic ca să stîrnească o răzvrătire împotriva căpeteniilor, ba chiar și împotriva domniei însăși. Despre slujba religioasă știu puțin lucru. Cei mai mulți dintr-înșii și aproape tot norodul de rînd crede că fiecărui om Dumnezeu îi hotărăște ziua morții ; iar înaintea acesteia nimeni nu poate să moară sau să piară în război. Aceastele dă o îndrăzneală așa de mare, încît se năpustesc uneori nebunește asupra dușmanului. Să omoare sau să prade un turc, un tătar sau un evreu socotesc că nu este păcat și cu atît mai puțin fărădelege. Cei ce locuiesc mai aproape de tătari pradă și omoară cu vrednicie ; și atunci

cînd năvălesc în țara tătarilor, ei zic că n-au prădat, ci că și-au luat înapoi numai ce era al lor, fiindcă tătarii nu ar avea în stăpînire astăzi nimic afară de ceea ce au răpit cu sila de la strămoșii lor. Preacurvia este rară la ei. Însă tinerii socotesc nu numai că nu este rușine, ci că este de laudă să preacurvească în taină pînă se însoară, ca și cînd n-ar fi ținuți să asculte de vreo lege. De aceea la ei se aude adesea vorbindu-se în chipul acesta: „Fătul meu iubit! ferește-te de furtișag și de ucidere, pentru că eu nu te voi putea scăpa de la spînzurătoare; dar pentru împreunare neîngăduită, nu ai a te teme de vreo primejdie de moarte, cîtă vreme vei plăti banii la șugubinat (așa se cheamă acela care îi duce la femei desfrînate)”. Chipul cu care primesc oaspeți străini și drumeți e vrednic de cea mai mare laudă: căci deși foarte săraci din pricina învecinării cu tătarii, totuși nu se dau înapoi niciodată să dea mîncare și găzduire unui oaspe și-l adăpostesc fără plată timp de trei zile, împreună cu calul său. Pe străin îl primesc cu fața voioasă, ca și cînd le-ar fi frate sau altă rudenie. Unii așteaptă cu masa de prînz pînă la al nouălea ceas din zi și, ca să nu mănînce singuri, își trimit slugile pe ulițe și le poruncesc să poștească la masă drumeții pe care îi întîlnesc. Numai vashuienii n-au faima aceasta; aceștia nu numai că închid casa și camera în fața oaspetelui lor, ci se ascund cînd văd pe cineva venînd,

se îmbracă în haine zdrențăroase, vin apoi în chip de calici și cer ei înșiși pomană de la străin.

Locuitorii din Țara de Sus se pricep mai puțin în ale războiului și nici nu sînt prea deprinși cu armele; mai degrabă își mănîncă pîinea în sudoarea frunții și în liniște. Sînt înverșunați aproape pînă la erez în credința lor, de aceea se găsesc peste 60 de biserici din piatră numai în ținutul Sucevei, peste 200 de mănăstiri mari, clădite din piatră, în toată Țara de Sus, iar munții sînt plini de călugări și pustnici, care își jertfesc acolo, în liniște, lui Dumnezeu viața smerită și singuratecă. Furtișaguri nu se săvîrșesc decît puține sau deloc la ei. Totdeauna s-au arătat cu credință către domn, iar dacă s-au iscat și unele tulburări printre ei, acestea au fost stîrnite numai de boierii din Țara de Jos. Asemenea și înainte de însurătoare păzesc curăția și au năravuri bune — lucru prea rar în Țara de Jos. În trebile țării sînt mai vrednici decît ceilalți; trebile casei le fac cel mai bine; poruncile primite le împlinesc cu cea mai mare rîvnă, iar oaspeții îi primesc mult mai bine decît locuitorii din Țara de Jos.

Jocurile sînt la moldoveni cu totul altfel decît la celelalte neamuri. Ei nu joacă doi sau patru inși laolaltă, ca la franțuji și leși, ci mai mulți roată sau într-un șir lung. Altminteri, ei nu joacă prea lesne decît la nunți. Cînd se prind unul pe altul de mîină și joacă roată, mergînd de la dreapta spre stînga cu aceiași pași potriviți,

atunci zic că joacă *hora*; cînd stau însă într-un șir lung și se țin de mîini așa fel că fruntea și coada șirului rămîn slobode și merg împrejur făcînd felurite întorsături, atunci acesta se numește, cu un cuvînt luat de la leși „danț”. La nunți, înainte de cununie au obicei să joace în ogrăzi și pe ulițe în două șiruri, unul de bărbați, iar celălalt de femei. La amîndouă se alege o căpetenie, un om bătrîn și cinstit de toți, care poartă în mîină un toiag poleit cu aur sau unul pestriț, legat la capăt cu o năframă cusută frumos. La pasul cel dintîi una dintre căpetenii trage pe ceilalți, care trebuic să vină după ea, de la dreapta spre stînga, cealaltă îi trage de la stînga spre dreapta, astfel încît ajung să stea față în față; după aceea se întorc spate la spate, apoi se învîrtesc fiecare șir în șerpuiți arcuite și, ca să nu se încurce, se mișcă așa de încet, încît mai că nu se poate vedea că șirurile se mișcă. În amîndouă șirurile fiecare își ia locul după rangul lui. Jupînesele și jupînițele boierilor au locul după starea bărbaților și părinților lor. Totuși căpetenia are totdeauna locul cel dintîi, locul al doilea îl ia nunul, iar pe al treilea mirele. Același locuri le iau în șirul femeilor nuna și mireasa, chiar dacă acestea sînt dintr-o stare mai de jos decît celalalte. Pînă la urmă, însă, cele două rînduri se amestecă și joacă roată, în așa chip că fiecare bărbat însurat ține de mîna dreaptă pe nevasta lui, iar holteii țin fiecare de mîină cîte o față de seama lor și le învîrtesc

împrejur. Uneori hora se învîrtește în trei colțuri, în patru colțuri sau în forma unui ou, după voia și iscusința căpeteniei. Afară de aceste feluri de jocuri, care se joacă pe la sărbători, mai sînt încă alte cîteva aproape un eres, care trebuie alcătuite din numerele fără soț 7,9 și 11. Jucătorii se numesc „călușari“, se adună o dată pe an și se îmbracă în straie femeiești. În cap își pun cunună împletită din pelin și împodobită cu flori; vorbesc ca femeile și, ca să nu se cunoască, își acoperă obrazul cu pînză albă. Toți au în mînă cîte o sabie fără teacă, cu care ar tăia îndată pe oricine ar cuteza să le dezvălească obrazul. Puterea aceasta le-a dat-o o datină veche, așa că nici nu pot să fie trași la judecată, cînd omoară pe cineva în acest chip. Căpetenia cetei se numește stariț, al doilea primicer, care are datoria să întrebă ce fel de joc poștește starițul, iar pe urmă îl spune el în taină jucătorilor, ca nu cumva norodul să audă numele jocului mai înainte de a-l vedea cu ochii. Căci ei au peste o sută de jocuri felurite și cîteva așa de meșteșugite, încît cei ce joacă parcă nici nu ating pămîntul și parcă zboară în văzduh. În felul acesta petrec în jocuri necontenite cele zece zile între Înălțarea la cer a lui Hristos și sărbătoarea Rusaliilor și străbat toate tîrgurile și satele jucînd și sărînd. În toată vremea aceasta ei nu dorm altundeva decît sub acoperișul bisericii și zic că, dacă ar dormi într-alt loc, i-ar căzni de îndată strigoaicele. Dacă o ceată de acestea

de călușari întîlnește în drum alta, atunci trebuie să se lupte între ele. Ceata biruită se dă în lături din fața celeilalte și, după ce fac învoieli de pacc, ceata biruită este supusă celeilalte cete vreme de nouă ani. Dacă vreunul este omorît într-o astfel de încăierare, nu se îngăduie judecată și nici judecătorul nu întrecabă cine a săvîrșit fapta. Cine a fost primit într-o asemenea ceată trebuie să vină de ficcare dată, vreme de nouă ani, în aceeași ceată; dacă lipsește, ceilalți zic că îl căznesc duhuri rele și strigoaicele. Norodul lesne crezător pune pe sama călușarilor puterea de a izgoni boli îndelungate. Vindecarea o fac în acest chip: bolnavul îl culcă la pămînt, iar călușarii încep să sară și, la un loc știut al cîntecului, îl calcă, unul după altul, pe cel lungit la pămînt începînd de la cap și pînă la călcîie; la urmă îi mormăie la urechi cîteva vorbe alcătuite într-adins și poruncesc boalei să slăbească. După ce au făcut aceasta de trei ori în trei zile, lucrul nădăjduit se dobîndește de obicei și cele mai grele boli, care s-au împotrivit lungă vreme meșteșugului doftoricesc, se vindecă în acest chip, cu puțină osteneală. Atîta putere are credința pînă și în farmece.

CAPITOLUL AL XVIII-LEA

Despre obiceiurile de la logodnă și de la nuntă

După ce am arătat sufletul și năravurile moldovenilor, cititorul poftitor să știe nu va fi cu siguranță nemulțumit, dacă îi vom arăta pe scurt și obiceiurile de care țin aceștia seamă la logodne și la nunți. Moldovenii își însoară copiii la vârsta la care trebuie să se facă, după legile bisericesti, cununia. Însă se socotește că e rușine dacă o fecioară cerc pe un bărbat; iar obiceiul țării a statornicit că flăcăii trebuie să-și aleagă ei înșiși neveste și nu să-și aleagă părinții fetei ginerele. Drept aceea, dacă unui flăcău îi place o fată, atunci el trimite la părinții ei oameni pe care ei îi numesc, cu o rostire latinească stricată, pețitori, adică *petitores*. Aceștia iscodesc mai întâi pe departe gândurile bătrânilor, ca să nu pătească rușinea să nu vrea părinții fetei. Dacă bagă de seamă însă că aceștia vor s-o dea atunci se duc cu toate rudeniile mirelui în casa fetei. Cel mai de frunte dintre pețitori, numit staroste, începe să rostască vorbele pe care vrem să le dăm aici, fiindcă aproape pretutindeni sînt la fel: „Moșii și stră-

moșii părinților noștri, umblind la vînat prin codri au dat peste țara în care locuim noi acum și în țara asta trăim, ne hrănim și ne întărim cu laptele și mierea ei. Îmboldit de pilda lor, măritul boier cutare, în vreme ce umbla după vînat pe cîmpii, prin codri și prin munți, a dat de o ciută, care, sfioasă și cuminte nu i-a îngăduit să-i vadă fața, ci a luat-o la fugă și s-a ascuns. Am pornit pe urmele lăsate de copitele ei, care ne-au adus pînă în casa aceasta: de aceea voi trebuie sau să ne dați sau să ne arătați încotro a fugit vînatul pe care l-am gonit cu ostencală și sudoare din pustietăți". Acela ce rostește vorbele acestea mai adaugă încă vreo cîteva alte vorbe cu tîlc și înflorite, pe care le poate ticlui. Părinții răspund la început că în casa lor n-ar fi venit acest fel de vînat; oaspeții s-au încurcat în urmele pe care au venit, ciuta ar putea fi ascunsă pe la vecini. Iar dacă pețitorii stăruie să li se arate vînatul, atunci se aduce o fată bîtrînă, urîță și îmbrăcată în zdrențe și îi întreabă dacă aceasta e ciuta pe care o urmăresc. Pețitorii răspund: „nu"! și adaugă că vînatul lor are plete bălaie, ochi de șoim, dinți ca șiragul de mărgelă, buze mai roșii decît cireșile, trup ca de leoaică, pieptul ca de gîscă, gît ca de lebădă, degete mai netede decît ceara și fața mai strălucitoare decît soarele și luna. Dacă părinții tăgăduiesc din nou că un astfel de vînat s-ar fi arătat vreodată la ei, pețitorii le dau răspuns că ei au cei mai buni cîini

de vînătoare, care nu i-au înșelat niciodată și care le-au dat semnele cele mai adevărate că ciuta pe care o caută ei se află tăinuită aici.

La urmă, cînd pețitorii se laudă cu sila și cu armele, atunci părinții scot fața la iveală, împodobită după puterile lor. Cînd o văd, pețitorii spun îndată că ea este ciuta căutată. Apoi cheamă un preot sau, dacă acesta este prins cu alte trebi, pe cei mai bătrîni dintre vecini și înaintea lor logodnicii își schimbă inelele. Isprăvindu-se aceasta, părinții ascund îndată fața și se întinde masă, la care, înainte să se scoale, se hotărăște ziua nunții.

Cînd mirii sînt copii de boieri, atunci nu se poate face nici logodna și nici binecuvîntarea preotului fără încuviințarea domnului și mărturia arhierelui. Prin aceasta de la urmă se caută să nu se facă vreo nuntă neîngăduită de legile creștinești și preotești; iar prin cea dintîi, să nu se unească mai de aproape prin această legătură mai multe neamuri boierești fără de voia domnului. Cînd se hotărăște vremea să se facă nunta, atunci rudeniile se adună în luna dinainte, după liturghie, atît în casa mirelui, cît și în cea a miresei, aduc lăutarii din locul acela, care mai întotdeauna sînt țigani și se ospătează în casă în cîntările din gură și din instrumente, ale acestora. După ce se ridică de la masă, fetele și alte femei cern făina aleasă pentru nuntă, din care pricină ziua aceasta este numită îndeobște ziua cernutului. Dacă se află

în același târg sau în același sat casele celor logodiți, ori nu sînt mai departe una de alta decît cale de două sau trei zile, atunci ospățul de nuntă începe de joi în amîndouă casele și ține pînă sîmbătă. Duminica se strîng toate rudele mirelui ca să aducă mireasa și trimit înainte colăcari ca să vestească sosirea mirelui. Cei ce sînt adunați la casa miresei îi pîndesc în cale și caută să-i prindă înainte să ajungă la casa miresei. Ca să se ferească de acest lucru colăcarii folosesc de obicei cai foarte iuți. Dacă se întîmplă să-i prindă, cînd este vorba de oameni din norod, îi leagă vîrtos și-i pun de-a-ndăratelea pe cal; la cei de frunte, însă, pe aceștia îi împresoară prietenii miresei și îi duc îndată, cu chip că i-au robit, pînă la casa acesteia. Odată ajunși acolo, îi întrebă ce caută? Ei dau răspuns că au fost trimiși să vestească război și că oștenii vor sosi curînd ca să ia cetatea. După ce spun acestea, îi duc înlăuntru și îi silesc să deșarte cîteva pahare cu vin și îndopați astfel cu vin, îi trimit îndată îndărăt cu cîteva oaspeți ai miresei. Cînd aceștia văd că vine mirele, îi lasă pe colăcari — nu fără ocări — și se grăbesc spre casă. Dacă aceia care îl însoțesc pe mire pot să se ia după dînșii și să-i înhațe, atunci obișnuiesc să-i lege vîrtos și să-i ia cu ei. La urmă, cînd oaspeții celor două părți se adună în casa miresei, se pune la cale o întrecere de cai, hotărîndu-se o răsplată și anume: la oamenii de rînd, o năframă cusută frumos, iar la cei mai avuți,

o bucată de pînză sau de mătase de bun preț. Apoi trimite înainte oameni care hotărăsc ținta și, după ce dau semn de pornire printr-unul dintr-înșii care face strigarea, aceia ce cred că au caii cei mai buni le dau pînteni. Îvingătorul primește răsplata din mîna miresei, iar calul e împodobit cu o cunună de flori împletită meșteșugit. Spre seară, după vecernie, logodnicii sînt duși la biserică cu cît alai le stă în puteri, ca să primească binecuvîntarea bisericească. În mijlocul bisericii se așterne un covor, pe care stă la dreapta mirele, iar la stînga mireasa. În vreme ce stau acolo, li se pun sub amîndouă tălpile galbeni, iar la oamenii de rînd, lei prin care se înțelege că s-au lepădat de lume și că trebuie să calce în picioare măreția acesteia. Îndărătul lor stau nunul și nuna, ținînd două lumînări la fel de mari și de grele. În vremea aceasta preotul rostește rugăciunea obișnuită la cununie și le schimbă de trei ori inelele. După ce pune celor doi miri cununile pe cap, îi poartă prin mijlocul bisericii la fel ca la danț, în vreme ce cîntăreții înalță cîntarea obișnuită la acest prilej. În această vreme rudele împrăștie printre cei din jur bani mărunți, nuci și hamei uscat, ca să arate prin asemenea pilde că se roagă lui Dumnezeu dătătorul de viață pentru rodnicia hameiului și a nucilor, iar de toate avuțiile și semețiile acestei lumi trebuie să se lepede. Preotul dă la urmă celor doi cununați să guste de trei ori pîine întinsă în miere, semn al dragostei

și unirii veșnice. Și ca să dea prilej celor dimprejur să rîdă la această ceremonie voioasă, îi lasă pe miri să încerce de trei ori în zadar să apuce din îmbacătură. După ce se sfîrșesc toate, toți se întorc, în aceeași rînduială în care au venit, la casa miresei, a cărei față e acoperită cu o pînză subțire de mătase roșie, prinsă cu două bolduri, pe care la urmă, cînd mireasa e dusă la culcare, frații sau rudeniile miresei le înfig în perete deasupra capului mirilor. În vremea aceasta mănîncă și bea, cîteodată pînă la al treilea ceas al dimineții. După acest ceas, bucătarii pun pe masă un cocoș fript cu pene cu tot; unul dintre oaspeți se ascunde sub masă, cîntă cocoșește și vestește zorii zilei. Oaspeții dau după aceea bucătarului bacșiș și se ridică cu toții de la masă; iar mirele, care își ține mireasa de mînă, se așază în mijlocul camerei. Apoi un diac citește cu glas tare foaia zestrei, iar toate aceste lucruri, care au fost puse într-o cameră deosebită ca să poată fi văzute de fiecare, sînt încărcate într-o căruță și duse acasă la mire. Apoi acela care vorbește părinților miresei în numele ei pomenește nașterea, creșterea și toate celelalte binefaceri primite de la ei; le mulțumește pentru toate și le cere binecuvîntarea, pe care părinții i-o dau ei înșiși sau pun pe altcineva să i-o dea în numele lor și roagă pe Dumnezeu și pe îngerul lor păzitor să le dea celor cununați dragoste credincioasă și așternut neșpurcat, iar la urmă le aduce paharul de despărțe-

nie — care se numește paharul căii albe — lăsându-i apoi să plece din casa lor. Când dau să pășcască peste pragul casei, îi opresc frații miresei sau, dacă aceasta n-are frați, frații părinților ei, cu sabia goală, pe care o înfig de-a curmezișul în stîlpul ușii. Mirele scapă de ei dîndu-le fie un cal, fie un alt dar pe care îl are la îndemînă. Mireasa se urcă singură (pentru că nu-i este îngăduit să ia din casa părintească nici o slugă) într-o căruță, însoțită de mama sau sora mirelui, și îl urmează pe bărbatul ei, care merge înaintea. Când ajung la casa mirelui — după ce se mai deșartă încă vreo cîteva pahare de vin — pe tineri îi duc nașii în odaia de culcare. Mirele se îngrijește cu multă luare-aminte ca a doua zi părinții miresei să nu afle nimic despre fiica lor; pentru că aceștia trebuie să-și vadă fiica, împreună cu toți prietenii apropiați, a treia zi după nuntă, drum care se numește drumul cel mare, fiindcă acuma părinții pot să aibă parte — după cum se întîmplă — sau de multă cinste, sau de rușine. Căci, dacă fiica lor s-a aflat fecioară, nu numai că toate sînt bune, dar și părinții sînt ospătați cu o masă strălucită, la care, după ce mîncă al doilea fel de bucate, se arată fiecăruia pe un taler cămașa cu semnele fecioriei, pe care toți obișnuiesc să pună un mic dar. Dar aceasta se întîmplă numai la oamenii de rînd, căci la cei mai de sus nu pot să vadă cămașa decît socrii. Iar dacă fiica lor s-a făcut de ocară din pricina unei împreunări neîngăduite, mirele își adună

a doua zi prietenii apropiați, cărora le arată că și-a găsit mireasa spurcată (cu acest cuvânt numesc ei femeile necinstite). Aceștia aduc pentru ea cea mai proastă căruță și, cu hamuri rupte, înhamă în locul cailor pe părinții ei și-i silesc cu bătaia să-și ducă înapoi acasă, ca pe o curvă, fiica așezată în căruță. Nimănu-i este îngăduit să împiedice acest lucru pe drum și dacă cineva ar cuteza să slobozească pe părinți, acela ar fi pedepsit nu numai cu bătaia, ci și de către judecător, ca un călcător al legii și al obiceiurilor țării. Bărbatul oprește toată zestrea; și, dacă el a făcut cheltuieli cu nunta, le primește îndărăt, la porunca judecătorului, de la părinții care nu și-au păzit fata. Așa se întâmplă printre țărani cu oamenii accia sărmani; dar nu și printre boieri care își priveghează fetele mult mai îndeaproape, așa că nu li se poate întâmpla lesne asemenea lucru. Când află că fata lor s-a găsit spurcată, răscumpără necinstea fiicei lor cu o zestre mai mare în sate sau bani; iar dacă ginerele nu se mulțumește în nici un chip cu aceasta, își iau fata acasă și dau mirelui slobozenie să se însoare cu alta.

Când domnul însuși este naș, atunci ospățul de nuntă se face la curtea domnească. Mirele primește din partea domnului un gugiuman la fel cu al domnului și un cal, iar la masă toată vremea stă de-a dreapta domnului cu capul

acoperit. Toți slujitorii curții îl slujesc, ca și pe domn; iar când mirele se duce la biserică sau la casa sa, toată curtea domnească — cu țimbale și alte instrumente moldovenești și turcești — îl însoțește ca pe domnul însuși. A treia zi după nuntă mirele se duce împreună cu mireasa la domn și la doamnă ca să mulțumească pentru cinstea atât de mare ce li s-a făcut — dar fără să aducă daruri.

CAPITOLUL AL XIX-LEA

Despre obiceiurile de îngropăciune la moldoveni

Moldovenii își îngroapă morții după rînduiala bisericii răsăritene. Îndată ce moare cineva, se spală cu apă caldă și, înainte de a-i înțepeni mădularele, îl îmbracă cu hainele cele mai noi și cele mai bune pe care le-a avut; se așază apoi trupul pe năsalie în mijlocul pridvorului. Trupul mortului nu se îngroapă chiar în ziua cea dintîi, ci se așteaptă pînă a treia zi, ca nu cumva să se socotească mort un bolnav căzut numai în nesimțire și să se îngroape de viu. Vecinii se adună cînd aud clopotele și își arată întristarea către rudele de sînge care stau în jurul mortului. În ziua sorocită pentru îngropăciune, toți vecinii se adună și-l petrec pe mort, după ce se isprăvește slujba la biserică, în vreme ce preoții merg înaintea lui, iar rudele în urmă. După ce se împlinesc datinele bisericesti, trupul mortului este îngropat în curtea bisericii. Iar cînd moare vreo căpetenie a oastei, atunci caii lui se acoperă cu pînză neagră și hainele cele mai scumpe i se pun deasupra; înaintea mortului este purtată o sulită de care atîrnă o

sabie fără teacă și cu mînerul în jos. De o parte și de alta pășesc vreo cîțiva oșteni, îmbrăcați în zale și cu coifuri. Ei pun în ochii cailor zeamă de ceapă sau praf de pușcă, ca să se arate ca și cînd caii ar plînge în felul oamenilor moartea stăpînului lor. Trupul unui boier îl petrece de obicei domnul însuși, împreună cu toată curtea lui. Dacă mortul a fost unul dintre cei mai de frunte, atunci semnele dregătoriei lui sînt purtate înaintea năvăliei pînă la groapă; iar după aceea sînt așezate în spătărie sau în divan. Locul său trebuie să rămînă gol măcar vreme de trei zile. Doliul nu este același pentru toți. Dacă moare un țăran, atunci feciorii lui trebuie să umble cu capul gol șase luni de-a rîndul, chiar dacă este în toiul iernii, și să-și lase să crească părul și barba; nu pot să-și acopere cu nimic capul, chiar dacă au de mers cale cît de lungă. Altminteri același lucru îl făceau îndeobște și boierii vreme de 40 de zile de-a rîndul; înă-acuma au lepădat asemenea obiceiuri și se mulțumesc să îmbrace haină cernită și să-și lase părul să cadă în plete. Dacă a murit fratele unei fete de țăran, după obicei ea își taie o șuviță de păr și o atîrnă pe crucea ce se pune la groapa lui și poartă grijă un an întreg ca nu cumva să se piardă sau să cadă; dacă se întîmplă totuși acest lucru, ea atîrnă iară o șuviță pe cruce. De obicei se adună cu toții în fiecare duminică la groapă vreme de un an și-și plîng morții. Cei bogați năimesc bocitoare, care știu felurite

cîntece de jale, în care arată ticăloșia și deșăr-tăciunea vieții, după cum se poate vedea din versurile acestea cu care fac de obicei începutul:

Cînt cu jale viața rea a lumii acesteia,
Cum se sfarmă și se rupe ca un fir de ață.¹

Apoi ele închipuiesc ființa celui mort ca fiind de față, îl întrebă tot felul de lucruri și spun că din ură pentru lumea aceasta nu vroiește să răspundă la întrebările puse, dar, în cele din urmă, înduplecat de rugămințile rudelor, rostește cîteva cuvinte. Le dă învățătură ce trebuie și ce nu trebuie să facă și le spune că de aici înainte nu va mai vorbi cu dînșii și nici nu se va mai întoarce pe pămînt, fiindcă a și început să guste desfătările raiului, pe care Dumnezeu le-a gătit slugilor lui credincioase — și alte bazaconii de acestea de-ale femeilor limbute.

¹ În ediția latină Cantemir a tălmăcit versurile cu care se începe poemul filozofic *Viața lumii* de Miron Costin:

*A lumii cîntă cu jale cumplită viață,
Cu griji și primejdii, cum este și ața,
Prea suptive și-n scurtă vreme trăitoare.*

Versurile au mai fost folosite, cu o ușoară adap-tare într-un context propriu și în *Istoria ieroglifică*:

*Al lumii cînt cu jale cumplita viață,
Cum se trece și se rupe, că cum ar fi o ață.*

Nu este exclus ca motivul acesta, care descindea în literatura cultă din lirica lui Ovidiu, să fi avut și o circulație populară. În nici un caz în forma utilizată de Cantemir, nu credem că versurile ar indica o proveniență populară.

III

DESPRE CELE BISERICESTI ȘI ALE ÎNVĂȚĂTURII ÎN MOLDOVA

CAPITOLUL 7

Despre religia moldovenilor

Lenevirea strămoșilor noștri este de vină că nu putem spune ce fel de religie au avut odinioară moldovenii, mai înainte ca soarele dreptății să fi răsărit pe cerul nostru. Iar dacă vroom să credem că dacii cei vechi se trăgeau din sciți — cum zic toți istoricii pe care îi cunoaștem — atunci se poate prepune, fără teamă că vom greși, că moldovenii s-au închinat la aceeași zei la care s-au închinat — după cum se vede din cele ce spun cronicile rusești — neamurile scite, cum sînt: *Peruna*, zeul tunetului, *Volos*, zeul dobitoacelor, *Pohvist*, zeul văzduhului, *Lado*, zeul veseliei, *Kupalo*, zeul secerișului, și alți zei ca aceștia, precum: *Osliado*, *Chorsa*, *Dașuba*, *Sriba*, *Semargle* și *Mocosa*. Asemenea se vede că și romanii, pe care nu i-a întrecut nici un alt neam cu eresurile, nu numai că nu au nimicit religia cea veche, ci dimpotrivă au mai sporit-o cu zei noi de-ai lor. Acest lucru îl va vedea lesne oricine își amintește că romanii, ori de cîte ori supuneau o țară nouă, aduceau jertfe atît zeilor neamului biruit, cît și zeilor

lor: ba încă după ce au biruit Egiptul, muma cea roditoare a idolilor, au adus de acolo la Roma idoli de tot felul, cărora li s-au închinat de asemenea. Se mai adaugă la aceasta și credința tuturor celor ce se închinau la idoli că nu numai fiecare țară ar avea zeii ei, ci și că fiecare familie ar avea zeii casei și zeii păzitori, despre care credeau că le-ar purta o grijă deosebită și că cel ce nu se înțelege cu ei nu poate nici să-și stăpânească cu norocire țara sa și nici să trăiască în pace în casa lui. Nu se poate dovedi cu nici un fel de mărturii limpezi ale cronicarilor cam în ce vreme a încetat în Moldova cresul păgânesc și s-a primit legea cea creștinească; cu toate acestea, pesemne că religia creștinească a fost adusă pe față în Dacia abia în vremea domniei lui *Constantin cel Mare*, fiindcă sub *Constantin*, fiul lui *Constantin cel Mare*, amîndouă Daciile își aveau arhieriei lor, după cum arată tipicul soborului ținut la Sardes. Și se poate ca mulți daci să se fi plecat cu multă vreme înainte asupra învățăturii sîngerate a mucenicilor, ca să urmeze steagul lui Hristos. În zilele noastre tot norodul ține de biserica creștinească a Răsăritului. Nu se îndoiește nimeni de slova credinței, nimeni nu se arată fără luare-aminte față de vreuna din porunci și nu face nimic din cele oprite de biserică. O erezie sau un eretic nu s-au arătat vreodată în Moldova și cu atît mai puțin s-ar fi putut răs-

pîndi¹. Poate că pricina este și că norodul nu a primit niciodată învățatură scolastică și cea vicleană a clevetitorilor, ci a crezut că simplitatea Evangheliei și învățătura sfinților părinți bisericești sînt îndestulătoare pentru mîntuirea sufletului și fără școală. Nici o altă religie nu este mai urîtă de moldoveni ca religia papistașilor, deși țin de ea aproape toți supușii moldoveni de neam unguresc, care au și un episcop al lor la Bacău. Adică ei spun că celelalte erezii se cunosc de la sine, iar îndepărtarea lor de la biserica cea adevărată se poate înțelege lesne; papistașii însă sînt lupi îmbrăcați în piele de oaie (căci ei nu știu nimic despre alți papistași decît despre cei crescuți în biserica Răsăritului); iar papistașii le zic celor ce țin de biserica grecească uneori frați, alteori schismatici și ἀκέραιων² pentru

¹ Afirmația a fost dezmințită de cercetările ulterioare. Husitismul — reforma religioasă preconizată de Ian Hus — s-a răspîndit nu numai în Ardeal, ci, într-o oarecare măsură, și în Moldova. N. Cartoian (*Istoria literaturii române*, I, p. 49) aduce precizări în acest sens. Un călugăr din ordinul franciscanilor, Constantin, încerca aci să facă prozeliti la husitism. Regele Poloniei Wladislaw Jagello atrăgea atenția lui Alexandru cel Bun să stîrpească „boala molipsitoare” a reformei. De asemenea, episcopul ardelean Gh. Lepșa semnala prezența husitismului la oamenii veniți din Moldova. Catolicismul a avut o mult mai mare înrîurire. Numai astfel se poate explica prezența școlilor și seminariilor iezuite din Moldova în secolul al XVII-lea. Seminariile catolice de la Cotnar și Galați pregăteau parohi pentru populația indigenă.

² *acefali* — fără cîrmuitori.

că nu cinstesc capul văzut al bisericii, adică pe papa; alteori îi numesc chiar eretici. De aceea se întâmplă că norodul cel prost abia poate să deosebească adevărul de înșelăciune, ca să se poată păzi de otrava ei. Pricina cea mai de seamă împotriva oricăror înnoiri, ca să vorbim în trecut, pare că se află în statornicia cu care moldovenii s-au plecat totdeauna către biserica Răsăritului. Pentru că știe oricine a învățat istoria bisericii că țara ungurească și Transilvania, unde au locuit strămoșii noștri înainte de descălecatul Moldovei, nu s-au închinat niciodată scaunului de la Țarigrad sau grecesc, ci totdeauna scaunului de la Roma, de aceea toți locuitorii au și fost fii ai bisericii Apusului, înainte să fi răzbătut pînă acolo ereziile lui *Luther* și *Calvin*. Dar fiindcă urmașii lui *Dragoș* și-au păstrat totdeauna religia pe care au avut-o în vatra de unde au plecat (căci nu ni se spune nicăieri că ei ar fi părăsit biserica papistășească și ar fi trecut la biserica Răsăritului), dar credința lor nu se deosebește întru nimic de aceea a Răsăritului, se vede limpede că Apusul și nu Răsăritul s-a depărtat mai târziu de la credința creștinească cea adevărată. Dar să lăsăm acestea și să ne întoarcem la lucrul de care vorbeam.

Mărturisirea credinței sau crezul se folosește în slujba religioasă așa cum a fost alcătuit de către sfinții părinți la Sinodul de la Niceea, iar adăugirea papistășească „și de la *Fiul*” se leapădă. Despre purcederea sfântului duh, ei cred întoc-

mai ceea ce spune Ioan evanghelistul cu vorbele Mîntuitorului. Dar, după cum nu se vor să recunoască purcederea de la Fiul fiindcă Sfînta Scriptură nu zice nimic mai limpede, tot atît de puţin folosesc în slujba lor religioasă adăogirea lui Palama: „*de la Tatăl singur*“. Au şapte taine. La împărtăşanie se ţin după cele statornicite de Sfinţii părinţi *Vasile* şi *Ioan Chrisostom*. Folosesc la aceasta pîine dospită şi se împărtăşesc în amîndouă chipurile, cu pîine şi cu vin. Cînstesc icoanele sfinţilor, dar nu cioplite, ci zugrăvite, însă zic că numai lui Dumnezeu singur i se cuvine slujbă religioasă. Cred că sfinţii n-au ajuns încă la mîntuirea desăvîrşită, ci că, împreună cu Pavel, ei aşteaptă ziua de apoi, adică judecata cea de pe urmă; mai cred că aceştia au totuşi, în vremea aceasta în sufletele lor o nădejde neîndoită în mîntuire, care trezeşte în ei o bucurie nespusă, aşa că pentru vredniciile lor nu le lipseşte nimic. Nu recunosc purgatoriul, dar zic că păcatele mici pot fi iertate şi după moarte prin rugăciunile bisericii şi cu pomeni. Citesc în biserică Sfînta Scriptură după tălmăcirea celor şaptezeci de tîlmaci; ei leapădă Vulgata şi toate celelalte tălmăciri. Postesc, în afară de miercurea şi vinerca, de patru ori pe an la vremea rînduită, dar în postul cel mare de patruzeci de zile şi în postul din zilele cele de la începutul lunii lui august închinare Sfîntei Fecioare se înfrîncează să mînînce chiar şi peşte. Mai sînt unii care nu mînîncă nici luna carne, din prea

mare eres, și care își așază ei înșiși și alte zile de post la praznicile sfântului Atanasie, sfântului Gheorghe și sfântului Dumitru, și unele femei, măcar că nu îmbracă straie monahicești, fac jurământ de bunăvoie să nu mănince carne toată viața lor. Altminteri norodul — și la noi în Moldova, ca și în alte țări pe care știința nu le-a luminat încă — este foarte plecat spre eres și încă nu s-a curățat desăvârșit de necurăția cea veche, încît se mai închină și acuma în poezii și cîntece, la nunți, îngropăciuni și alte întîmplări știute, la cîțiva zei necunoscuți și care se vede că se trag din idolii oei vechi ai dacilor. Așa sînt *Lado* și *Mano* (a), *Zîna* (b), *Drăgaica* (c), *Doina* (d), *Heiole* (e), *Stahia* (f), *Dracul din tău* (g), *Ursitele* (h), *Frumoasele* (i), *Sinzienele* (k), *Joimărițele* (l), *Paparuda* (m), *Chiralesia* (n), *Colinda* (o), *Turca* (p), *Zburătorul* (q), *Miazănoapte* (r), *Strîga* (s), *Tricolici* (t), *Legătura* (u), *Dezlegătura* (v), *Farmec* (w), *Descîntec* (x), *Vergelat* (y) și multe asemenea.

[NOTĂ]

a) Se obișnuiește ca numele lor să fie pomenit de babe, mai cu seamă la nunți; de aceea se poate presupune că prin ele trebuie să se înțeleagă Venus și Cupido, ca păzitori ai dragostei de nuntă.

b) Acest cuvînt ar putea să se tragă din numele Diana. Totuși rareori se vorbește despre ea singură, de obicei se vorbește de mai multe; le zic *Zîne* și le socotesc niște fecioare frumoase, care dăruiesc frumusețe.

c) După cum se vede, prin ea o înțeleg pe Ceres. Căci în acea vreme a anului când încep să se coacă semănăturile, toate fetele țăranilor din satele învecinate se adună și o aleg pe cea mai frumoasă dintre ele, căreia îi dau numele de Drăgaica. O petrec pe ogoare cu mare alai, o gătesc cu o cunună împletită din spice și cu multe basmale colorate și-i pun în mâini cheile de la jitnițe. Drăgaica aceasta împodobită în acest chip se întoarce de la câmp spre casă cu mâinile întinse și cu basmalele fluturând în vânt, de parcă ar zbura, și cutreieră toate satele din care s-a adunat lume s-o petreacă cîntînd și jucînd laolaltă cu toate tovarășele ei de joc, care o numesc foarte des sora și mai-marea lor în cîntecele alcătuite cu destulă iscusință. Fetele din Moldova doresc din toată inima să aibă parte de această cîntire sătească, deși în cîntecele lor spun mereu, după datină, că fata care a întruchipat Drăgaica nu se poate mărita decît abia după trei ani.

d) Se vede că acesta a fost numele obișnuit la daci al lui Marte sau al Belonei, căci cu el încep toate cîntecele în care se cîntă faptele războinice și moldovenii îl folosesc îndeobște ca să-l pună înaintea cîntecelor lor.

e) Acest nume îl folosesc de obicei în cîntecele de jale, dar nu ca o strigare, ci în așa chip, că s-ar părea că vor să arate prin el o ființă știută.

f) Ei își închipuie că aceasta ar fi o femeie uriașă, care străjuiește și e stăpîna caselor vechi și părăsite, mai cu seamă a celor zidite sub pămînt, și de aceea și a comerilor.

g) Așa numesc ei duhurile rele, despre care cred că își au lăcașul în apă.

h) Ei cred că acestea ar fi două fecioare, ce se află de față la nașterea oricărui copil și care îi dăruiesc, după voia lor, însușiri sufletești și trupesti și îi hotărăsc de la început toată norocirea și toată năpasta ce va întâmpina în viață.

i) Ei le socot pe acestea nimfe ale văzduhului, care îndrăgesc adesea pe feciorii cei tineri și frumoși. Când pe un flăcău îl lovește deodată slăbănogirea sau damb্লাua, ei dau vina pentru boalele acestea pe Frumoase și zic că în chipul acesta ele se răzbuună atunci când dragostea li s-a schimbat în ură și furie, fiindcă cel ce le era drag nu le-a dat ascultare.

k) Acesta este numele sfântului Ioan Botezătorul. Ei cred că în ziua când se prăznuiește acest sfânt soarele nu-și străbate drumul său drept înainte, ci într-o linie tremurată. De aceea toți țărani moldoveni se scoală în acea zi înaintea zorilor și privesc cu ochi mari răsăritul soarelui și cum ochiul nu suferă prea mult această lumină și, din pricina ei, începe să se zdruncine și să tremure, ei pun pe seama soarelui tremurătura pe care o simt în ochi și se întorc voioși acasă, după ce au făcut această încercare.

l) Așa le numesc pe femeile despre care zic că umblă în joia verde, dis-de-dimineață, și dacă dau de o femeie dormind, fiindcă în Moldova se face de obicei în toate casele focul la vremea aceea, o pedepesesc să fie de atunci încolo trîndavă la tot lucrul de peste an.

m) În vremea verii, când semănăturile sînt primejduite de secetă, oamenii de la țară îmbracă o copilă mai mică de zece ani cu o cămașă făcută din frunze de copaci și buruieni. Toate celelalte copile și copiii de aceeași vîrstă o urmează și se duc jucînd și cîntînd prin împrejurimi; iar oriunde sosesc, babele au obicei de le toarnă apă rece în cap. Cîntecul pe care-l cîntă este alcătuit cam așa: „*Paparudo! sui-te la cer, deschide-i porțile, trimite de acolo ploaia aici, ca să crească bine secara, grîul, meiul și altele*“.

n) Se potrivește cu strigarea creștinilor în rugăciunca lor „*Kyrie eleison!*“ de unde se și trage. Stăpînul casei are obicei să facă la 5 ianuarie, în ajunul Bobotezei, o cruce de lemn, pe care o învelește cît mai frumos cu pînză albă sau cu pînză de borangic și catifea, cum poate ficcare, după averea lui, iar după

vecernie ca într-un alai, petrecuți de o droaie de copii, o poartă prin toate casele, unde strigă foarte des cuvântul *Chiraleisa*.

o) Aceasta aduce cu *Calendis* ale romanilor și se prăznuiește îndeobște la începutul fiecărui an nou, atît de către oamenii de rînd, cît și de boieri, cu datini deosebite.

p) Este un joc închipuit în vremurile vechi din ură împotriva turcilor. În ziua de Crăciun se pune cuiva o căpățîină de cerb cu coarne, mari, de care se leagă o mască făcută din fîșii de pînză colorată și atît de lungi încît acoperă și picioarele celui care o poartă. Peste acesta se așază altul, care se face un bătrîn ghebos, și așa străbat toate ulițele și casele, jucînd și cîntînd, cu o mulțime de lume după ei.

q) Însemnează cel ce zboară. Ei zic că este o nălucă, un om tînăr frumos, care vine noaptea la fete mari, mai ales la femeile de curînd măritate și toată noaptea săvîrșește cu dîsele lucruri necuviincioase, cu toate că nu poate fi văzut de ceilalți oameni, nici chiar de cei care îl pîndesc. Iar noi am mai auzit că unii bărbați însurați mai inimoși au prins asemenea zburători și, cînd au aflat că sînt făpturi cu trup ca și alții, i-au pedepsit cum li se cădea.

r) Se numește miazănoapte și zic că este o nălucă, care umblă pe rîspîntii de drum de la asfințitul soarelui și pînă la miezul nopții, luînd înfățișare de animale de tot felul, pierînd apoi iarăși.

s) Se trage de la cuvîntul grecesc *στέφα* și la moldoveni are același înțeles ca și la romani, adică zic că e o vrăjitoare bătrînă care omoară copiii noi născuți, pe neștiute, cu meșesug drăcesc. Acest eres este răspîndit cel mai mult la ardeleni. Ei zic că, atunci cînd umblă Strîga, găsesc copiii înăbușiți în leagăne, fără să fi fost mai înainte bolnavi. Dacă au prepus pe vreo femeie bătrînă, atunci o leagă de mîini și de picioare și o aruncă într-un rîu. Dacă se duce la fund, atunci zic că e nevinovată; iar dacă plutește deasupra apei, atunci zic că e destul de vinovată

și o ard de vic, fără să mai facă cercetări, în vreme ce bătrîna strigă în zadar că e nevinovată, pînă își dă duhul.

t) Este întocmai ceea ce la franțuji înseamnă *le loup garou**. Ei zic că cu meșteșugul vrăjilor oamenii se pot preface în lupi și alte fiare sălbatice și că pot să-și însușească în așa chip firea acestora, că pot să se năpustească asupra oamenilor și dobitoacelor și să-i sfîșie.

u) Aceasta, zic ei, ar fi un fel de fermecătură cu care se poate opri mirele să se împreuneze cu mireasa lui în noaptea nunții. Asemenea ei zic că tot așa pot să oprească lupii și alte fiare sălbatice să facă stricăciune la oi și la alte dobitoace.

v) Este slobozirea de fermecătura dinainte a mirilor, care se poate dobîndi, cum zic ei, prin alte mijlociri de vrăji mai puternice.

w) Este o vrajă obișnuită la țărani, prin care femeile, după cum își închipuie ele, fac să se apropie de ele iubitul lor sau pot să-l facă să innebunească pe cel care le este lor urît.

x) Acesta este alt fel de vrajă cu care ar trebui să se vindece toate bolile ce nu sînt de moarte.

Vreau să povestesc aici ceva ce-am văzut eu însumi în patrie. Cămărașul cel mare al răposatului meu tată avea un cal de mare preț, care fusese mușcat pe cîmp de un șarpe și i se umflase într-atît trupul, că nimeni nu mai trăgea nădejde să scape. A chemat o vrăjitoare bătrînă, care a poruncit stăpînului calului să caute un izvor și să aducă din apa aceea neîncepută, cît o putea mai degrabă. Pentru că el voia să trimită pe o slugă ca să aducă apă, vrăjitoarea cea bătrînă i-a zis că nu trebuie să facă în așa chip, că stăpînul trebuie să se ducă el însuși să ia apă, dacă voiește să-i scape calul cu viață. În cele din urmă tînărul i-a

* Vrajitor care travestit în lup cutreieră în timpul nopții cîmpiile.

dat ascultare și a adus babei un ulcior mare cu apă. Apa aceasta a descîntat-o cu un descîntec neînțeles și i-a dat tînărului să bea. El n-a făcut prea bucuros ce i-a poruncit, fiindcă adusese prea multă apă. După ce a băut-o, îndată a văzut cum calul său, care zăcea la pămînt, aproape mort, nu departe de el, își venea în fire iarăși, însă el se umfla și îl apucase niște dureri de nesuferit. După ce baba a mai descîntat o dată, într-un sfert de ceas s-a însănătoșit și calul, iar tînărul a vărsat apa, fără să-i lase vreo urmă de durere sau de boală. Altă babă a vindecat pe de-a-ntregul în cîteva zile un grajd întreg de cai, care se umpluse de rîie — cu toate că se afla la o depărtare de trei zile de drum — prin descîntece pe care le-a rostit deasupra unui smoc de păr de cal.

y) Este un fel de ghicire prin care moldovenii, punînd niște nuiele într-un chip știut în noaptea dinspre întîi ianuarie, se încumetă să ghicească toată norocirea și năpasta pe care le va aduce anul întreg. La această mai au trebuință și de linte, fasole și oale pe care le așază una sub alta cu o rînduială știută.

CAPITOLUL AL II-LEA

Despre tagma bisericească

Privegherea din afară asupra bisericii Moldovei cade în scama domniei însăși, care ia aminte cu râvnă și cu multă grijă că purtarea și învățătura fețelor bisericești să se potrivească cu temeiurile credinței; ca nici unul dintre dînșii să nu se abată din calca adevărului și să nu ascundă inimă de lup sub piele de oaie; nici păstorul să nu poarte grijă pentru turma sa sau să fie o pildă rea. Grija pentru cele duhovnicești, adică îndrumarea sufletelor pe calca Domnului, este încredințată mitropolitului, care cercetează — ca un păstor credincios și slujitor treaz al Domnului său — bisericile de sub ascultarea lui, le așază arhieriei, care nu prea au învățatură, dar sînt plini de duh sfînt, și care nu nesocotește nimic din ce i se pare că este de trebuință pentru hrana și mîntuirea turmei sale. Dar fiindcă, după ce s-au înmulțit locuitorii din Moldova, lucrul acesta a ajuns prea greu ca să poată să-l împlinească un om singur, pentru înlesnirea mitropolitului s-au mai făcut în Moldova încă alte trei scaune arhiericești, unul la *Roman*, altul la *Rădăuși* și al treilea la *Huși*; dar numele

de episcop s-a dat numai vlădicilor de la Rădăuți și de la Huși. Cel de la Roman a fost numit arhieru și i s-a îngăduit să poarte la slujba bisericească mitra arhierască, dar el nu este mai mare peste ceilalți episcopi, nu are decît înțietate. Mitropolitul moldovean a fost uns de patriarhul din Țarigrad, de cînd s-a așezat scaunul său pînă în vremea soborului de la Florența. Pentru că mitropolitul era pe atunci un om de rînd și nu cunoștea bine Sfînta Scriptură, precum și ca să-și păstreze cinstea ce i-o dădea cel de al șaptelea scaun, precum și alte cinstiri pe care i le făgăduise papa, a semnat, împotriva vrierii solului trimis cu el de Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, toate hotărîrile greșite și amăgitoare ale soborului, dar după ce s-a isprăvit soborul, nu a mai cutezat să se întoarcă în Moldova; de aceea Marcu, arhierul din Efes, a dat Moldovei ca mitropolit pe un arhidiacon bulgar de neam, om foarte vestit pentru smerenia și credința lui; iar pentru că și patriarhul de la Țarigrad se dăduse de partea potrivnică, i-a poruncit să ceară întărirea sa totdeauna de la patriarhul din Ohrida. Și, începînd de-atunci, mitropoliții Moldovei au luat obiceiul să ceară totdeauna pînă la începutul veacului trecut hirotonisirea de la patriarhul din Ohrida. Dar cînd a luat domnia Vasile Lupu și a cercat să orînduiască trebile țării pe care le-a găsit încurcate, parte din pricina lenevirii înaintașilor săi,

parte din pricina tulburărilor dinăuntru, atunci Partenie, pe vremea aceea patriarh de Țarigrad, i-a trimis scrisoare alcătuită în chipul acesta:

„Noi dăm de știre măriei-tale să afle că biserica moldovenească era odinioară sub ascultarea bisericii Răsăritului, aceasta fiind numa cea bună și dreaptă a tuturor creștinilor, iar mitropolitul ei, ca toți ceilalți, era uns de scaunul sobornicesc de la Țarigrad. Veacuri la rând a rămas sub această ascultare, pînă în vremea domnului Ioan Paleologul, cînd patriarhul mincinos Mitrofan a semnat hotărîrile soborului bisericesc din Florența, zdruncinînd credința tuturor iubitorilor credinței celei adevărate în scaunul sobornicesc cel mai dintîi de la Țarigrad. Dar fiindcă uneltele și aceia care au stîrnit această molină rea au fost dați la o parte din cale curînd după aceste tulburări, iar sfînta biserică a lui Dumnezeu, mireasa mirelui cel nevinovat, a fost adusă iarăși la pacea ei de odinioară, la faima ei cea de mai nainte, asemenea s-a dat în lături orice pricină de prepus; de aceea mai cu seamă este desăvîrșit lipsit de cuviință ca biserica moldovenească, socotită totdeauna unul dintre mădularele cele mai alese și mai de frunte ale bisericii Răsăritului, să nu dobîndească sfințirea de la scaunul cel mai înalt, ci de la cel mai de jos. De aceea puținătatea noastră și tot soborul cel sfînt se roagă prea plecat de măria-ta să îngădui ca un mădular atît de ales al bisericii să se lipească iarăși de scaunul mai cinstit și să po-

runcești ca mitropolitul Moldo-Vlahiei (așa numesc grecii Moldova), așa cum era obiceiul înainte vreme, să ceară ungerea de la scaunul nostru cel pravoslavnic de patriarh — lucru întru lauda Domnului și slava maicii noastre, biserica cea adevărată, iar pentru noi va fi o pricină de bucurie veșnică¹. Vasile (Lupu), înduplecându-se de această scrisoare a patriarhului și a soborului, porunci să nu se mai ungă de atunci încolo mitropolitul Moldovei de nimeni afară de patriarhul de la Țarigrad. Și porunca aceasta a întărit-o, puțină vreme după aceea, soborul bisericesc ce s-a făcut la Iași, chiar sub acest domn, împotriva iconoclaștilor și a altor eretici din acele vremuri, cu glasul și iscălitura tuturor patriarhilor și chiar al celui de la Ohrida. Altminteri mitropolitul Moldovei i se arată în biserică Răsăritului o cinstire cu totul deosebită, care nu se arată altora. El nu poartă, ce e drept, numele de patriarh, dar nici nu ascultă de vreunul, căci, cu toate că este uns de patriarhul de la Țarigrad, totuși nu poate fi așezat sau scos din scaun de către acesta și nici nu trebuie să aștepte ψῆφον¹, ca toți ceilalți mitropoliți, bisericii celei mari țarigrădene.

După ce a dobândit întărirea domniei, trei episcopi ai Moldovei împlinesc punerea mâinilor deasupra capului și dau de știre patriarhului printr-o scrisoare că cutare și cutare om cucernic, cu frica lui Dumnezeu și învățat, s-a ales cu

¹ vot.

ajutorul sfântului duh și nu în alt chip care să atîrne de vrerea omenească. Același lucru îl face și domnul printr-o scrisoare osebită către patriarh și-l roagă să întărească în slujba aceasta, prin binecuvîntarea sa, pe cel așezat în scaun; la care lucru patriarhul nu poate să se împotrivească în nici un chip și trebuie să urmeze întru totul vrerea domnului. Afară de aceasta, el mai este de tot slobod de dajdia care se plătește patriarhului sub numele de *κοινότητος καὶ βοήθεια*¹; asemenea nici o lege nu-i poruncește să întrebe pe patriarh despre lucruri care s-au săvîrșit sau se vor săvîrși în biserica moldovenească; dimpotrivă, el are tot așa de multă slobozenie în biserica sa ca și patriarhul din Ohrida în a sa. Cu toate că mitropolitul stă la un loc de cinste atît de înalt, totuși el nu poate nici să așeze și nici să scoată din scaun pe vreunul din arhieriei săi, căci numai domnul poate să cîntărească felul de viață și învățătura aceluia care ar putea să fie aleși și să cerceteze pricinile celor ce trebuie să fie scoși din slujbă, precum și să hotărască. Căci domnia a luat pe seama ei toate acestea; numai binecuvîntarea după canoanele statornicite de apostoli a lăsat-o în grija mitropoliților. În schimb nici domnul nu poate să schimbe, să adauge sau să scoată ceva în trebile duhovnicești fără încuviințarea mitropolitului, cu toate că el cîrmuiește ca stăpîn singur peste toți supușii săi. Această rînduială n-o

¹ împărășire și ajutor.

țin decît domnii cei evlavioși. Căci, dacă domnul nu cinstește credința, atunci nici o lege nu poate să-l îngrădească. Iar cînd e vorba de vreo ucidere și domnul osîndește pe oarecine la moarte, slujba mitropolitului nu este alta decît sau să întărească sau să îndrepteze înaintea divanului judecata domnului după lege, iar domnul, ca bun creștin și iubitor al dreptății, îngăduie aceasta.

Arhieriei își împlinesc fără vreo împotrivire din partea cuiva slujba în eparhiile lor, așază în slujbă preoții de sub ascultarea lor și, dacă aceștia săvîrșesc vreo ticăloșie, îi scot din slujbă fără să aibă milă; și nimeni nu se împotrivesc la aceasta. Totuși ei nu au dreptul să așeze și să scoată din slujbă pe stareți și arhimandriți, fiindcă pe aceștia îi judecă numai divanul domnesc. Pentru greșeli mai mici, fiecare se pedepsește de către mai marele său: diaconul de preot, preotul de protopop, ieromonahul și călugărul de egumen sau arhimandrit, protopopul, egumenul și arhimandritul de episcop, episcopul de mitropolit, mitropolitul de domn, domnul de cugetul său și de Dumnezeu, care folosește cîteodată pe sultan drept unealtă pentru a îndrepta sau a pedepsi pe domn. Pentru greșeli mai mari, care trebuie pedepsite sau cu moarte sau cu luarea preoției, numai preoții, ieromonahii sau călugării stau sub judecata episcopilor lor. Iar starețul, arhimandriții și arhieriei nu se pot pedepsi decît de către domn. Dar dacă unul din

acei pe care domnia i-a scos de sub puterea judecării ei săvârșește ceva împotriva legii sobornicești sau vreo strâmbătate, atunci arhiereul este dator să dea de știre mitropolitului printr-o scrisoare, iar acesta înfățișează domniei pricina. Mitropolitul primește de la fiecare preot din eparhia sa, în fiecare an, două sute de aspri ca dașdie și o piele de vulpe sau de jder; în afară de acestea, el nu mai are voie să mai ceară și altceva. Asemenea nu are venituri nici de la arhieriei, dacă aceștia nu-i dăruiesc ceva de bunăvoia lor. Aceleași venituri le au și arhieriei din eparhiile lor.

CAPITOLUL AL III-LEA

Despre mănăstirile din Moldova

Toate mănăstirile din Moldova sînt așezate pe unul și același temel și ele din canoanele date călugărilor de sfîntul Vasile. Mănăstiri mari, sub ascultarea unui arhimandrit, sînt numai patru; iar mănăstiri mici, aflate sub ascultarea unor stareți, sînt peste 200, afară de aproape tot atîtea schituri, care au și ele mănăstiri într-un loc sau altul. Ele se împart în mănăstiri închinat¹ (ἀφιερόμενα) și mănăstiri slobode (ἐλευθερα). Cele dintîi sînt închinat¹ ori cetății Ierusalimului, ori muntelui Sinai sau Sfîntului Munte. În Moldova s-a făcut obicei ca domnii sau boierii, dac¹ voiesc să înalțe vreo mănăstire, să-și împartă toată averea între mănăstire și

¹ Regimul mănăstirilor închinat¹ a durat pînă la 11 decembrie 1863, cînd a fost lichidat prin legea secularizării averilor mănăstirești. La acea dată, 27% din suprafața țării aparținea marilor mănăstiri din Athos și Ierusalim. Este demn de remarc¹ că Dimitrie Cantemir, în scurta lui domnie, a reușit să anuleze închinarea unor mănăstiri cărora, în schimb, le revenea acum obligația de a plăti anual domnului o anumită sumă.

fiii săi și să lase moștenire mănăstirii tot atît cît dobîndește fiecare dintre copiii săi. Iar dacă ctitorul se teme că mănăstirea se va dărîma sau că ar putea să se ruineze după moartea lui, atunci o închină uncea din mănăstirile cele mai de frunte din locurile pomenite mai sus. În chipul acesta arhimandriții acelei mănăstiri sînt datori să poarte grijă de mănăstire și să ia aminte ca și călugării să se străduiască să ducă întotdeauna o viață curată și cinstită. Iar ei lasă mănăstirii numai atîta din veniturile ei, cît este de trebuință pentru hrana călugărilor; ceea ce prisosește se folosește pentru trebuințele mănăstirii mai mari și se trimite în fiecare an acolo. În mănăstirile slobode, călugării trebuie să are, să prășească și să secere ei singuri, iar în ceasurile în care sînt slobozi de împlinirea treburilor lor duhovnicești, ei trebuie să se îndeletnicească cu meșteșugurile hotărîte de către stareț, să lucreze în vie, pe ogoare și în grădinile lor și să gătească roadele adunate pentru folosul mănăstirii.

Toate mănăstirile își plătesc în fiecare an dăjdiile către domnie, după starea moșiilor lor, însă mitropoliții și episcopii nu dau nimic domniei. Osebit, toți călugării sînt așa de ascultători canoanelor sfîntului Vasile cel Mare, că mai degrabă ar muri de o sută de ori, decît să mănînce o îmbucătură de carne, chiar dacă le-ar porunci un doftor. Nu ies niciodată din mănăstirea lor, dacă nu-i mîna egumenii sau dacă nu dobîndesc învoire pentru cîteva ceasuri sau cîteva zile.

Purtarea de grijă pentru cheltuielile mănăstirii se încredințează celor mai bătrâni, care au dovedit starețului cinstea lor și bune năravuri. Altminteri, nu avem încotro și trebuie să lăudăm chipul cum sînt primiți oaspeții în toate mănăstirile din Moldova. Căci orice drumet, care se oprește acolo — fie el drept credincios ori evreu, ori turc, ori armean — nu numai că este bine primit, ba chiar, dacă ar voi să zăbovească acolo un an întreg, cu toate carele și dobitoacele sale, i se dă de mîncare și i se poartă de grijă — după puterile mănăstirii — cu cinste, cum se cuvine și fără murmur.

CAPITOLUL AL IV-LEA

Despre graiul moldovenesc

Scriitorii au felurite păreri despre izvorul graiului moldovenesc. Mulți dintre aceștia socotesc că el ar fi graiul latinesc stîlcit, fără amestecul altor graiuri. Alții socotesc că el s-ar trage din graiul italianesc. Noi vroim să înfățișăm aici temeiurile amîndorora părților, pentru ca cititorul să poată vedea cît mai degrabă adevărul. Cei ce zic că graiul latinesc ar fi muma cea dreaptă și adevărată a graiului moldovenesc se sprijină pe temeiurile acestea: mai întîi, zic ei, coloniile romane au fost strămutate în Dacia cu mult mai înainte ca graiul romanilor să fi fost stricat în Italia de către năvălirile goților și vandalilor; nici unul însă dintre cronicari nu ne spune că ele s-ar fi întors iarăși în vremea stăpînirii barbarilor în Italia; așadar locuitorii Daciei nu ar fi putut să-și strice graiul din pricina vreunui grai asemenea, care nici nu s-a aflat. În al doilea rînd, moldovenii nu s-au numit niciodată italieni, nume care a ajuns al romanilor în vremile care au urmat, în mai multe locuri, ci au păstrat totdeauna numele de romani, același pentru toți locuitorii Italiei

în vremea cînd Roma era cetatea cea mai de frunte a lumii întregi. În schimb nu se tăgăduiește că ungurii și leșii le zic *vlahi* — nume pe care aceste popoare îl dau tocmai italienilor. Căci mai curînd aș crede că aceste noroade învecinate au luat numele de valah de la moldoveni, care le erau cu mult mai cunoscuți, dîndu-l italienilor, decît de la italieni pentru a-l da moldovenilor. A treia și cea mai bună dovadă este că în graiul moldovenesc se mai găsesc multe vorbe latinești, care în graiul latinesc nu se află deloc; dar substantivele și vorbele ce au intrat în graiul italianesc de la goți, vandali și longobarzi nu se află în graiul moldovenesc.

Ca să limpezim mai bine acest lucru, vroim să dăm aici cîteva pilde:

<i>Latinește</i>	<i>Italienește</i>	<i>Moldovenește</i>
Incipio	Comincio	Încep
Albus	Bianco	Alb
Civitas	Citta	Cetate
Dominus	Signore	Domn
Mensa	Tavola	Masă
Verbum	Parola	Vorbă
Caput	Testa	Cap
Venatio	Caccia	Vînat

Aceia însă care vor să tragă graiul moldovenesc din graiul italianesc aduc împotrivă acestea:

1. Că în acest grai sînt *verbe auxiliaria* terminate în *em, ei, are*;

2. Articolele substantivelor;

3. Asemenea că vreo cîteva cuvinte ar fi pe de-a-ntregul italienești ca *schiof*, sciopo, claudus. La fel și *cerc*, cerco, quaero, cuvinte care, fiind cu totul necunoscute în graiul latinesc, nu pot fi trase din alt grai decît din cel italianesc¹.

La aceasta însă cei ce împărtășesc socotința celor dintîi răspund:

1. Moldovenii folosesc, ce e drept, *verba auxiliaria*, dar acestea nu sînt italienești, ci ale lor.

2. La fel stau lucrurile și cu articolele, căci în nici una din părțile vorbirii nu este graiul moldovenesc mai deosebit de cel italianesc decît tocmai în aceasta. Italianul își pune articolul înaintea numelui. Moldoveanul după nume. Precum *l'huomo*, *la moglie*; pe moldovenește, *omul*, *mucierca*.

Italianul are numai un *articulum masculini generis*, la *singular*, *il*, la *plural*, *gli*, sau *i*, la *feminino singularis*, *la*, la *plural*, *le*; moldovenii au însă la *singulari masculino* două articole *ul* și *le*, pe unul îl adaugă la cuvintele care se termină într-o consoană; ca *omul*, *homo*, *calul*, *equus*, *scaunul*, *scannum*, *vasul*, *vas*, *șarpele*, *serpens*, *cîinele*, *canis* etc. La plural ei pun la

¹ În română există împrumuturi din italiană, de dată mai recentă însă, și, mai ales, în domeniul limbii literare. Cele două exemple invocate provin din limba latină: *schiof* — lat. *excloppus* (formă neatestată din latina populară), *cerc* — lat. *circus*.

sfârșitul cuvintelor care însemnează ființe vii articolul *ii*; precum *cavi*, *oamenii*, *equii*, *homines*; lucrurile neînsufleteite se sfârșesc însă la *plural* cu *ele*, ca: scauncele, vasele ș.a.m.d. De asemenea moldovenii au două *articulos faciminini generis*: *e* și *a*, ca: *muliere*, *găina*, *mulier*, *gallina*. Cuvintele care se termină cu *e* primesc la *plural* *ile*, ca: *muliere-mulierile*, iar cele care se termină în *e* au la *plural* *ele*, ca: *găina*, *găinile*.

3. Se poate însă bănuși mai degrabă că acele vorbe care se potrivesc mai mult cu graiul italianesc decât cu graiul cel vechi al romanilor s-au strecurat în graiul nostru din legăturile neguțătorești îndelungate pe care moldovenii le-au avut cu genovezii, pe vremea când aceștia stăpâneau țărmurile Mării Negre.

Moldovenii au primit în limba lor, în același chip, și vorbe din graiul grecilor, turcilor și leșilor, după ce au început să facă negoț cu aceste neamuri; de exemplu, de la greci:

παίδεις pedeapsă, κυβέρνησις chivernisire, προκοπή procopie¹, βλασφημῶ blăstem, ἄζυμον azimă, δρόμος drum, πείσμα pizmă².

Acum că am arătat, așadar, socotința amînduror părți, noi nu cutezăm să hotărîm care din două

¹ procopie — procopsire.

² O parte din cuvintele de origine greacă au intrat în limba română prin intermediul limbilor slave sau chiar al limbii latine. Este posibilă filiera slavă pentru termenii *drum* și *pizmă*; *blestem*, derivat post-verbal de la blestema, a intrat în limbă prin intermediul limbii latine.

ar fi aproape de adevăr, de teama că dragostea de patrie s-ar putea să ne orbească și să lăsăm să scape privirii noastre unele lucruri pe care alții ar putea să le vadă lesne. De aceea lăsăm pe bunul cititor să judece singur, și noi ne mulțumim să punem aci ceea ce ne zice Covatius:

„Este lucru de mirare — spune el — că graiul moldovenesc are mai multe vorbe latinești decât graiul italianesc, cu toate că italianul locuiește astăzi acolo unde a locuit altădată romanul. Poate că totuși nu este chiar așa de mirare, căci italienii și-au alcătuit un grai la multă vreme după aceea.“

Osebit mai trebuie să ia aminte că în graiul moldovenesc se găsesc vorbe rămase pesemne din graiul cel vechi al dacilor, fiindcă el nu se cunosc nici în graiul latinesc și nici în graiurile noroadelor megieșe.

Căci ce ne stă împotriva să credem că odinioară coloniștii romani din Dacia i-au avut atunci pe daci sclavi sau de asemenea că atunci când îi murca vreunuia nevasta, se însoțea cu o femeie din neamul dacilor? De aceea se putea foarte lesne ca în graiul lor să se strecoare vorbe străine. Astfel sînt : *stejar*, *pădure*, *heleşteu*, *cărare*, *grăvesc*, *nemeresc*¹ etc. Graiul moldovenesc are, altminteri ca și celelalte graiuri,

¹ În esență, afirmația lui D. Cantemir are valabilitate. În limba română s-au păstrat elemente din vechiul fond de limbă traco-iliric. Exemplele date sînt, însă, nepotrivite. *Stejar* este de proveniență bulgară (*stežer*), *pădure* din latină (*padulem*), *heleşteu*, din limba maghiară (*halasto*), *cărare* arc o eti-

rostirile lui felurite. Cea mai bună rostire este la Iași, în mijlocul Moldovei, fiindcă oamenii din părțile acestea sînt mult mai învățați, din pricină că acolo se află curtea domnească.

Cei ce locuiesc la Nistru amestecă în graiul lor multe vorbe leșești, și numesc unele lucruri ce le sînt de trebuință în casă cu nume leșești, încît ei mai că nu pot fi înțeleși de către alt moldovean. Cei ce își au așezările în munți, lângă Transilvania, folosesc adesea vorbe ungurești. Cei din Fălciu își strică graiul cu vorbe tătărești, gălățenii cu vorbe grecești și turcești. Asemenea femeile din Moldova au cu totul altă rostire decît bărbații, căci ele schimbă silabele *bi* și *vi* în *chi*, ca: bine *ghine*; vie, *ghie*; *pi* în *chi*: pisma, *chizma*, piatra *chiatra*; silaba începătoare *in* în *ng*, pe care n-o poate lesne rosti altcineva. Și, dacă un bărbat, s-a obișnuit odată cu această rostire, el n-o poate lepăda decît cu multă trudă și se vedește singur, ca un pui de șoarece, că a stat prea mult în poala maică-si. De aceea oamenii de acest fel sînt îndeobște luați în rîs cu vorba „*fecior de babă*”¹. Valahii și ardelenii au același grai

mologie latinească (*carvaria*), iar grăi și nimeri provin din limbile slave sud-dunărene, fiind atestate atît în bulgară, cît și în sîrbă (bg. *graja*, *namiram*, srb. *grá-jati*, *nameriti*).

¹ Mărturia lui Cantemir este prețioasă intrucît atestă începutul fenomenului cunoscut în lingvistică

cu moldovenii; dar rostirea lor este ceva mai aspră, precum : *gaur*, pe care valahul îl rostește jur, ca leșescul *z* sau franțuzescul *j*; *Dumnedzeu*, valah Dumnezău; *acum*, valah acuma; *acela*, valah acela. Mai au și câteva vorbe pe care moldovenii nu le știu; însă pe acestea nu le folosesc când scriu.

Se țin pas cu pas de graiul și scrierea moldovenească și recunosc, în chipul acesta, de fapt că graiul moldovenesc este mai curat decât al lor, cu toate că vrăjmășia dintre moldoveni și valahi îi împiedică să o spună. Un grai mult mai stricat au cuțo-vlahii, care locuiesc în Rumelia, la hotarul Macedoniei. Ei amestecă într-un chip de mirare graiul țării lor cu cel grecesc și cu cel albanez; așa fel că amestecă, în vorbirea lor valahă, uneori frânturi din graiul grecesc, alteori din cel albanez.

Dar, în tot locul, păstrează sfârșitul moldovenesc la nume și la verbe¹. Într-un grai stricat

sub denumirea de palatalizare. Indicarea prin termenul de „*fecior de babă*” a celui care rostește consoanele palatalizat demonstrează că inovația lingvistică s-a produs mai întâi în vorbirea femeilor și numai după aceea a pătruns în vorbirea bărbaților care, datorită faptului că aveau o mai largă comunicare cu oameni din alte regiuni, era mai conservatoare.

¹ Mai exact: dezinențele sînt de origine latină, transmise și graiurilor d

ca acesta se înțelege, ce e drept, numai ei între ei, căci nici un grec, albanez sau moldovean nu este în stare să-l priceapă. Dar dacă toți aceștia trei s-ar găsi laolaltă într-un loc și ar auzi un cuțo-vlah vorbind, atunci ar putea cu siguranță să înțeleagă ce vrea omul, dacă fiecare dintre ei ar tălmăci celorlalți frânturile din graiul său.

CAPITOLUL AL V-LEA

Despre literele moldovenilor

Înainte de soborul bisericesc de la Florența, moldovenii foloseau litere latinești, după pilda tuturor celorlalte neamuri al căror grai se trage din cel roman¹. Dar cînd mitropolitul moldovean a trecut, la acest sinod — după cum am arătat mai sus — de partea papistașilor, atunci urmașul său, cu numele *Theoctist* — diacon al lui Marcu din Efes, bulgar de neam, ca să stîrpească aluatul papistașilor din biserica moldovenească și să taie celor tineri prilejul de a citi vicleșugurile papistașilor — l-a sfătuit pe Alexandru cel Bun să izgonească din țară nu numai pe oamenii de altă lege, ci și literele latinești și să pună în locul lor pe cele slavonești.

¹ Țările Române s-au dezvoltat la început în zona culturii slave, adoptînd pentru scriere alfabetul chirilic, inventat de călugării Chiril și Metodiu spre a traduce cărțile de cult religios în limba slavonă. Literatura manuscrisă și tipărită în limba română, pînă către mijlocul veacului al XIX-lea, era redactată cu alfabetul chirilic. Prima carte editată în limba română cu litere latine este o culegere de psalmi, din care ne-au parvenit cîteva file. Cartea a apărut în ultimii ani ai secolului al XVI-lea.

Cu această rîvnă prea mare și nepotrivity, el a ajuns cititorul cel dintîi al barbariei în care este împotmolită astăzi Moldova. Dar fiindcă literele slavonești nu ajungeau pentru scrierea tuturor vorbelor pe care graiul moldovenesc le-a luat parte din graiul latinesc și parte din graiurile neamurilor învecinate, atunci a trebuit să fie născocite cîteva litere noi; de aceea graiul moldovenesc a avut apoi un număr atît de mare de litere cum nu are nici un alt grai europeanesc. Astăzi numărul literelor, împreună cu cîteva semne prozodice și de scriere, se ridică la 47¹.

Literele mari ale moldovenilor sînt la fel cu acelea ale grecilor și slavilor, căci amîndouă felurile de litere ei le folosesc în același timp. Asemenea semne de litere, ca acelea din care am înfățișat cîteva chiar acum în fața ochilor cititorului, le folosesc moldovenii în scrisorile lor și în catastife, după ce au lepădat pe cele latinești; în schimb în cărțile de slujbă bisericească, în scrisorile domnești, în socotelile vistieriei și în alte scrisori ale curții domnești nu s-au folosit, vreme de 200 de ani, alte litere decît cele slavonești. De aceea și fiii boierilor nu învățau altă limbă decît cea slavonească, dar în care nu puteau învăța alte științe. De aceea după ce învățau să citească ei trebuiau să învețe pe de rost cartea de rugăciuni a bisericii Răsăritului, ohtoihul, și psalmii lui David. După

¹ În ediția germană nu sînt trecute literele alfabetului slavon.

aceea li se lămurea Evganhelia, Faptele apostolilor și cele cinci cărți ale lui Moise, rarcori însă și celelalte cărți ale Vechiului Testament, pentru ca să poată înțelege cât de cât ce stă scris în Biblie. Același lucru învățau și fiicele boierilor, ca să poată citi și scrie cât mai bine în graiul țării lor. Rar se afla cineva care să învețe gramatica slavonească; mai cu seamă că foarte rar se poate găsi o gramatică a acestei limbi alcătuită de *Maximus din Creta* — pe care rușii l-au înălțat în rîndul sfinților — și care s-a tipărit numai o singură dată la Moscova. Dar în veacul din urmă, cînd în vremea domniei lui Vasile Albinezul Moldova s-a întors iarăși sub ascultarea patriarhului greco-ortodox, a început să se trezească și să vină iarăși cu încetul la lumină din adîncul întunerice al barbariei ce se întinsese asupra țării. Căci prin grija acestui domn s-a întemeiat la Iași, pentru întîia oară, o școală grecească¹ și s-a dat poruncă în toate mănăstirile mai mari să se primească călugări greci, care să învețe pe fiii boierilor științele grecești. Asemenea tot acest domn a

¹ Școala, care funcționa într-o clădire durată în piatră, nu departe de mănăstirea Trei Ierarhi, era organizată după modelul celei de la Kiev. Lecțiile se predau în limbile greacă, slavonă și latină. Se învăța: retorica, dialectica, teologia, aritmetica, geometria, astronomia și muzica. În afară de Sofron Pociatki, directorul școlii, dintre profesorii care au predat aci cităm și numele lui Ignațiu Ievlevici.

orînduit ca, în cinstea bisericii patriarhalicești în mitropolie să fie un cor alcătuit din psalți greci și jumătate din liturghie să se slujească în grecește, iar cealaltă jumătate în slavonește, obicei care se țineși astăzi. Tot acest domn a rostuit o tipografie¹ grecească și moldovenească și a pus să se tipărească cărți bisericești și pravile. Așa s-a făcut că au putut să se citească în graiul țării, la început evangheliile și scrierile apostolilor, după aceea și toată liturghia. Cîteva zeci de ani după aceasta, Șerban Cantacuzino, domn al Valahiei, luîndu-se după aceste rînduiceli bune, a întemeiat în țara sa școli grecești și tipografii grecești și românești². La sfîrșitul veacului trecut au început, pînă la urmă, și cîteva moldoveni să învețe limba latinească și alte științe. În această treabă vrednică de

¹ În 1641, prin grija lui Vasile Lupu, este adusă de la Kiev, cu ajutorul mitropolitului Petru Movilă, o tipografie și este instalată în mănăstirea Trei Ierarhi. Conducătorul ei era Sofronie Pociatki, fostul egumen al mănăstirii Brațka și director al tipografiei Lavrei Pecerska. Acesta deținea în același timp și calitatea de egumen, funcționînd și ca director al școlii înființate de domnul moldovean.

² În 1679, Șerban Cantacuzino înființează în clădirea mănăstirii Sf. Sava o școală de învățatură superioară. Cursurile — teologia, filozofia, retorica, fizica și matematicile, istoria etc. — erau predate în limba greacă veche. Primul director al școlii a fost eruditul Sevastos Kymenites, iar printre profesori se număra și Ioan Comnenul care predă științele fizico-mate-

laudă unul Miron¹ le-a luat înainte pilda sa. Acesta era logofăt și cel mai bun cronicar pe care l-au avut moldovenii. Și-a trimis fiii în Țara Leșească și i-a pus să învețe acolo limba latinească și alte meșteșuguri slobode. După o vreme și Duca, domn al Moldovei, a adus pe un bărbat tânăr, foarte învățat, cu numele de

mattice. În București, în acea vreme, mai funcționa și Școala domnească de slovenie, pe lângă mănăstirea Sf. Gheorghe Vechi, care instruia diecii necesari aparatului de stat.

Încă din 1678, în București luă ființă pe lângă mitropolie o tipografie condusă de mitropolitul Varlaam; aci se tipărește, zece ani mai târziu, *Biblia*, izvodită pe românește din îndemnul și cu cheltuiala lui Șerban Cantacuzino, care moare înainte de a-și vedea talmăcirea tipărită.

¹ Tatăl lui Miron Costin obținuse de la poloni indigenatul pentru el și cei trei fii ai săi. Hatmanul Costin își instalează familia lângă Bar, unde ținea în arendă o moșie. Miron Costin urmează Colegiul Iezuit din Bar, unde învață limba latină și face studii clasice. Cultura lui umanistă se reflectă în scrierile sale, atât în izvoarele folosite, cât mai ales în punctul de vedere adoptat și în argumentele aduse în problema originii poporului român. Cei trei copii ai săi: Ioniță, Nicolae și Pătrașcu și-au făcut de asemenea studiile în Polonia.

Între 1405 și 1503, numai cursurile universității din Cracovia au fost frecventate de vreo douăzeci de moldoveni.

Fără îndoială, odraslele boierești au învățat limba latină chiar în Moldova în școlile iezuite care funcționau aci. Se știe că Miron Costin și Iordache Russet au subvenționat Colegiul Iezuit din Iași. Alți tineri boieri se instruiseră în particular cu ajutorul profesorilor acestor școli.

Ioan Papis (care luă după o vreme, la Moscova, numele de Comnenus și care a fost în cele din urmă mitropolit la Dristra) și pe Cigala, un călugăr, ca să dea învățătură fiilor săi. Apoi și tatăl nostru domnitorul *Constantin Cantemir*, a chemat în Moldova pe un ieromonah foarte iscusit, cu numele *Ieremia Cacavela*¹, născut în Creta, și i-a încredințat pe copiii săi și ai altor boieri, ca să le dea învățătura. Din vremea aceea mulți moldoveni au început să învețe literatura grecească, latinească și italienească.

¹ *Ieremia Cacavelas* — erudit preot grec, cunoscător al limbilor latină, elină, italiană. Era cunoscut ca un „iatrofilozof“ (filozof medic). Pe la 1670, este profesor de limba greacă la Școala domnească din Iași; o vreme se află la curtea lui Șerban Cantacuzino, în Muntenia, apoi devine preceptorul copiilor lui Constantin Cantemir. A scris lucrări cu caracter teologic în limba greacă. În 1697, tipărește la Iași, în limba română, *Învățarea sfântă* — comentarii liturgice; din latinește traduce în grecește *Viețile papilor* de Platina.

TABVLA
GEOGRAPHICA
MOLDAUIAE

Harta Moldovei în timpul lui Dimitrie Cantemir, reproducă după Dimitrie Cantemir — Descrierea Moldovei, traducere de G. Pascu, București, Editura Cartea Românească, 1923.

POSTFAȚA

N. Iorga spunea despre *Descrierea Moldovei* că e neașteptată, altfel decât scrierile contemporane ei. Le depășește fără a le nega sau ignora: ea le înglobează de fapt pe toate, într-o sinteză precoce și clarvăzătoare, ca și cum gândirea și scrisul românesc, înainte chiar de a-și fi enunțat și maturizat toate temele de meditație, ar fi dobândit dintr-o dată o miraculoasă conștiință de sine, o facultate apercceptivă și sintetică premergând cu mult evoluția al cărei termen final și târziu trebuia să fie.

Aprecierile posterității asupra acestui opuscul clar, dens și precis, s-au întemeiat tocmai pe prodigioasa lui valoare de diferențiere. În mijlocul unei literaturi a faptelor, apărea o carte de idei. În locul succesiunii cronologice, ca singur principiu ordonator, era instaurată logica schemelor, construcțiilor și sistemelor coerente. Fatalismul descurajat, ca stare de spirit, și superstiția teologică, ca explicație universală, erau dislocate de afirmarea unor cauzalități istorice și combătute printr-o senină încredere în cursul legii al evenimentelor. Carte solară, echilibrată, armonioasă, *Descrierea Moldovei* reprezenta o vîrstă spi-

rituală evoluată aproape prin salt și devenită astfel modernă.

Dar modernitatea e o valoare de selecție și coincidență, alterabilă deci odată cu modificarea împrejurărilor care au putut-o promova.

A doua motivație a marelui prestigiu de care se bucură cartea lui Cantemir a fost aflată în inestimabilul ei aport informativ. Istoricii văd în această operă o sursă documentară unică pentru stadiul social, național, moral descris în ea. Interesul de ramură, specializat și delimitat, oricât de important, e totuși prea restrâns pentru a dobândi investitura unei prețuiri atât de durabile cum e cea a *Descrierii*. Circumscrisă la ipostaza de document, *Descrierea Moldovei* nu s-ar deosebi cu nimic de indiferent ce act de arhivă, epuizat prin chiar consemnarea și valorificarea datelor pe care le conține.

În fine, meritele *Descrierii Moldovei*, această „primă lucrare științifică românească“, au fost distinse în valorile de pionierat pe care ea le afirmă pentru numeroase științe cu metodologiile lor specifice. Geografia, științele naturii, arheologia, folcloristica și etnografia, lingvistica comparată, dialectologia, stilistica au văzut aici, dacă nu actul lor de întemeiere, cel puțin tentative precursoare, uneori prioritare chiar pe plan european.

Performanța este într-adevăr spectaculoasă și măgulitoare, dar să nu uităm că ea nu reprezintă totul într-un domeniu, cum e cel științific, unde valoarea, odată descoperită, se vede mereu depășită de ceea ce îi succede.

Modernitatea, bogăția informativă, pionieratul științific sînt însușirile care dau preț *Descrierii Moldovei*, fără a putea totuși să explice deplin rezistența cărții, prezența ei durabilă, fertilă și incitantă, ale cărei ecouri se pot afla în aproape toate direcțiile majore ale culturii românești. O lectură nouă se cuvine să urmărească și să sublinieze tocmai aceste structuri dominante care au stimulat meditația ulterioară, făcînd din *Descrierea Moldovei* un punct constant de referință, o valoare permanentă a patrimoniului național.

Ce înseamnă o descriere? Acumulare de date și măsurători, de numiri și tablouri după natură, de statistici, curiozități și pitoresc? Asemenea informații, fragmentare și dispartate, existau despre Principatele Române. Primele apăruseră în secolul al XV-lea, stimulate de faptele de arme ale lui Ștefan cel Mare. Al doilea mare moment de interes european față de români fusese marcat de epoca lui Mihai Viteazu, a cărui prezență agitase mai multe curți imperiale și a cărui faimă străbătuse continentul de la Moscova pînă în Iberia și din Italia pînă în Scandinavia. În fine, sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea, contemporane cu opera lui Cantemir, cînd Principatele devin obiect de înfruntare și dispută pentru trei mari puteri militare — Turcia, Austria și Rusia — coincide cu o spornică și reînnoită curiozitate față de români. Ecoul imediat al

acestei solicitări sînt memoriile lui Anton Maria del Chi ro (*Istoria delle moderne rivoluzioni della Valacchia*), reiteratele  tiri germane (*Theatrum novellarum mundi: Beschreibung Wallackei, Moldau, Ukraine, Wolhin, Podolien und Dniester Flus* — 1686, *Curiose Beschreibung von der Moldau und Wallackei* — 1699 etc.).

Românii  n și încep să fie chestionați sub acest aspect: astfel, *Pocma*  i *Cronica polond * sînt un fel de rapoarte literare pe care Miron Costin le prezenta curții leșești la cererea acesteia.

Descrierea Moldovei e tot operă comandată, sau, cel puțin, sugerată ca temă de studiu autorului ei. O Europă în care se nășteau ideile de conjunctură politică văzută în perspectivă continentală nu mai tolera golurile informative de pe harta regiunilor ei. Cunoaștem astăzi  mprojur rile, Cantemir însuși le amintește de mai multe ori, cel mai pe larg în *Hronicul vechimii*, unde expune  i planul geografic sale, scrisă la acea dată: „ mpinși  i poftiți fiind de la unii priatени streini,  i mai cu deadins de la însoțirea noastră carca iaste Academia Științelor din Berolin, nu numai o dată sau de două ori, ci de multe ori îndemnați  i rugați fiind, pentru ca de începătura, neamul  i vechimea moldovenilor, măcar c t de pre-seurt să-i înștiințăm, așijderea de lucrurile carile din vremile st p nitorilor din descălecatul țării Moldovei, ocal vechiu, p n  la vremile noastre s-ar fi t mplat, de starea  i pusul locului ei: de așez mintul aerului,

bișugul pământului, ocolitul hotarilor, și de altele carile spre folosul vieții omenești căută; și încă de obicei, leagea, țăroniile politicești și bisericești și de alte carile spre orînduiala și cinsteșia omenească stăruiesc, pre cît în puțința slabei noastre științe va fi, să-i adevărim."

Schema de lucru era într-adevăr extrem de cuprinzătoare, comparată chiar cu lucrări străine similare, pe care, cum s-a dovedit (v. P.P. Panaitescu — *Dimitrie Cantemir*), autorul le-a cunoscut, luîndu-și-le pe unele ca model. Altă parte a materialului informativ, Cantemir a preluat-o din lucrări românești anterioare, care atinseseră în treacăt un aspect sau altul. În fine, multe dintre datele folosite în lucrare erau rezultatele observației și experienței pe care o acumulaseră însoțitorii din exilul rusesc. Cantemir i-a chestionat, culegîndu-și datele sintezei dintr-o memorie colectivă, vie și pătrunzătoare.

Cum se vede, informațiile preexistau în majoritatea lor, risipite în numeroase izvoare, modelele străine nu lipseau ba chiar schițe și proiecte de lucrări similare se puteau întîlni și în opere românești care îl premergeau cu puțin pe Cantemir. Prioritatea formulei și a informației nu era absolută.

Care e atunci factorul de originalitate? Unii comentatori ai operei cantemirești, pornind la drum cu o idee exagerată asupra dimensiunilor personalității savantului, nu și-au putut ascunde dezamăgirea cînd au constatat de cîte ori principele moldovean culege și repetă, chiar inexact și superficial, descoperiri și scheme de gîndire ale altora, ca și cum opera

lui s-ar fi putut naște, miraculoasă și genială, pe un gol fundamental.

Elementul ei viabil și persistent nu stă desigur mai ales în cîtimea informației, ci în modul în care e *afirmată* aceasta, în modul în care e ea *organizată* într-o construcție expresivă.

Ceea ce izbește de la primele pagini în opera lui Cantemir e felul în care el își *afirmă* cunoștințele și ideile. Aceasta îl așează dintr-o dată într-o vîrstă majoră a spiritualității românești.

Lucrările străine care referiseră pînă atunci asupra țărilor noastre se menținuseră între limitele unor simple informații, de nuanță mai mult sau mai puțin *neutră*, disperate și lacunare, în funcție de posibilitățile de documentare ale unui cercetător particular sau ale altuia, de sursele livrești clasice pe care le redescoperea treptat umanismul european, de interesul special pe care o națiune sau alta îl acorda românilor. Din momentul în care românii înșiși ajung să exprime o conștiință de sine stătătoare și să mediteze la individualitatea lor, lucrurile intră într-o evoluție ale cărei nuanțe sînt repede sesizabile.

Grigore Ureche, demonstrînd primul rațiunile unei specificități naționale distincte prin originea romanică a neamului său, păstrează tonul nedeplin limpezit al celui ce nu-și poate reprezenta dimensiunile exacte ale faptelor. Timpii istorici se amestecă pentru el, romanii, sciții și ungurii stau pe aceeași treaptă diacronică, începuturile latine nu sînt văzute atît în continuitatea lor de sînge și spirit, cît mai mult ca fapte ce umplu un trecut pînă atunci neguros și impal-

pabil. Principatele române se smulgeau cu greu din sfera influenței bizantino-slave pentru a-și căuta și găsi înaintașii într-o matcă occidentală mult mai îndepărtată, străină pînă atunci mentalității lor. Astfel Ureche e încă un glosator de izvoare străine în care află dovezile măgulitoare ale unei origini nobile, nedevenite deocamdată dat spiritual, asumat colectiv.

Miron Costin aduce o notă personală, dar nu definitivă pentru saltul psihologice etnice ca totalitate. Remarcabilă e la el pasionata cunoaștere a Romei și Italiei, evident tot livrescă, dar transformată aproape în iubire mistică de strămoși. *De neamul moldovenilor* se arată mai ales ca un amplu excurs în istoria romană și geografia italică, didacticizate pentru uzul unei descendențe care pierduse sentimentul continuității și respectul față de gloriosul ei trecut. Aspectele de individualitate națională românească pe care el le relevă nu sînt atît cele de specificitate absolută, cît mai ales similitudinile, uneori forțate, cu etalonul roman și italic. În acest sens demonstrația lui e o tipică exaltare cărturărească, cu atenția fixată pe extraordinarul moment roman, ceea ce și explică disproporția de argumentare, exagerările, supralicitarea dovezilor. Pe de altă parte, Costin face din operele sale, mai ales din cele „polone“, niște „suplice“, moduri de a invoca protecția și bunăvoința puterilor europene asupra năpăstuitelor și uitatelor progenituri romane care erau românii. Se simte deci la el dorința de a capta și atrage interesul și chiar iubirea unui auditoriu, ceea ce-l determină să compună, retoric și persuasiv, niște discursuri evident adresate, uncori pe un ton subaltern.

Cantemir se dispensează de dicția umilă. Datele cu care operează nu mai sînt acumulări recente și discutabile, argumentele sale au girul certitudinii științifice. Afirmările, pierzînd rezonanța dubitativă a ipotezei, au dobîndit cadențele enunțului axiomatic.

L'aza de acomodare cu aceste noi realități mentale fusese depășită, gîndirea lui Cantemir operînd acum firesc cu noțiunile istorice care i-au devenit principii subînțelese de structurare a viziunii. Autoritatea decisă și lapidară a tonului derivă deci în primul rînd dintr-o siguranță științifică ce nu suportă contradicerea.

Cantemir vorbește apoi cu autoritatea insului experimentat, cunoscător de multiple medii sociale și evoluții istorice. El, întîiul, a ieșit definitiv din sfera închisă, limitată la propria ei cunoaștere, care e o colectivitate națională și se vede scutit de prejudecățile pe care o asemenea restrînsă perspectivă le poate întreține. Comparația și analiza îi facilitează organizarea unui sistem în care destinul românilor figurează doar ca element, cu dimensiuni strict precizate și conturate. În această formulă, obiectivitatea e implicată, ea devine o condiție subînțeleasă a adevărurilor exprimate, căci o cunoaștere universală îngăduie și o exactă percepere a particularului.

O calitate aparte a condiției sale îi prezidează lui Cantemir demonstrația științifică. Cantemir e un savant, dar totodată un domnitor, cu o conștiință a suveranității mai activă ca oricînd în acel an 1714,

cînd își începea opera. Vorbește deci în numele unui popor ca suprem reprezentant al lui, singurul îndreptățit să afirme o colectivitate integrală, pe toate axele spațiale și temporale ale existenței ei. Tonul suveranului care își prezintă domeniul, țara și poporul cu accentele sacrale ale înaltei lui demnități, fususe toată scrisoarea.

Omul de știință, insul experimentat în agitația unei vieți bogate și dispersate, suveranul, sînt personalitățile care „expun” descrierea Moldovei impunînd *modul autoritar* de exprimare, primul principiu care asigură rezistența adevărurilor afirmate.

Cel de al doilea va trebui să rezulte din detectarea ideilor ce structurează această operă.

SAVANTUL. În partea întii, savantul reconstituie un cadru temporal și spațial unde va plasa mai tîrziu individualitatea istorică, materială și spirituală a poporului său. Importante acum sînt tocmai atributele de specificitate prin care Cantemir încercuie un teritoriu caracteristic, izolîndu-l, determinîndu-i limitele și însușirile de diferențiere. El nu extrage doar atribute prin negație, adică ceea ce *nu este* această existență în comparație cu individualitățile care o înconjoară, ci ceea ce *este ea*. Cantemir o încheagă și o numește, o alcătuie în toate conexiunile ei, o afirmă pozitiv.

Istoria a dîncă. Întîiul demers vizcăză timpul istoric, lunga retrospectivă în care Moldova ființează.

Cantemir se știe la capătul unei obârșii milenare, pe care o vede în tot lungul și încetul ei curs. El convoacă mulțimea datelor pe care le cunoaște, le așază în succesiuni logice și, caracteristică esențială, se simte solidar cu ele. Moldova nu e doar cea de azi, ci ființa istorică ce a populat un spațiu dat într-un timp istoric aproape de nestrăbătut cu închipuirea. Această extindere a dimensiunilor diacronice propagă enorm sferile noțiunii *Moldova*, le dilată spre o cuprindere și o adâncire nemaiîntilnită pînă atunci.

La început, spune Cantemir, au fost sciții (confundați cu dacii), care stăpîneau un domeniu uriaș. Învinși de romani, s-au amestecat cu ei (idee pentru prima oară afirmată la noi, dar părăsită mai tîrziu de autorul ei) și au continuat să populeze aceste meleaguri chiar după retragerea ocupației romane. Împinși de neamurile barbare, romanii autohtonizați s-au retras în munții împăduriți ai Maramureșului. După sute de ani, un voievod al acelor ținuturi a ieșit din nou la larg, în căutarea vînatului. A descoperit atunci cîmpuri mînoase și ape bogate, cetăți vaste, dar pustii. Era vechea lor țară pe care o regăsiseră adormită, întreruptă (din nou o idee cu lungă posteritate în cultura românească). Înflăcărați de amintirea străvechilor tradiții, de iubirea pămîntului părăsit, pe care o păstraseră neștirbită în sufletele lor, aprinși de entuziasmul reîntemeierii, oamenii au revenit în patria de odinioară, împînzind-o cu așezări și drumuri noi. Cetății pe care o construi mai întîi, întru pomenirea vînații miraculoase, Dragoș îi dădu

numele Roman, „după numele semiuției sale“. Abia atunci legile romane fură părăsite, iar poporul adoptă obiceiuri și numiri moldovene: „Oamenii tineri din neamul lui Roman își urmară domnul de bună voie și cu bucurie, trecură munții împreună cu el, în cete mari, așezându-se după aceea în ținuturile aflate într-un chip atât de minunat, iar pe *Dragoș*, cel care le aflase, îl numiră cel dintii domn al țării noi. Întoarsă în acest chip stăpînitorilor ei de odinioară, țara își pierdu, odată cu *legile trase din dreptul civil roman* (s.n.) și numele dacic și latinesc, și atât străinii, cât și locuitorii ei înșiși îi ziseră Moldova, după apa *Moldovei*.“

Mai multe fapte demne de reținut se desprind din această relatare a întemeierii, pe care Cantemir o reia dîndu-i formă definitivă și, creditînd-o cu girul autorității sale îi asigură o îndelungată audiență. Distingem mai întii mixtura unor modele de prestigiu: povestea biblică a exodului în căutarea țării făgăduite și motivul mai recent al Eldoradoului, tărîmul mirific despre care vorbea literatura de călătorii a Renașterii. Transferînd în istoria națională motive culturale de largă circulație, profund împlîntate în conștiința universală, Cantemir conferea viziunii sale paralelisme prestigioase care trebuiau să o facă nu numai veridică, dar și faimoasă. El extrăgea astfel istoria moldoveană din ignoranța unei izolări provinciale, spre a-i dărui cursul amplu al destinului unui mare popor.

Mai important încă e faptul de a folosi în construcția viziunii sale sursele și modelele folclorice autohtone. Tradiția populară, a mitului etiologic, pe care cruditul o acceptă aproape neschimbată, sedus în parte și de frumusețea ei atrăgătoare, îi servește în probarea continuității și persistenței unei conștiințe istorice colective latente.

Cantemir recurge evident la un transfer psihologic de mari consecințe, atribuind propria sa viziune asupra istoricității, propriul său sentiment de persistență păstrătoare de tradiții și de conștiință națională, unui fenomen milenar mult mai obscur și mai complex decât apare el în această schemă clară, dar simplificată. Poporul său se comportă de-a lungul timpului ca o individualitate strict constituită, ce posedă perfect ideile unicității și scopurilor sale: își cântă leagănul originii, păstrează sau părăsește spontan obișnuințe colective, adoptă legi și numiri noi într-o unanimitate a voinței ce nu poate fi decât expresia unei conștiințe solidare și continue. Moldova există în timp și pentru că e conștientă de existența ei neîntreruptă, are, cu un cuvânt, nu numai un trecut, dar și memoria trecutului ei.

Ideea aceasta e tipică pentru o mentalitate personalistă și psihologizantă, specifică epocii în care scria Cantemir. Dar retorismul ei exagerat va avea consecințe nebănuite pentru închegarea unui sentiment național puternic, sprijinit pe o viziune amplă și adâncă asupra unei istorii, luminate de o timpurie conștiință de sine.

Istoria suprapusă. Moldova istorică este pentru Cantemir nu doar o prezență spirituală, existind în milenara conștiință a unui popor, dar și una materială, pe care civilizațiile succesive au lucrat-o, însemnând-o cu vestigiile lor. Fiecare așezare se înalță pe temelii străvechi, ruinate și reconstituite de mai multe ori la rând. Șavantul va cerceta pretutindeni urmele, vă săpa la rădăcina surpăturilor, sigur că va descoperi oriunde straturile suprapuse ale civilizațiilor trecute. Pentru Cantemir istoria prelungă are o reprezentare concretă: un sol etajat în adâncime, care lasă să i se citească vicile succesive.

Pământul țării dispune de cel puțin trei astfel de nivele arheologice: dacic, roman și moldovenesc. Lui Cantemir nu-i stau însă la îndemână nici timpul, nici pregătirea, nici instrumentația necesară unor astfel de vaste identificări. Locurile nu păstrează urme și numiri certe, nici un document nu le autentifică în chip clar originea. De aceea, savantul va recunoaște că de multe ori cercetările lui au rămas fără rezultat: „nu am putut afla“. Nimic însă nu îl împiedică să înglobeze necunoscutul cunoscutului, subsumând cazurile neelucidate unui principiu general, în baza căruia formulează o adevărată lege a devenirii istorice pe pământul moldovean: „S-ar putea zice că aceste cetăți au fost ridicate de dacii cei vechi pe când erau încă în înflorire, pe vremea domniei lui Deccebal, iar după aceea, ocupate de romani, ele au ajuns locuri de așezare pentru coloniile acestora. Acestei păreri nu cutezăm să ne împotrivim.“

Aducând și probele materiale ale unei existențe istorice milenare, Cantemir extrage de fapt conștiința

neamului său din faza ei mitică ce se sprijină doar pe tradiția populară. Ne aflăm în remarcabilul moment al istoricizării mitului. E negată o pre-istorie a conștiinței colective în favoarea unei mentalități istoricizante.

Și totuși, ieșirile spre fantastic și fabulos n-au fost cu totul eliminate din viziunea lui Cantemir, care nu suferă niciodată de dogmatismul sever și lipsa de plasticitate a ideilor fixe. Astfel, povestește el, crede că a descoperit într-un loc din codrii Fălciului cetatea Taifalilor, pe care o pomenea Herodot în *Istoriile* sale. Trimite oameni să cerceteze și — curios — aceștia i-ar fi confirmat presupunerea. În legătură cu Movila Rîbii, relatează legenda unei regine, scite, ucisă și îngropată acolo de oamenii ei. Pe malul Nistrului, la locul numit Cheile Bîcului, a văzut „un șir de pietre foarte mari, așezate în linie dreaptă, în așa chip că parcă ar fi fost puse acolo de mîna omului; numai că atît mărimea însăși a pietrelor, cît și lungimea șirului lor, nu ne îngăduie să credem așa ceva.”

Cantemir pare a distinge, așadar, dincolo de cele trei faze sistematic delimitate, ale civilizațiilor de pe pămîntul moldovean, o eră „ciclopică” mitologizînd în stil clasic, și una legendară, mitologizînd în stil folcloric.

Oricum savantul e deschis în continuare misterului istoric și chiar supoziției fantastice care lucrează cu taina și fabulosul. Dar atracția spre necunoscut nu mai denunță pornirea superstițioasă izvorită din imagistica ignoranței, tipică manierei medievale de a per-

cepe și cunoaște istoria. Dimpotrivă, cunoașterea lărgită a dat trecutului asemenea dimensiuni încît spațiul lui poate adăposti și inexplicabilul, accidentalul, mărginașe, e adevărat, seducătoare însă prin partea lor de nedeterminare. Sensibil la sugestia vagă a misterului, la posibilitatea enormă de construcție himerică pe care faptele incerte o oferă, Cantemir e primul într-un șir ilustru și exemplar de personalități geniale dotate, care au mixtat luciditatea cu închipuirea explozivă, într-un tip devenit specific prin repetabilitate: Eliade, Hasdeu, Iorga.

C e t a t e a. Deasupra sedimentului istoric, Cantemir privește și consemnează stadiul civilizației contemporane lui — feudalitatea moldoveană. Pentru acest umanist interesat de opera minilor și spiritului omului, primează aspectul construit, constituit și organizat, producător de valori durabile.

Moldova va fi înfățișată deci ca o rețea, împinzită des cu târguri și cetăți, unde savantul și călătorul obișnuit cu splendorile fastuoase ale Orientului va căuta prodigiul tehnic și frumusețea arhitecturală. Înregistrează de cîte ori are prilejul acumularea de monumente, grandoarea palatelor și bogățiilor adunate în ele, numărul copleșitor de minăstiri și biserici, trănicia fortificațiilor, evaluată în bun strateg.

Dar sistemul e în ruină. Cetățile se macină părăsite, orașele se restrîng, se pustiesc după ce au trecut de apogeul înfloririi lor. Moldova decade. Drumurile comerciale spre Europa s-au închis, vechi cetăți de scaun au fost lăsate în paragină, exodul bogățiilor spre Turcia nu mai îngăduie întemeierea de așeză-

minte fastuoase, suveranitatea otomană a dispus chiar distrugerea fortificațiilor de apărare a țării. Sevele pământului, secătuite de exploatarea externă singeroasă, de o acumulare internă lacomă să compenseze grabnic pierderile spre afară, nu mai pot întreține o viață citadină de mare aparat, de puls continuu.

Observația obiectivă ascunde un denunț patetic către Europa. Țara ruinată, civilizația sugrumată în chip brutal și amenințată încă o dată de invazia unei naturi impetuoase, constituie una dintre imaginile cele mai *tari* ale cărții, des invocată mai târziu de reconstituirile istorico-literare ale acestei epoci: Sadoveanu va fi cel mai mare beneficiar al ei.

N a t u r a. După ce determină caracteristicile „spațiului” istoric, Cantemir stabilește însușirile definitorii ale spațiului natural. El așează astfel spiritul etnic într-un cadru material adecvat lui. Cantemir e primul gânditor al culturii noastre care vede natura ca un ansamblu dat, specific și autonom, făcând din această ambianță neînsuflețită o prezență personificată și personificatoare, o matrice.

Geograful procedează la început cu precauție, diferențiind Moldova printr-o comparație negativă, de locurile pe care le-a văzut sau unde a trăit. În țara lui nu sînt cutremure, nici variații mari de temperatură, nu bîntuie molime distrugătoare, favorizate de un climat excesiv. Firca e lipsită de acea forță stihinică, care o transformă aiurea într-un vârtej de elemente dezlănțuite, prilej pentru om de viață neîncrezătoare și mentalitate fatalistă.

Dar din asemenea constatări, deocamdată negative, savantul va extrage primul principiu integrator ce-i guvernează viziunea: *moderația*.

Trecînd apoi la descrierea concretă, Cantemir înfățișează Moldova ca pe un spațiu înțesat de simboluri iconografice. Un soi de *horror vacui* explică această aglomerație de semne, tipică pentru cartografia medievală, dar nu mai puțin și pentru o realitate al cărei specific Cantemir îl precizează intuitiv. Căci fenomenul de coexistență și simultaneitate armonioasă e a doua mare notă distinctivă, a viziunii cantemirești: „Nu se poate afla nicăieri în vreo altă țară cît Moldova de mică atîtea ape și natura împodobită de asemenea locuri minunate ca aici”. Dăruiță cu elemente multiple, care însă nu se desfășoară pe enorme întinderi monotone, ci se întrepătrund în tablouri sintetice, natura moldoveană e *densă*.

O fertilitate aproape prisositoare împovărează pămîntul. Apele clocotesc de pești, pe care oștenii îi prind cu sulița, aducîndu-i vii la masa domnească. În Ineu oile pasc o iarbă înrouată, grasă ca untul. Solul mustește de fierberea mineralelor. Dacă înlături straturile superficiale, descoperi munți de sare. Aurul curge pe râuri, fierul se coagulează în bulgări mari la suprafața pămîntului, păcura bălțește în apa izvoarelor. Cîmpiile dau însutit rodul seminței îngropate, din struguri se tescuie un vin uimitor, verzui și tare, pomii roditori nu cresc în livezi, ci în adevărate păduri, așa că năvălitorii nu poartă grija hranei cînd cotropesc aceste pămînturi: Moldova își ospătează și dușmanii.

Cînd vine rîndul zoologicului, mijloacele descrierii lui Cantemir, vechi creator de bestiarii, ating superlativul. Moldova e un adevărat paradis pentru specii străni, pierdute sau create parcă anume pentru acest tărîm. Peste această fire edenică unde atîta bogăție nu devine totuși luxurianță morbidă, unde atîta desime nu se transformă în sălbăticie vorace și invadatoare, domnește zimbrul, fiara heraldică și voicvodală. Ceca ce Cantemir exprimă cu temperanța și luciditatea savantului, sedus totuși de un spectacol care l-a modelat și pe el inițial și temeinic, va căpăta la Eminescu rezonanța marelui mit al *naturii sincretice*, se va lumina la Sadoveanu în imaginea *naturii abundente* fiind de mulțimea speciilor și exemplarelor.

Această natură, paradisiacă prin dulcea conviețuire a regnurilor, cumulînd miraculosul cu straniu și cu individualitatea izolată, e totuși prezidată de om, există în folosul lui. Între om și fire s-au stabilit o complicitate, o reciprocă toleranță, o reciprocă influență. Moldoveanul ia tot ce îi oferă rodnicia pămîntului, care de multe ori, în situațiile de restriște și ruină, îl salvează printr-un produs excedentar. Bogăția pămîntului explică în parte persistența neamului, dar și puțina aplecare a pămîntenilor spre un efort constructiv, exploatant mai susținut.

Moldoveanul nu va căuta izvoare tămăduitoare pentru că stăruie în credința superstițioasă și comodă, despre atotputerea apelor Prutului. Nu va lucra pămîntul intensiv, nici nu va dezvolta un spirit de acumulare a rezervelor, așteptînd meru un rod viitor

care nu-l poate înșela. Nu știe și nici nu vrea să-și comercializeze surplusul de produse, lăsînd străinilor profitul, în timp ce el se mulțumește cu modestele și stagnantele proporții ale unei economii închise.

În această inhibiție e de văzut însă și un mod precaut, premeditat de comportament. Omul ocrotește firea, n-o dezvăluie, n-o trădează. În mijlocul unei istorii vitrege și de multe ori ostile, știe că, exploataîndu-și fățiș incalculabilul avut, el și țara lui pot deveni o pradă ușoară și mult rîvnită. De aceea nu începe izvoarele bogăției, nu le lucrează.

E schițată aici o idee, care, avînd o largă și dominatoare circulație mai tîrziu, va specula poate în mod excesiv o realitate autentică exprimată acum pentru întîia oară: retragerea din istorie, întîrzierea acțiunii și taina asupra puterilor adevărate ce-i stau la îndemîna unui popor care nu vrea încă să se afirme pentru a nu se pierde. Apare astfel motivul *naturii ascunse* și, implicit lui, cel al *istoriei ascunse*.

În descrierea cadrului fizic, ca și în a celui istoric, Cantemir uzează de mijloace divergente și contradictorii. Pe de o parte prințul filozof, voievodul bîntuit de o neostoită curiozitate, cercetător sagace al adevărurilor universului, uzează de toată instrumentația științifică pe care vremea i-o pune la îndemîna. Întreprinde măsurători și călătorii de cunoaștere, bate locurile cu pasul spre a vedea totul cu ochii săi, organizează expediții arheologice și face observații de geologie. Rămîne plină de savoare, cu simbolismul ei transparent, emblema luminoasă, goetheciană *avant la lettre*, a suveranului savant care determina, în

cintării speciale, greutatea specifică a apelor Siretului pentru a le proba nemăfintilnita puritate.

Pe de altă parte, această minte călăuzită de toate luminile veacului său pare a accepta fără verificare legende și mituri, informații uimitoare dar lipsite de temelie. I-a fost reproșată această lipsă de vigilență științifică.

Nu s-a văzut că totul țintește un efect comun și scontat, convergînd spre o viziune sintetică, impresionantă prin culoare, pitorească și senzațional feroc. În această carte lapidară și austeră, aici e singurul loc unde imaginativul Cantemir își îngăduie să fie patetic și liric, interesant și scriitor, cu intenția sigură de a încînta și atrage. Savantul face literatură, mai mult decît atât, mitologie naturistică, idealizînd un cadru de care era mai profund atașat decît ar fi bănuțit-o el însuși. Viziunea lui, stilizată după principiile unei singure construcții estetice — pentru că esteticul primează — trebuia să fie în același timp ambianța firesc fastuoasă, propice ideilor pe care urma să le dezvolte în capitolele viitoare.

SUVERANUL. Pînă acum Cantemir se lăsase condus de o realitate căreia el numai îi extrăgea și esențializa liniile caracterizatoare. Demersul său era unul de re-constituire și stilizare.

În partea politică însă, primează cîteva idei directoare. În funcție de ele, gînditorul structurează o masă enormă de date, pe care le organizează într-o demonstrație convingătoare, favorabilă intențiilor sale. Ideologia e aici superioară funcției concretizatoare și ilustrative.

Mijloacele vor fi așadar cele ale pledoariei și discursului politic, iar logica, dusă pînă la sofism va prezida fiecare act al argumentării. Din ipoteze fragile și argumentări discutabile, Cantemir știe să închege, cu acea îndemnare caracteristică unui cunoscător al capcanelor gîndirii, un sistem de o aparență fermă, inbatabil. Și totul cu sentimentul categoric al unui deschizător de drumuri, ale cărui afirmații, tocmai pentru că vin să contrazică autorizatele păreri anterioare, trebuie susținute cu un accent ostentativ: „Cine vrea să dea o descriere politică a Moldovei trebuie, după socotința mea, să cerceteze înainte de toate chipul în care este cîrmuită, fiindcă noi socotim că în descrierea acestuia au dat greș chiar și bărbații cei mai învățați”.

Demonstrația e radială, subordonînd totul unui centru director în care e așezată figura prințului absolut.

În Moldova, puterea domnitorului ar fi deplină, cu drept de viață și de moarte asupra supușilor. Voievodul poate declara singur pacea sau războiul, iar poporul e obligat să-l urmeze. Dispune oricum de veniturile țării, dar nu e ținut să participe la plata tributului din avutul personal. În egală măsură joacă soarta poporenilor săi și atunci cînd urcă sau coboară pe boieri în ranguri după cum îi e voia, și atunci cînd calcă ogorul țăranului cu haita spre a împlini plăcerile unei vînători. Judecata lui e infailibilă și, chiar strîmbă, va fi respectată de urmași. El e instanța supremă care pedepsește necruțător și incoruptibil orice abatere, controlează îndeplinirea atribuțiilor acor-

date, într-un cuvânt, ține în mâinile sale frânele țării întregi printr-o simplă investitură de toți omagiată.

Boierimea, constituită după modelul fastuos al curții imperiale bizantine, nu e nici ea decît o suită special organizată spre a servi aproape exclusiv domnului. Atribuțiile sînt mai mult onorifice și decorative, incumbînd numeroase paralelisme care fac din domn un punct intangibil. El rămîne de neatins prin vasta rețea de secretariat nobiliar, care-i transmite cu pompă și mare aparat dolcanțele supușilor. Veniturile curții, organizarea ei cu ospete, primiri, divanuri, judecarea pricinilor cetății de scaun, adică viața din preajma domnului și închinată lui, reprezintă centrul real și fremătător al țării. Și toată această vastă ceremonie, susținută de un număr enorm de boieri-funcționari, e plătită de țară spre a sluji exclusiv curtea și pe domn, lucru pe care de altfel Cantemir îl afirmă candid, parcă inconștient de enormitate.

Poate surprinde la un spirit critic, dotat cu simțul măsurii și educat între principii umaniste, atîta fățișă aderență la exces și arbitrar. De altfel, se și contrazice repede: în cursul acestei apologii extremiste, instinctul adevărului și probitatea științifică îl îndeamnă să prezinte și noianul de exemple istorice, concrete desigur, dar tocmai de aceea mai toate categoric oșuse regulii abia enunțate.

Faptele se înscriu din nou într-o unitate, dacă înțelegem că ceea ce îl preocupă pe Cantemir nu e acum adevărul unei realități, ci coerența unei idei.

În concepția sa, principiul de temelie susține imperios că voievodatul este, sau ar trebui să fie, o instituție autarhică. El va sublinia deci, chiar prin exagerare, caracterul teoretic absolut, teoretic nelimitat al puterii domnești, exemplificându-l prin posibilitatea atingerii chiar a extremelor celor mai reprobabile, dar îngăduite prin definiție. Ceea ce îl interesează pe ideolog e demonstrarea unei forțe abstract și legitim neîngrădite. Aceasta e prima mare idee a discursului său politic.

Cantemir admite totuși un factor de control real asupra puterii domnești; calitatea umană a deținătorului, propria lui voință de a-și înfrîna impulsurile pentru a câștiga iubirea supușilor și slava de după moarte. În timpurile vechi, selecția ereditară asigură permanent o descendență merituoasă, deplină garanție pentru un șir de suverani exemplari. Cantemir își ilustrează ideea într-o imagine de un vast retorism care modelează istoria Moldovei, adecvînd-o tezei de demonstrat. Merită să zăbovim asupra ei.

Autorul prezintă lista domnilor Moldovei aparent în spiritul celei mai depline obiectivități. Atîta vreme cît este vorba de vechii Mușatini, adică de dinastia ereditară și legitimă, numele voievozilor, din tată în fiu, din frate în frate, din nepot în nepot, apar ca un lung pomelnic hieratic:

- „1. Dragoș... Urmaș i-a fost fiul său
2. Sas. Acestuia i-a urmat fiul său
3. Lațcu — Acestuia
4. Bogdan I cu porecla de Mușat, un fiu a lui Lațcu

5. Petru I, un fiu al lui Bogdan Mușat, căruia i-a urmat fratele tatălui său, fiindcă el n-a avut copii..." etc.

Sucesiunea nu dă nici o indicație de loc și timp, cu atât mai puțin de caracterizare și individualizare, domeniu în care vechile cronică foiau de grozave amănunte. Se produce astfel un extraordinar efect de îndepărtare, de arhăitate augustă, prelungă prin secole, ca și cum ne-am afla în fața sacrei înșiriri a semințiilor biblice.

Însă, odată stinsă dinastia Mușatinilor, Cantemir începe să expună o cantitate abundentă de date compromițătoare; intrigi, uzurpări și vânzări, scoaterea nerușinată la mezat a tronului Moldovei de către indivizi nedemni care nu se sfiesc de nimic. Despot e „viclean și clevetitor”; ca să scape de furia victimelor sale, a îngropat în locu-i un simulacru și a fugit peste graniță. Aventura era macabră și ignobilă. De Tomșa se „scîrbesc” moldovenii după puțină vreme, pe Petru Șchiopu nu-l suferă pentru că e muntean, Iancu Sasul e urît pentru „curvia și cruzimea” lui. Aron era un „bărbat crud și sălbatic”, pe Movileștii aserviți leșilor îi alungă boierii, ca și pe papistașul Gaspar Graziani. Un Radu era numai „cel Lung”, Miron Barnovschi — doar un leah boierit pentru slujbă etc. Amănuntele nu sînt atât compromițătoare, cît minimalizatoare, indicînd accidente de viață particulară. Domnii au încetat să figureze ca nume-instituție, nume-simbol, nu mai sînt UNȘI, ci au redevenit *inși* oarecare, caractere întîmplătoare și alterabile, supuse împrejurărilor.

Înșiruirea cancanieră și scandaloasă se întrerupe deodată, revenind la tonul aulic atunci când intră în scenă Cantemireștii. Ei, singuri, sînt pomeniți cu anii lor de domnie — ceea ce le conferă o realitate pe care efemeridele celorlalte nu o puteau avea — cu distincțiile și onorurile acordate, cu sublinierea deplinei legitimități a alegerii lor interne, confirmată și de Poartă.

Dimitrie Cantemir expune astfel, deocamdată persuasiv și indirect, argumentele celei de a doua mari idei: instalarea unei noi domnii dinastice. Dacă prima, a Mușatinilor, se ridicase prin arme, a doua trebuia să consacre la începuturile ei cîțiva indivizi de ales merit moral și intelectual. Descendența lor, evident ieșită din comun, ar fi constituit garanția unei strălucite conduceri pentru Moldova.

Programul politic al lui Cantemir trebuia așadar să probeze legitimitatea și tradiționalitatea domniei absolute în Moldova, ocrotită de selecția ereditară. Întemeiat pe aceste două principii el elaborează un proiect în formă ideală, geometrică, necoruptă de realitatea imperfectă.

Partea politică a *Descrierii Moldovei* e evident o *utopie* statală, prima de acest gen din gîndirea politică românească.

Dar cum voievodul nu se vrea un reformator fățiș, cu intenții ce pot fi acuzate de subiectivism și interes personal, își prezintă teoria nu ca pe o inovație proprie, ci ca pe o stare reală, existînd cîndva în Moldova, în secolul lui Alexandru cel Bun și al lui Ștefan cel Mare.

Cantemir își plasează deci în timp construcția teoretică, transformînd-o în *ucronie*. El construiește astfel vastul mit al unei *epoci de aur*, caracterizat prin sentimentul plenitudinii și al apogeului. Eroul suprem a fost Ștefan, al cărui nume, revenind insistent, e transformat, printr-o adevărată ritmică mnemonică, în ideal iconic. Începutul de sacralizare, întrevăzut în cronicile lui Ureche și Costin, e preluat și constituit în datele lui complete de Cantemir, care realizează imaginea vîrstei de aur și imaginea eroului patron, într-o formă memorabilă. Cele două mituri tutelare vor fi motive pline de sevă pentru meditația istorică și ficțiunea literară a secolelor următoare.

O nuanță îl distinge totuși pe Cantemir de descendența spirituală în al cărei început se așează. Plasînd retrospectiv epoca de apogeu a țării sale, voievodul reformator nu are sentimentul defetistului resemnat, tipic gînditorilor care văd timpul în cascadă. Proiectul său politic își face termen principal din viitor, trecutul servindu-i doar ca bază de argumentare.

În această ecuație prezentul nu apare ca o metamorfoză inexplicabilă, ci ca o degradare provizorie a autenticului străvechi, favorizată și întreținută de o conjunctură specială. Ajuns aici, Cantemir prezintă cel de al treilea termen al sistemului său, aparent exterior, adînc implicat totuși realității descrise: Poarta Otomană.

În tablourile paralele, cu funcția unei comparații de opoziție, apar, concrete, cele două alcătuiți incompatibile: de o parte stă vechea tradiție autohtonă, practicînd sacrul și somptuosul ritual bizantin, în

care totul se întemeiază pe simbolizarea solemnă a puterii. De partea cealaltă stă noua procedură, turcească, a înscăunării domnilor. Aici primează infinitele condiționări și coincidențe, fericite sau nefericite, conjugarea intereselor oficialilor otomani cu hotărârile numerosului și nesătulului gineceu. Într-un hățiș de speculații politice, prezumtivul domn trebuie să astupe cu aur multe guri, să facă umilitoare acte de supunere și credință, să mulțumească servil pentru o investitură care era de drept a înaintașilor săi, dar care s-a transformat acum într-un favor profan și profanat. Ceremonialul a devenit o succesiune de măști, ascunzînd sub bunăvoință și onorabilitate lăcomia cea mai cruntă. Încăunarea simbolică a fost înlocuită de încăunarea-mască. Realitatea stilizată și augustă a fost dislocată de o realitate ascunsă.

Viitorului domn i se mai acordă încă o considerație și un fast, care îi pot mîngîia vanitatea și întreține ambiția. Dar totul e secondat și neutralizat de impusele forme ale expresiei subalterne: suveranul suprem al Moldovei trebuie să sărute mîna vizirului, chehaiei, sultanului și, numîndu-se pe sine rob ascultător, să promită o veșnică supunere. El nu mai este decît o umbră a padișahului, interimar al adevăratei forțe.

Mai putea un domn care a călcat toate treptele umilinței să reintre în posesia ideii de putere? Jumătate din ființa lui e înstrăinată și degradată de acest ceremonial al obedienței. Cei cîțiva ani de domnie care îi sînt destinați nu pot fi decît o epocă de grăbită cruzime compensatoare și lăcomie achizitivă, de vani-

tate rănită care se mîngîie în costisitoare și deșarte reprezentări ale ambiției și vanității nesatisfăcute. Ideea de domnie, ea însăși, se arăta astfel incompatibilă cu atîrnarea de Poartă.

Nicăieri pînă atunci nu apăruse o imagine atît de subtil ironică, de calm pătrunzătoare a impunătorului aparat turcesc. Cantemir îl cunoștea din adînc, pentru că fi fusese victimă răsfiată.

Rațiunea insertului otoman în *Descrierea Moldovei* se arată pînă la sfîrșit multiplă. Comparația cu starea de lucruri anterioară are rostul să reducă orgoliul național și domnesc, care, atrofiat de o prea îndelungată umilință, lăsase în uitare tradițiile de veritabilă grandoare ale trecutului.

Demontarea complicatului aparat turcesc se făcea din interior prin dezvăluirea mașinărilor ascunse, imunde și meschine, dar în stare să arboreze o fațadă atît de temută. Pentru mulți, dar pentru Moldova mai ales, Turcia însemna puterea implacabilă, care lovea neprevăzut și ruinător. Atitudinea antiotomană tradusă la conaționalii săi într-o înfricoșată ură ia la Cantemir aspectul rațiunii cunoscătoare, care distruge idolii fricii. Defetișizarea prestigiului (chiar negativ) al turcilor era proba posibilității, pentru moldoveni, de a redeveni independenți.

În fine, așezînd pe două planuri simetric opuse cele două forme de civilizație și mentalitate, Cantemir instituie prima comparație a sferei spirituale românești cu un contra-termen relevant. Erau deduse cîteva linii de specificitate încă neelaborate

explicit. Cantemir inaugura astfel una dintre cele mai frecventate tome ale literaturii române, pretext și motiv de exprimare a unor coordonate tipice: călătoria de comparație și inițiere în lumi străine.

PĂMÎNTEANUL. Până acum, Cantemir fie observase un material imuabil (relicva istorică și cadrul fizic), fie construisese ipoteze idealizate, teoreme ale organizării (partea politică). Prin definiție asemenea date sînt mai ușor manevrabile, lesne de supus și modelat, potrivit unor principii și viziuni personale.

Secvența culturalului se aplică însă asupra unei substanțe vii, în mișcare, dispersate, neaduse pînă atunci la nivelul noțiunilor esențializatoare și al legilor generale. Această ultimă parte e astfel cea mai interesantă și mai vie încă în întreaga carte.

Aspectul pe care noi astăzi îl cuprindem într-o unică accepție — cultura națională și specificitatea etnică — e împărțit la Cantemir între două secțiuni. El atașează părții politice a scrierii considerațiile despre trăsăturile psihice și obiceiurile folclorice ale moldovenilor, rezervînd părții culturale propriu-zise (*Despre cele bisericesti și ale învățăturii în Moldova*) o schiță a mitologiei populare, relatări despre dogma și organizarea religioasă, ca și cîteva succinte referințe la literatura incipientă.

Curiozitatea stă desigur în a privi sub unghi politic manifestările ritualice și spirituale ale poporului său. Explicația o găsim în caracterul idealizat, teoretic al schemei politicului, expusă mai înainte. Acesteia îi e opusă acum realitatea vie, cu existența

ei complexă și contradictorie, nesubsumabilă complet teoriei. Modul premeditat, „cult“, de organizare a statului și a națiunii, prin definiție abstract și programatic, e corectat de imaginea autentică și spontană, organică prin tradiție. Oricît de atașat de ipotezele lui perfecte, Cantemir nu-și îngăduie să ignore faptele reale, dar față de cele două planuri, el adoptă atitudini diferite. Descriind Curtea, adică Moldova ideală în sistemul lui de identități, voievodul păstra tot timpul o aulică și solemnă intonație. Nici o indicație de culoare, nici o tentație spre anecdotic și pitoresc (cu excepția doar, cum am văzut, a locurilor unde asemenea inserturi laice aveau de atins scopuri speciale) nu clintea jocul grav al măștilor-simbol. Acolo se alcătua imaginea geometrică și pură a Moldovei cum ar trebui să fie.

Dincoace, în fața realității reale, dispoziția lui Cantemir e divergentă: pe de o parte adoptă poziția reformatorului radical, a umanistului iubitor de științe și rațiune, ultragiāt de neorînduială, imperfecțiune și lipsa controlului de sine, pe care pare a le întîlni mai pretutindeni.

Starea boierească, prezentată altundeva ca o suprastructură ideală, de obîrșie imperială și de ținută somptuos-decorativă, e descrisă a doua oară ca o mixtură de proveniență incertă. Veniturile imense și succesiunea mai multor generații de potențați au transformat-o într-o tagmă ignară, recalitrantă și pretențioasă, care și-a uitat bunele obiceiuri vechi, de cultivare a virtuților militare, civice și cărturărești.

Poporul însuși, în această a doua imagine, răsturnată, îi apare alterat de ușurința cu care pământul bogat al țării îi oferă mijloacele de existență, de lipsa învățăturii și educației prin munca sistematică.

În același timp însă, omul de știință, interesat de diversitatea inepuizabilă a aspectelor realității, nu poate evita o viziune egală și tolerantă asupra întregului. Bucuria de a ști și a afla e mai mare la el decât aceea de a face și a transforma. Credințele populare îi pot apărea ca un eres față de adevărata știință, felul de a fi al moldoveanului poate devia de la canonul umanist de comportament, republicile țărănești din Vrancea și Tigheci reprezintă cu siguranță un fenomen opus centralizării și absolutismului al căror ideolog devenise Cantemir, dar toate acestea nu oferă rațiuni suficiente pentru a-l opri pe savant să observe și să relateze detaliat ceea ce vede. Cantemir nu poate ignora realitatea, deși lasă să i se străvadă limpede iritarca și sarcasmul, detașarea și neîncrederea.

Dar să desfășurăm datele pe care le compulscază autorul.

Despre năravurile moldovenilor oferă prima schiță de caracterizare psiho-etnică a românilor. Judecățile emise acum nu sînt însă de existență sau situare, ci de valoare. Cantemir se ipostaziază în educator, filozof al perfectabilității umane, moralist preocupat de scăderile analizabile și corectabile. Îl izbesc năravurile care abat pe om de la conduita rațională. Surprinde la pămînteni semeția și plăcerea de a vorbi mult. Îi vede gîlcevitori și ușor aplecați spre dispută. Băutori grozavi, iubesc ospețele întinse pe zile întregi.

Moldoveanul care l-a întrecut pe muntean într-un rămășag babilic a fost călțânit de domn: rezistența la lăbație a fost astfel consacrată ca o virtute națională. Sînt generoși și ospitalieri, trag pe străin de pe uliță în casă ca să-l omenească. Nu fac la fel vasluienii care, travestindu-se în cerșetori, cer ci de pomână, de la trecători (curioasă și rară informație). Sînt ascunși, nestatornici pe cuvîntul lor, extremiști în prietenie și dușmănie. Își pierd ușor cumpătul, nu au virtuțile stăruinței, nădejzii și răbdării. Un popor trăind atît de firesc potrivit impulsurilor lui native apare ca un miracol de rezistență în mijlocul atîtor împrejurări vitrege care ar fi solicitat alte capacități de adaptare. Sînt neîncrezători în tehnică și inovație, disprețuitori de învățătură, arhaici, elementari. Puținul preț pe care îl pun pe prudență și previziune îi face fataliști în fața morții și de o vrednicie nebună în războaie. Iubesc viața, dar au generozitatea de a și-o dărui cu ușurință.

Cantemir schițează aici portretul unui neam vital și spontan, care, „nesticat” încă de o civilizație evoluată, păstrează formele străvechi ale mentalității de obște, evident contrare principiilor culturale mai recente al căror promotor devenise domnitorul. Cantemir nu se situa într-un punct de vedere interior, comprehensiv, organic integrat stilului de viață pe care îl discută, modelat și verificat de o lungă istorie. El pare de aceea prea recent, prea nou, neînțelegător. Descriindu-și și criticîndu-și neamul cu o intenție pedagogică, voievodul se situează în afara lui. El e moldovean prin origine și printr-o relație univocă de

coloane dovezile probante pentru o teorie sau alta, lăsînd pe cititor să-și formeze o opinie în spiritul evidenței, favorabilă desigur purității superioare a românci. Totodată însă, el are intuiția sub-stratului și ad-stratului, fiind primul gînditor român care a încercat să distingă etimoane dacice, ca și influențe mai tîrzii, ale idiomurile cu care daco-romana a venit în contact. Importante aici nu sînt rezultatele (contestabile în majoritatea lor), ci ideea de a apela la atîtea surse combinatorii, pentru a oferi o imagine reală asupra diversității limbii. În fine, în analiza fenomenului viu și concret, care e limba vorbită, Cantemir sesizează diferențieri dialectale (pe regiuni deci), pe grupe de vorbitori (limbajul femeilor mai tradiționalizant decît al bărbaților), surprinde formația compozită a graiurilor limitrofe sau periferice și teoretizează incipiența unui stil literar, cult, centralizat, pe care îl folosește Iașul, selectînd doar fenomenele de limbă cu o circulație generală.

În secvența culturală, se verifică în grad maxim capacitatea lui Cantemir de a surprinde tendințele fundamentale ale vieții unui popor, tendințe care, coincizînd cu liniile lungi de mișcare ale specificului românesc, își prelungesc manifestările pînă astăzi. Observînd un fenomen identic cu sine însuși în desfășurarea lui pe parcursul a sute de ani, gînditorul îndepărtează coaja istorismului superficial și ajunge la contemplarea evenimentelor esențiale. În același timp, el scoate din anonimat un vast sector al existenței naționale, pe care nimeni pînă atunci nu-l relevase

sistematic. Cronicarii atestau fapte ce li se păreau semnificative, dar care nu țineau decît de ordinea întîmplătorului și incidentalului: conflictele între domni, mica sau mare intrigă de curte, organizarea unui atac sau unei bătălii sînt fenomene individuale și nerepetabile în concretul lor, dar tocmai de aceea efemere și accidentale. Abia prin adițiune, se pot extrage din ele, mai tîrziu, legi generale și interpretări semnificative. Cantemir, privind și descriind *Călușarii*, sau grava ceremonie a nunții, sau bocetul, pătrunde dintr-o dată la forma milenară, substanțial neschimbată, prin care se exprimă spiritualitatea unui popor. Voievodul, care înregistra evenimentul ritual și ciclic, aspira la ceea ce durează în dauna trecătorului.

Importantă e aici ideea de a se adresa acestui aspect, de a-l valorifica sub raportul semnificației. Oamenii din jurul lui Cantemir, practicîndu-și obiceiurile, vorbindu-și limba, trăiau un fenomen specific, incapabili însă de a-l observa și de a ajunge astfel la conștiința specificității lui. Cantemir îl vede, îl captează în desfășurarea lui intimă, îl reflectă în momentele lui distinctive. Tocmai această atitudine de contemplare a faptelor ce, practicate, rămîneau insesizabile din cauza firescului și repetabilității lor, caracterizează viziunea structuratoare a lui Cantemir, voința lui de a subsuma totul unui sistem. El răsfrînge evenimentul brut în planul superior a ideii. Curiozității lui pătrunzătoare îi datorăm cea mai deplină și mai clară imagine a vieții românești, capabilă de a aduce la rang de reprezentare — absolut toate sectoarele de viață ale unui popor.

CEL CARE SCRIE. Pentru orice mare scriitor există o operă emblemă, nu totdeauna cea mai perfectă sau cea mai importantă, dar cu siguranță cea mai sintetică. *Descrierea Moldovei* deține acest loc privilegiat în vastul teritoriu pe care-l acoperă scrisul lui Cantemir. Gînditorul o concepușe totuși doar ca pe un interludiu, succint și neutru, abia pregătitor pentru operele ample care-i acaparau atunci întregul interes: *Istoria Imperiului Otoman*, *Hronicul vechimii*. A scris-o la cerere, nu a prețuit-o niciodată cu exagerare, nu în ea și-a așezat nădejdea faimei postume.

Posteritatea a ales-o însă tocmai și mai ales pe aceasta. E greu să motivezi destinul unei cărți prin enunțarea calităților ei explicite, deoarece, de cele mai multe ori, nu ele întretin inefabila viață a unei înfăptuiri spirituale, ci tocmai dimpotrivă, virtuțile implicite, insesizabile. Iar *Descrierea Moldovei* are o asemenea lumină proprie, o atmosferă și un farmec, ce nu se pot traduce direct dar nu sînt, pentru aceasta, mai puțin reale și eficace.

Totuși, seducția cărții e în primul rînd una intelectuală.

Există aici mai întîi o *claritate* maximă, transformată în capacitate constructivă și creatoare. Ne aflăm în imperiul logicii. Gîndirea ia în posesie noianul inform de fapte, le alege și le ordonează, îndepărtînd parcă lestul unei concreteți prea accidentate, contradictorie și întîmplătoare. Desfăcute din învelișul lor greoi, faptele s-au transformat în elemente de construcție ideatică. Ceea ce primează e eșafodajul silogistic, arhitectura demonstrativă, desăvîrșita colonadă

de principii care susține și marchează volumul construcției. Frumusețea cărții derivă din infrastructura ei teoretică, care coagulează materialul pînă la claritatea strălucitoare și perfect limpezită a unui cristal.

Există apoi aici o *densitate* maximă. Pletoric și digresiv în restul scrisului său, Cantemir atinge acum o supremă și neprevăzută concizie. Într-o expresie restrînsă pînă la axiomatic e transmisă o cantitate substanțială de idei. Se obține astfel un ritm uniform și echilibrat, o cadență a gîndirii niciodată domolită de pauze sau scăderi ale interesului.

Ajungem în fine la calitatea dominantă a acestui opuscul, discutată de fapt pe larg pînă acum: aceea de rezumat anticipator al principalelor teme de meditație din cultura românească. Dacă reluăm ideea o facem pentru a-i stabili nuanța distinctivă.

Descrierea Moldovei e o hartă a spiritualității românești pe care au fost trasate în alb, adînc incizate, contururile unor idei-matcă. Desenul e exact și sigur. Totuși lipsește culoarea, afectivitatea, participarea. Succesorii vor umple aceste spații, încă neutre, cu o pastă policromă abundentă, marcată de amprenta bogată a personalității lor, ceea ce va face din viziunile lor imagini acaparante, modelatoare pentru conștiința colectivă.

Cantemir e însă impersonal: are impersonalitatea adevărului pur. Aici stă paradoxul atitudinii sale, de aici derivă toate avantajele și toate scăderile viziunii lui. Descriindu-și țara, principele se descrie pe sine și pe ai săi, face operă de autocunoaștere, dar, în mod excepțional, absolvit parcă de subiectivismul pe care

o asemenea analiză l-ar presupune. Aceasta îi asigură o perfectă adecvare la obiect și în același timp detașarea de el. Răsfrîngerea e desăvîrșită, distantă însă, rece, neutră. Reprezentarea incumbă cel mai mare coeficient de precizie și cel mai înalt grad de absență.

Momentul e unic în istoria gândirii românești și izolat chiar în destinul creației lui Cantemir. Vom încerca să-l încercuim, pentru a înțelege, pe cît posibil, conjunctura de excepție în care a fost creată *Descrierea Moldovei*.

Cantemir, atît de atras de imbolduri diverse, de neunificat parcă dintr-o perspectivă actuală, e un tipic reprezentant al vremurilor sale și deci inteligibil din unghiul de vedere implicat contemporaneității lui. Fiu de domn, e despărțit timpuriu, încă neformat, de familie și de țară, și trimis ca ostatec la Istanbul. Copil și adolescent, se lasă condus de ambițiile binefăcătoare ale unui părinte care intuise extraordinarele resurse ale fiului său și le cultiva ca pe o compensație a propriei inferiorități. Dimitrie folosește tot timpul spre a se instrui. Studiază intens, întreține convorbiri savante și prietenii profitabile cu cele mai luminoase cercuri ale Constantinopolului internațional, e pasionat de nou și de necunoscut, are curiozități de cercetător și colecționar. Adună în palatele sale vestigii ale artei antice plătindu-le cu bani grei, e singurul om al vremii care ajunge la documentele secrete ale bibliotecii seraiului, unde pune să se copieze portretele tainice ale sultanilor, învață logică, filozofie, istorie, geografie, teologie, muzică, e un bun desenator

și un bun executant, compune arii și manuale, construiește instrumente, predă lecții unor elevi deveniți la rîndul lor iluștri, are o conversație scilicitoare în mai multe limbi, e un om fermecător, distins și agreat care cîștigă pretutindeni simpatii într-o lume unde doar banul, care lui îi lipsea, avea uși deschise.

Pe de altă parte însă, omul se risipește într-o complicată rețea de intrigi politice, cheltuind tot atîta talent și efort, dar dovedind mai puțină probitate, dealtfel în perfect acord cu spiritul timpurilor. E insidios și abil, calomniază și pîrăște, întreține o rețea personală de spionaj, își pierde adversarii și e pierdut de ei, cade și se înalță pînă la a obține o domnie efemeră de cîteva luni.

Putem fi uimiți de această continuă ruptură aparentă a personalității sale. Există însă o explicație directă și simplă, prin fapte și prin vremuri. Cantemir nu putea fi altceva decît *domn*. Moștenitor prezumtiv al tronului, el e ales, la nici douăzeci de ani, voievod de către boierii care-l prețuiau mai mult decît pe ștersul Antioh. Candidatura nu e însă acceptată de turci, care îl preferă pe docilul frate mai vîrstnic Domn nerecunoscut, capuchehaie a voievodalului frate, Cantemir se bucură timp de decenii la Istambul de statutul unui *fost* și posibil *viitor* domn, integrîndu-se unei numeroase categorii de postulanți, pe care Poarta li întreținea, cu pensii și onoruri, pentru a face din ei niște concurenți direcți în licitarea tronului Moldovei. Cine cunoaște analele epocii, toată acea

istorie care premerge și succede anilor de domnie, singurii consemnați în cronicile oficiale, poate vedea de câte ori a fost repetat acest destin de pribegie, solicitare și aventură perpetuă. Cantemir nu era un izolat și avea exact mentalitatea categorici din care făcea parte. Îl caracteriza neașezarea, lipsa unui sentiment constructiv de solidaritate cu o situație stabilă, cu o ambianță și un mod de viață neschimbat. El e un aventurier de rang superior, care își consolidează sau reclădește în fiecare clipă destinul. Fără mijloace de trai potrivite situației sale, exclus deci de la o conștiință de castă nobiliară, sigură pe feudele și tradițiile sale, Cantemir e de fapt un *de-clasat*, care înlocuiește voit și obstinat o mentalitate de neam, refuzată lui, cu o mentalitate individuală și individualistă, sprijinită exclusiv pe criteriul meritului personal și pe mirajul suveranității. Acest fiu de răzeși fălcieni acuză poate cea mai impozantă psihologie voievodală din întreaga istorie românească, tocmai pentru că și-o acapara ca pe singura esență accesibilă sic. Domnia era treapta care-i asigura o situație pe măsura personalității sale de excepție, scoțându-l dintr-un provizorat umilitor și subaltern. Programul său politic are la început tocmai această sursă individualistă: el vrea să-și salveze cul din jocul întâmplării. Dintr-o asemenea perspectivă, dezvoltarea multilaterală a spiritului și geniala înscenare politică sînt perfect conciliabile.

Trebuie să distingem însă nuanțele înobilatoare pe care le împrumută Cantemir unui destin integrat epocii. Cu o conștiință nemăsurată a propriei valori,

el are o neștirbită demnitate și un susținut orgoliu din care deduce o atitudine antiotomană consecventă.

Omul se comportă ca un *spirit universal*. El nu se simte legat de un loc și de o colectivitate anume, ci își caută doar spațiul cel mai prielnic desfășurării personalității. Vizează tot timpul nu scaunul Moldovei, cum s-ar crede, ci pe cel al Munteniei, mai bogată și mai prestigioasă, unde programul său cezarian ar fi găsit resurse mai vaste de manifestare. Domn, Cantemir își aplică neîntârziat proiectele ideologice, de suveran luminat: proclamă înfrățirea tagmelor în jurul tronului, inițiază reforme fiscale în favoarea păturilor sărăcite, reia minăstirile închinare și țiganii domnești, schimbă colaboratorii tradiționali ai curții, înlocuindu-i cu un guvernământ tânăr și inteligent, atașat lui. Transpare aici graba de a traduce teoreticul în praxis, specifică gânditorului, care verifică principiile, ignorând prudența și cunoașterea adevărată a conjuncturii. Chiar ideea de a rupe contactele cu turcii, întorcându-se spre Imperiul rus într-o etapă încă necoaptă pentru o asemenea schimbare de orientări, îl indică pe experimentatorul fragil nehrșit cu viața adevărată. Cantemir e tot timpul purtat de mari programe personale și de mari iluzii, pe care realitatea nu obosește a i le ruina, în timp ce el însuși nu obosește să reia de fiecare dată totul de la capăt.

Detronat și exilat, va continua să aplice, în mic, principiile statului centralizat și ale cîrmuirii autoritare: are pretenția să conducă strîns cele cîteva mii de refugiați care îl însoțiseră în surghiunul său, judecă și instituie legi, pedepsește și răsplătește, e dur și

inclement cu supușii lui, provocându-le nemulțumirea și depărtarea, într-un cuvânt vrea să creeze un stat în stat. În această fază în care el se instaurează ca domnitor al unui principat inexistent, realizând fie și numai fictiv condiția voievodală căreia i se dedică neprecupețit, Cantemir se stabilizează de fapt pentru totdeauna într-o atitudine în fine asumată. Această modificare esențială va avea repercusiuni și în atitudinea lui față de scris.

Forma gândirii lui științifice și literare fusese determinată pînă atunci de aceeași conștiință a neintegrării sau, mai degrabă, a participării simultane la mai multe sfere de cultură. În Orient, intervine în discuțiile teologice, aducînd argumentele științelor și raționalismului apusean. Face chiar extrase și compendii din operele filozofilor europeni, pe care le studiază cu intenția expresă de a le populariza într-un mediu, dacă nu ostil, cel puțin străin și indiferent. Dimpotrivă, în Europa, adresîndu-se deci Occidentului, se înfățișează în postura unui emisar al culturilor Răsăritului. El își rezervă rolul unui intermediar, transmitător de informații, la nivelul unor sinteze geniale, desigur, dar cu sentimentul secret al absenței controlului, al detașării de obiectul expunerii și de subiectul cărui i se adresează. Opera lui presupune mereu un public străin, care trebuie învățat, orientat, îndoctrinat. El reprezintă factorul de tranziție între lumi care nu se cunosc și nu comunică, dar a căror deplină înțelegere el pare că o deține pe rînd.

Moldova din Descrierea lui e și ea la început un astfel de obiect al curiozității cunoscătoare, avidă de

pitoresc și spectaculos. Să nu uităm că ideea de a scrie o istorie și o geografie a țării sale îi fusese sugerată, comandată chiar, și nu pornită din inițiativă proprie. El i se dedică cu aceeași largă disponibilitate și universală competență cu care, într-o tinerețe nu prea depărtată, făcea exerciții de retorică dogmatică pe teme oferite de mentorul său Ieremia Cacavela, prețuind mai mult performanța spiritului, mai puțin îndemnul inimii. De aceea, nu trebuie ignorat aspectul atrăgător al scrierii, tendința mereu urmărită, alături de altele, de a crea o operă frumoasă și plăcută, fastuoasă și captivantă, care, întretinând unui public neavizat aplecarea spre instrucție, i-o și stimula prin dulceața esteticului. *Moldova* fusese inițial doar un subiect de dizertație savantă și de stilizare artistică, cu tot ceea ce o astfel de atitudine presupune ca detașare superioară. Dar, primindu-și tema numai ca subiect de meditație, Cantemir o descoperă treptat ca obiect al unui afect. El se leagă treptat de faptele pe care le surprinde sau le trezește din memoria sa sentimentală, umbrită pînă atunci de urmărirea unor ambiții imperioase. „Omul universal” află acum despre sine însuși că aparține unui loc și unui neam anume, care îl acaparează dincolo de voința lui răzbătătoare și de impersonalele principii teoretice.

Ne aflăm în fața întemeierii și întăririi unui sentiment patriotic, sprijinit pe orgoliul național și pe intima aderență la o colectivitate. *Descrierea Moldovei* reprezintă tocmai momentul de catalizare a energiilor latente care exprimau această secretă și atotstăpînitoare apartenență. Va urma un lung răstimp în care Can-

temir se arată preocupat adânc de soarta poporului său, căruia îi dăruie pateticul și fierbintele *Ironic al vechimii*. Categorie opus ca tonalitate afectivă *Descrieri*, *Ironicul* merge pînă la apologie și apoteoză.

N. Iorga sugera în *Istoria literaturii românești* în secolul al XVIII-lea o ipoteză pe care trebuie s-o primim ca adevărată. Cantemir elaborase relativ repede *Descrierea* (între 1714—1716), dar întirzia s-o publice, deși solicitările erau grabnice. Scriitorul începuse însă să se dezică nu de faptele exprimate, ci de atitudinea față de ele. El pregetă, intenționînd probabile modificări în spiritul ideilor care-i animau acum conștiința și pe care el le expusese în chip superlativ în *Ironic*. Concepînd *Descrierea* ca pe un preambul sintetic la vasta lucrare despre poporul român, Cantemir simțea ruptura afectivă dintre cele două părți și ezita să le facă publice înainte de a le aduce la unitate. Mai mult chiar, *Descrierea Moldovei*, formă exclusiv adresată unui public străin, trebuia transpusă în idiomul național, pentru a deveni în fine accesibilă adevăratului ei destinatar.

Pînă la sfîrșitul vieții, pe Cantemir îl va preocupa ideea, nerealizată integral, de a traduce, rescriind de fapt în românește, operele sale fundamentale, oferindu-le singurului mediu unde audiența putea fi eficientă și fructuoasă.

Dimitrie Cantemir se află în fruntea unui lung șir de spirite congenere, al căror destin el îl premerge și îl exprimă, intens și decis, pentru că le e model și prototip. Momentele istorice și oamenii care vor selecta gîndirea și opera voievodului, continuîndu-le,

vor reprezenta faze de sensibilizare a conștiinței naționale și a meditației integratoare asupra destinului cultural al națiunii. Un asemenea moment, cu o conștiință exasperată prin ultragiu și interdicție, se va crea mai întâi în Transilvania. Sistematica investigație istorică, lingvistică, etnografică pe care o susține Școala Ardeleană de-a lungul a o sută de ani, are ca model mărturisit și urmat în primul rînd opera lui Cantemir.

Moldova și Muntenia îl redescoperă la un secol după moarte, atunci cînd se contura redobîndirea autonomiei politice și economice, și se structurau bazele statului național modern. În 1825, *Descrierea Moldovei* era publicată înția oară în românește. Asachi cumpăra, în jurul anilor 1830, la Roma, manuscrise uitate de ale voievodului și încerca să-i dezvolte sugestiile într-o fantastică mitologie națională, dezechilibrată de fanatismul ideilor fixe și de absența simțului estetic. Hașdeienii, distingînd similitudini de soartă și spirit cu agitatul destin al lui Cantemir, preiau acest cult și îl ridică la rangul de simbol național. Eminescu îl citește și se lasă fascinat de această faimoasă și contradictorie personalitate. Academia începe, după 1870, să-i publice, într-o lungă serie de docte volume, totalitatea operei cunoscute la vremea aceea.

Secolul nostru, mai tranșant în opinii, și-l revendică pe Cantemir după sinuoase distanțări. N. Iorga îi judecă la început inconsecvențele și îi critică detașarea, pentru a ajunge apoi la o înaltă prețuire entuziastă. Pentru Blaga, principele e „inorogul alb” al

gîndirii românești, făptură stranie și pură, de o genială claritate în previziuni, de o neînțeleasă totuși reținere în a persevera în intuiții.

Tot acum se scriu cîteva cercetări sintetice, serioase și documentate, asupra cărturarului, a cărui activitate e restituită integral circulației de idei, opera lui figurînd ca obiect de școală și de studiu multilateral.

Dar cea mai decisă reluare a venit dintr-o direcție neașteptată. Opera lui Sadoveanu, spirit aparent opus lui Cantemir, poate fi văzută ca o retopire a ideilor savantului, ca o plasmă care desfășoară, în concret concisa hieroglifă a meditației cantemirești. Aceasta e forma cea mai profundă de verificare a vitalității unei viziuni, aptă să îmbrace ciclic expresii noi.

MAGDALENA POPESCU

BIBLIOGRAFIE

I EDITION ALE DESCRIERII MOLDOVEI

BESCHREIBUNG DER MOLDAU — în „A.F. Büschings Magazine für die neue Histoire und Geographie“, III, Hamburg, 1769, IV, Hamburg, 1770.

HISTORISCH-GEOGRAPHISCH UND POLITISCHE-BESCHREIBUNG DER MOLDAU — Frankfurt und Leipzig, 1771.

ISTORICESKOE, GHEOGRAFICESKOE I POLITICESKOE OPISANIE MOLDAVII B JIZNI SOCINITELEA, S NEMEŢKAGO PEREVEL VASILII LEVŞIN — Moscova, 1789.

SCRISOAREA MOLDOVEI (traducere de banul Vasile Vîrnav) — Mănăstirea Neamţ, 1825.

DESCRIEREA MOLDAVIEI (Prescurtare, viaţa P.D. Cantemir... de C. Negruţji) — Iaşi, 1851.

SCRISOAREA MOLDOVEI (reeditarea variantei din 1825 de T. Boldur Lăţescu) -- Iaşi, 1868.

DESCRIEREA MOLDOVEI (text latin şi text românesc în traducerea lui A. Papiu Ilarian şi Iosif Hodoş) -- în *Opere*, tipărite de Societatea Academică Română, tom I, II, Bucureşti, 1972.

- DESCRIEREA MOLDOVEI, în Biblioteca pentru toți, nr. 507 — București 1909.
- DESCRIEREA MOLDOVEI (cu o notiță introductivă de Miron Nicolescu), în Biblioteca Socec nr. 10—11, — București, 1909.
- DESCRIEREA MOLDOVEI (traducere de Giorge Pascu) — București, 1923; ediția II, revăzută și completată cu indice — București, 1938.
- DESCRIEREA MOLDOVEI (traducere de Gheorghe Adamescu) — București, 1942.
- DESCRIEREA MOLDOVEI (traducere de Petre Pandrea, cu o prefață de C.I. Gulian), E.S.P.L.A., Biblioteca pentru toți — București, 1956. — reeditări ale aceleiași traduceri în 1961, 1965, 1967.

II. SCRISORI DESPRE DIMITRIE CANTEMIR

- Academia R. S. R.: *Istoria literaturii române*, I, București, 1964; ed. II revăzută, 1970.
- Bădărău, Dan: *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, Editura Academiei, București, 1964.
- Cartoian, N.: *Istoria literaturii române vechi*, vol. I—III, București, 1940—1945.
- Călinescu, G.: *Istoria literaturii române de la origine pînă în prezent*, București, 1941.
- Cioculescu, Șerban: *Despre stilul lui Dimi-*

trie Cantemir în Varietăți Critice, Editura pentru literatură, București, 1966.

Constantinescu, Pompiliu: *Umanism erudit și estetic în scrieri, alese*, E.S.P.L.A., București, 1957.

Fochi, Adrian: *Dimitrie Cantemir, etnograf și folclorist*, în *Revista de etnografie și folclor*, an IX, nr. 1 și 2, 1964.

Iorga, N.: *Istoria literaturii românești* ed. II, vol. I, București, 1925, vol. II, București, 1928.

Măciucă, Constantin: *Dimitrie Cantemir*, Editura Tineretului, colecția *Oameni de seamă* (1962).

Panaiteșcu, P.P.: *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, Editura Academiei, București, 1958.

Pascu, George: *Viața și operele lui Dimitrie Cantemir*, București, 1924.

Perpessicius: Recenzie la P.P. Panaiteșcu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, în *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor*, 1957—1960, București, 1961.

Pîru, Al.: *Literatura română veche*, Editura pentru literatură, București, 1961, ed. II, 1962.

Pușcariu, Sextil: *Istoria literaturii române, Epoca veche*, ed. II, Sibiu, 1930.

- V a i d a, P e t r u: *Dimitrie Cantemir și umanismul*, Editura Minerva, București, 1972.
- V â l s a n, G.: *Dimitrie Cantemir ca geograf în Opere alese*, Editura Academiei, București, 1971.

M. P.

CUPRINS

I. PARTEA GEOGRAFICĂ

Cap. I	Despre numele cel vechi și cel de acum al Moldovei	7
Cap. II	Despre așezarea Moldovei, despre hotarele ei cele mai vechi și cele noi și despre climă	11
Cap. III	Despre apele Moldovei	16
Cap. IV	Despre ținuturile și târgurile de astăzi din Moldova	23
Cap. V	Despre munții și mineralele Moldovei	45
Cap. VI	Despre câmpiile și pădurile Moldovei	51
Cap. VII	Despre animalele sălbatice și domestice	57

II. PARTEA POLITICĂ

	<i>Despre orînduirea de stat</i>	
Cap. I	Despre felul de cîrmuire a Țării Moldovei	67
Cap. II	Despre alegerea domnilor în Moldova	76

Cap. III	Despre obiceiurile vechi și noi la înscăunarea unui domn al Moldovei	91
Cap. IV	Despre întărirea domnilor	121
Cap. V	Despre scoaterea din scaun a domnului	128
Cap. VI	Despre boierii din Moldova și stările lor	140
Cap. VII	Despre oastea moldovenească	160
Cap. VIII	Despre obiceiurile curții domnești	166
Cap. IX	Despre vânătorile domnești	176
Cap. X	Despre îngropăciunea domnilor	179
Cap. XI	Despre legile Țării Moldovei	182
Cap. XII	Despre divanul de judecată al domnului și al boierilor	185
Cap. XIII	Despre veniturile vechi și cele de acum ale Moldovei	194
Cap. XIV	Despre tributul și peșcheșurile pe care Moldova le plătește Porții	199
Cap. XV	Despre boierimea moldovenească	205
Cap. XVI	Despre ceilalți locuitori ai Moldovei	217
Cap. XVII	Despre năravurile moldovenilor	227
Cap. XVIII	Despre obiceiurile de la logodnă și de la nuntă	238
Cap. XIX	Despre obiceiurile de îngropăciune la moldoveni	247

III. DESPRE CELE BISERICESTI ȘI ALE ÎNVĂȚĂTURII
ÎN MOLDOVA

Cap. I	Despre religia moldovenilor	253
Cap. II	Despre tagma bisericească	264
Cap. III	Despre mănăstirile din Mol- dova	271
Cap. IV	Despre graiul moldovenesc	274
Cap. V	Despre literele moldovenilor	282
— <i>Postfață</i>		289
— <i>Bibliografie</i>		337

Lector : TRAIAN RADU
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

Tiraj 74 660 ex. Broșate 89 660 ex. Legate
1/2 5 000 ex. Coli tipar 10,75.

Tiparul executat sub comanda nr.
20 973 la Combinatul Poligrafic „Casa
Scintei”, Piața Scintei nr. 1
București
Republica Socialistă România

ARCADE

EDITURA
MINERVA

Lei 7,25

În seria **ARCADE**

Vor apărea :

Cezar Petrescu

ARANCA, ȘTIMA LACURILOR

C. Dobrogeanu-Gherea

ASUPRA CRITICEI

M. Sadoveanu

HANU ANCUȚEI

Tudor Arghezi

1907

Au apărut :

Ion Neculce

O SAMĂ DE CUVINTE

Al. Philippide

POEZII

Pavel Dan

URCAN BĂTRÎNUL